

דיסק חדש לחוה אלברשטין. עמ' 8

מסע בזיכרון:
פאול צלאן, פיה טפדרופ,
רות אלפרן בן-דוד, רחל
(סרנה) פירסט, קתי גרין

על פולמוס המאירי טשרניחובסקי - פנחס גינוסר
יובל שטייניץ עונה לידידיה יצחקי

הגליון הזה

יש איזה סוד של קסם-מאחד במפגש בין המשורר היידי הגדול, יעקב פרידמן, לבין הפואמות של רות בן דוד ושל פיה טפדרוף, בתרגומה של מרים איתן, שירים מן העיזבון של פאול צלאן, בתרגומו של מנפרד וינקלר, השירים הקשים עד לבכי של רחל פירסט, בתרגום משה גנן, הפותחים את שערי הגיהנום ונועלים אותם. כל אלה עם פרק הפרווה הבדיונית-ביוגרפית של קתי גרין וסיפורו התמים משהו של צבי אייזנמן. מהו קסם המפגש הזה? קשה למצוא בהגדרה רציונלית, ניתן לומר כי הוא טמון במה שנקרא "גורל יהודי אירופה".

על דיסק חדש של הוזה אלברשטיין, הפעם פוליטי, לוחם, כותב עמוס לויתן. הזמרת הייחודית הזאת, המשכללת ברציפות את יכולתה המוסיקלית, והמפגינה אכפתיות חברתית-פוליטית פעילה בשירה, מעוררת תמיד קהל מעריצים רב, המצפה לשירים חדשים משלה, שאינם פזמונים לשמם אלא טקסטים ספרותיים ומוסיקליים בזכות עצמם.

יובל שטייניץ משיב לידידיה יצחקי, המשיב לו בקצרה. (יאמר כאן, שאנו נעודד תמיד ויכוח ענייני, חריף ככל שיהיה, לא נבלום אותו, גם אם לפעמים חלק מן הנאמר אינו על דעת המערכת. נשמור על הגינות ועל לשון קבילה, גם אם חדה כתער, אך לא פוגעת באיש. חיציה אמורים לפגוע במדויק עד כמה שניתן בסוגיה שבמחלוקת, להפריך או לחזק.

מסתו של ד"ר פנחס גינזור על הפולמוס בין אביגדור המאירי לשאל טשרניחובסקי נוגעת בנושא מעניין, ביחסים בין שני יוצרים מרכזיים בספרותנו, ובאה להזכיר למי ששכח, שמלבד היצירות שנדפסות היום, שמעוררות ויכוחים ותרעומת, או לחילופין הסכמה, קיימת ספרות עברית, שהיתה הבסיס לקיומנו התרבותי המודרני, שסללה את הדרך ליכולת ביטוי בלשון חצי-שכוחה. ולבסוף, כל המדורים הקבועים, קריאה מהנה.

עויזר, תודה, לא אשכח

הלך אל העפר, עד עפר הלך, הקו אל לבו תפוס או מנותק, לך תבין את הנפש הסבוכה הזאת. העברית שהיא כולה בשלמותה, שקדים וצימוקים, עתיקה-חדשה, דיבורית-תנ"כית, ישעיה-קוהלת, אומר יורם ברונובסקי, אולי, אך גם איוב בפנים, ולא מעט.

הפרדה קשה ואינה קבילה, אולי לכן שיבתי הביתה מן ההלוויה היתה כה מסובכת, כה מורכבת, עד כדי סיכון חיים; חשבתי בלבי, אולי המטפיסיקה העויזרית פועלת עלי גם לאחר מותו?! אבל לא! והצער, שאין למי לטלפן סתם ולתרוץ את הצלצול בבקשת שיר או שירים חדשים "לעתון"... אולי המחשבה ששוב לא אראה את פניו, כשהוא אוזח בעט המיוחד, "חזק", לרוב עבה, שנועד לעבודה סיוזיפית, בלתי פוסקת, על טיוטות של שיר, שהיו מגיעות לעשרות... ואז, לראות את פניו המתעוותים במין כאב רוחני, כאילו כולו, בגוף ובנפש, עובר דרך הזרוע אל אצבעות העדינות האוחזות בחוזקה בקצה העט ומתקנות מלה בחרדת עולם, כאילו עליו, על העט הזה, ניצב עולם ומלואו.

השירה העברית תשמר אותו על אפם ועל חמתם של קטני הרוח והמוח של מבקריה ושל חלק ניכר מקוראיה, היא השירה העויזרית הייחודית המיוחדת כל כך, הכואבת, עד שלקראו בה זה כמו להתגרד בחרס איובי, באובססיה של עונג וכאב מעורבים זה בזה. שלום לך, מזרה, חבר בוגר וחכם, תמים ובהיר כמו נער-תיכון. תודה על הכול, לא אשכח.

ה-17 במאי 1999

ה-17 במאי, 1999, ייזכר בתולדות ישראל כיום בו ישראל זקפה את קומתה, אימצה את שריריה, התנערה, בדומה לסוס הקם משנת לילה ארוכה, מנער את עורו ומסיר מעליו קורי שינה, כמי שמסיר

מעל פניו קורי עכביש, בגועל-נפש עד בחילה ובהקלה מסוימת. ביבי, האיש הרע הזה - שבתעלול תחמני גנב את דעתם של רבבות ומאות אלפים שבחרו בו ב-96, וגם בשל טמטום הרגעי של רבים וטובים שהטילו "פתק לבן", על מנת ללמד לקח את פרס - ישב שלוש שנים בכס ה"ראה'מ". שלוש שנים תמימות לא עשה דבר אחד שיוקף לזכותו, גם הדברים הרעים שעשה היו תוצאה של חולשתו הכרונית, של אי יכולתו לראות את הנולד ושל הנטייה שלו להיסחט על-יד כל סחטן תורני.

הנוקים הם רבים, חלקם בחיי אדם (המנהרה), חלקם בהרס כלכלי (200,000 מובטלים), חלקם בהרס מוסרי (בר-און, סיגרים, גוטניק, מוסקוביץ, אי-מילוי הסכמים, שקרים קטנים וגדולים, הלחישה לכדורי, ה"הלשנה" בשוק התקווה, ועד ל"הם מפחדים"...). וזה מבחר לא מדעי ולא נרחב של מחדליו. אבל המחדל הגדול הוא אי המעש שלו; האיש לא עשה דבר, ממש, אף לא מעשה מועיל אחד למען הציבור שבחר בו, להוציא עצם התפטרותו בליל ה-17.5.99.

קשה לומר מה הפגיעה החמורה ביותר שפגע ביבי במדינה שעמד בראשה. הפגיעה המוסרית, הפגיעה הבטחונית, או הפגיעה המדינית בבלימת תהליך ההידברות עם הפלסטינים ואי עשיית דבר ריאלי למען ההידברות עם הסורים. והאיש הזה שהוא מוכשר להיות מתווך דירות או סוכן ביטוח (אני מקווה שבעלי המקצועות המכובדים הללו לא יפגעו), אבל לא איש ציבור, מן הראוי היה להתחייב את תעודת הזהות שלו בהערה "מסוכן לציבור".

על כן בחירתו של ברק נתפסת כסיכוי לרנסנס גדול. לא, אינני פתי ואיני מאמין שאת הגאולה יביא אהוד ברק, אבל, הוא יעבוד ברצינות בדרך עליה הצביע ואותה קבע לעצמו לפני הבחירות ובזמן מערכת הבחירות, כי ברק הוא איש רציני, דובר אמת, בעל כוח רצון ויושר מקצועי שעמד במבחנים רבים בתקופת שירותו הצבאי. הוא לא יתכופף, בדומה לנתניהו, עם כל משב רוח צונן. סביר, הוא יעשה טעויות, אך בניגוד לקודמו, הוא לא יתחשש להן, הוא ינסה לתקן וללכת הלאה, כך מצטיירת דמותו. ואם בקדנציה הזאת הוא יסיים את הקזת הדמים הלבנונית, יגיע להסכם עם הסורים ברמת-הגולן, יסגור את הסכם הקבע עם הפלסטינים, יצמצם משמעותית את מכת האבטלה, ישקם את אמון הציבור בבית המשפט ובמשטר הדמוקרטי, ואם בנוסף כל אלה יעשה את הצעד הראשון לביטול שכר הלימוד, ויחזיר את החינוך אל המסלול ההומני, אל החינוך לדמוקרטיה, וידגיש את "להיות חופשי בארצנו...", אם יעשה כל זאת, או אז, יחשב ברק לגדול ראשי הממשלה. הוא אמביציוזי, מוכשר, נבון, בעל אופי מאוזן, יציב. הוא מסוגל. ואני, אחד ממאות האלפים שנתנו לו את קולם, מאמין באפשרות כזאת.

שרירים במקום ספרים

מנכ"ל התאחדות המו"לים העיר את תשומת לבי לגילוי של טמטום מסמר שיער.

כל השנים, כמעט מהיום שצה"ל היה צה"ל, והיו בו אנשי קבע, סיבסד אכ"א, בסכום מסוים, רכישת ספרים לאנשי הקבע.

לפני זמן מה שונתה המטרה להקצבה הנ"ל, במקום ספרים - אבזרי ספורט. כלומר, לא עוד ספר עברי, אלא משקולות, כדורי-רגל, מחבטים וכו'...

ברור שזו מכה קשה לספר העברי. פגיעה במו"לים ובסופרים גם יחד. אבל קודם כל יש כאן זלזול בצרכים התרבותיים של איש הקבע. החייל, על-פי אכ"א, אינו זקוק לראש, גם לא לנשמה, הוא זקוק לשרירים! אם אלה הם, באמת, הגנרלים, הקצינים והנגדים של צה"ל, או יש בעיה נוספת, שלא כאן המקום לעסוק בה, אבל, לעניות דעתי, רוב רובו של ציבור זה זקוק לספרים ורק אחר-כך לשרירים, ולו מסיבה אחת, שידע מה יעשה בשריריו.

יצחק גרין

בשער: חוה אלברשטיין, צילום: ג'קי מתתיהו (עמ' 8)

5	יעקב פרידמן: שירים, מיידיש: יעקב בסר
5	רבקה בסמן-בן-חיים: שירים, מיידיש: יעקב בסר
10	רוני סומק: שיר
10	משה בן-שאול: שירים
11	פאול צלאן: שירים מן העיזבון, מגרמנית: מנפרד וינקלר
13	מנפרד וינקלר: שיר
14	פיה טפדרופ: פואמה, מדנית: מרים איתן
22	רות אלפרן-בן-דוד: פואמה
24	רחל פירסט: שירים, מהונגרית: משה גנן
41	חגי הופר: שירים
43	צבי עצמון: שיר
43	אדמיאל קוסמן: שיר
44	עוזר רבין: שיר

פרוזה

	קתי גרין: שיט בקנוס, שיבה לברלין - סיפור-תיעוד,
32	מאנגלית: דניאלה גלצר
40	צבי איזנמן: דמעות שחורות - סיפור, מיידיש: יהודה גור-אריה

מסות, מאמרים, רשימות

8	עמוס לויתן על דיסק של חוה אלברשטיין פנחס גינוסר: 'עבודה זרה' ו'ידיים טמאות' - פולמוס המאירי טשרניחובסקי
16	יובל שטייניץ: "טיל לוגי-מדעי לאלוהים ובחזרה" - תגובה

ביקורת ספרים

6	רות לבנית על "נער קריאה" לברנרד שלינג
7	שמואל רגולנט: "על היום שבו נרצח המנהיג וסיפורים אחרים" לנגיב מחפוז
7	צביקה שטרנפלד על "פירכוס" לרמי דיצני
9	שמואל שתל על "2001" לאהרן קומם

מדורים

	לפי שעה
4	המלצות 'עתון 77'
9	חצי פינה - רוני סומק
26	משה דור: גלויה אמריקאית
28	מצד זה: עמוס לויתן, ספרים, אירועים, עיתונים
43	קנצרות

לכבוד עתון 77 ת"ד 16452 ת"א 61163
אבקש מנוי לשנת 1999/1998

שם ושם משפחה _____

כתובת _____ טל' _____

מצורפת המחאה על-סך 180 ש"ח עבור 11 גליונות
כולל משלוח

בנק _____ סניף _____ מס' המחאה _____

שנה כג' • גליון 231 • סיון תשנ"ט • מאי 1999 • 20 ש"ח

Iton 77
Literary Monthly

Editor: Jacob Besser
Managing Editorial Board: Shimon Ballas,
Yosi Hadaf, Amos Levitan, Shalom
Ratzabi, Sasson Somekh, Rony Someck,
Arie Sivan, Zvi Atzmon, Oded Peled, Dorit
Peleg
Vice Editor: Amit Israeli-Gilad
Management and Graphic Design:
Michael Besser

ITON77@ACTCOM.CO.IL

דואר אלקטרוני

המל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות
בישראל - עמותה
בתמיכת משרד החינוך והתרבות, מינהל התרבות
והאמנות.
עיריית ת"א יפו - האגף לאמנויות.
המערכת והמנהלה: טלפקס: 5619879, ת"ד 16452 ת"א

ביצוע: דפוס מופת-רוזמרין בע"מ
ליחות: אורניב

עתון 77

ירחון לספרות ולתרבות

העורך: יעקב בסר
חברי המערכת: שמעון בלס, יוסי הד, עמוס לויתן, ששון סומך,
רוני סומק, אריה סיון, צבי עצמון, דורית פלג, עודד פלד, שלום
רצבי
עורכת משנה: עמית ישראלי-גלעד
הבאה לדפוס מיכאל בסר
יחסי ציבור: ניצה גורביץ'
ניקוד: שמואל רגולנט
מועצת המערכת: יצחק אורבך-אורפז, גילה בלס, משה דור, נתן
דן, א.ב. יהושע, עוזר רבין, ש. גיורא שוהם, אנטון שמאס.

המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוילת. חומר יש לשלוח רק בדואר רגיל, כשהוא מודפס ברווח כפול על צד אחד של הנייר. רצוי לצרף דיסקט בתאום עם המערכת. פגישות עם העורך רצוי לתאם מראש. טל' 03 5619879

מאמרי מחקר מועברים ללקטורט מקצועי

יבגני זמיאטיין: **אנהנו**, מרוסית: מיירי ליטווק, הוצאת ככל 1999, 190 עמ'
בעולם של זכוכית, שבו האנשים הם מספרים והחלומות אסורים, בונה האורח d-503 ספינת חלל שתמצא את המשוואה האינסופית של הקיום ותיצא את בשורת האושר המתמטי המושלם לעולמות אחרים: ה"אינטגרל". זמיאטיין הספר הקדים את זמנו בעיסוק בספקנות היחיד במשטר הטוטליטרי ובמאבקו בכוחות אנונימיים. הספר, שנכתב לפני קרוב ל-80 שנה, הוחרם במשך עשרות שנים בברית-המועצות, ושימש השראה לסופרים כהאקסלי וארוול.

ויליאם שקספיר: **אגדת חורף**, נוסח עברי: מאיר ויזלטיר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, המועצה הציבורית לתרבות ולאמנות, המפעל לתרגום ספרי מופת 1999, 159 עמ'
מחזה קומי שנכתב בתקופת יצירתו המאוחרת של שקספיר, ונכלל בסדרה בת ארבעה מחזות המכונים: "ארבע הרומנסות". אברהם עוז, שכתב את המבוא לספר, מניח כי "אגדת חורף" נמנה עם מחזותיו האחרונים של שקספיר. "יותר מכל מציגה בפנינו 'אגדת חורף' של שלהי היצירה השקספירית את עמידתם של יחסי אנוש הנתונים בסד הלוחץ של מוסדות חברתיים הנגועים בשחיתות וניווני". (מבוא, עמ' 33).

**ויליאם שקספיר
אגדת חורף**

יהודית קציר: **מגדלורים של יבשה**, הספריה החדשה, הוצאת הקיבוץ המאוחד/ ספרי סימן קריאה 1999, 192 עמ'
ספרה השלישי של יהודית קציר, "שלושה סיפורי מסע" - שלושה נובלות - "מגדלורים של יבשה", על אודות סוכן המוסד לשעבר, עורך-דין של ההסתדרות, ערב פרישתו המאוכלת. "העננים נוסעים, נוסעים" - ציירת נוטלת פסק זמן מבעלה

ומבתה ונוסעת אל עיר הולדתה - לפגוש את מאהבה הראשון ואת דורתה האהובה בבית האבות. "מכתבים לעמינדב" - מבוסס בחלקו על חליפת מכתבים משנות השלושים, הלך אותנטיים וחלקם מדומיינים, בין סבה לסבתה של קציר, טרם נישואיהם.

פ. סקוט פיציג'ראלד: **גטסבי הגדול**, מאנגלית: גדעון טורי, הספריה החדשה, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה 1999, 176 עמ'
מהדורה מעודכנת ומחודשת. הספר שראה אור במקור בשנת 1925, נחשב רומן אהבה גדול בספרות האמריקאית של המאה העשרים. את התעלומה סביב אישיותו, חייו וזהותו של גטסבי, נהנתן איש מסיבות לכאורה, מפענח שכנו (המספר) המגלה שהדף המרכזי ואולי היחיד של חייו הוא אהבה שהוחמצה.

דן מירון: **האדם אינו אלא**, הוצאת זמורה ביתן 1999, 559 עמ'
רצף מסות מחקר של השירה העברית המורנית בשנות העשרים והשלושים. "האדם אינו אלא..." כלומר, מוגבל. מירון בודק מה קורה לשירה הנכתבת מתוך עוצמה בשעת הגילוי הזה.

עורך: עזמי בשארה: **בין האני לאנהנו, הבניית זהויות וזהות ישראלית**, הוצאת הקיבוץ המאוחד/ מכון ון ליר בירושלים 1999, 191 עמ'
על זהויות שונות במציאות הישראלית - זהות יהודית, ישראלית, דתית. נקודת המוצא כאן אינה האחרת והזהויות אלא דווקא עמידה על הנבדל. הספר מביא דברים שנאמרו בכינוס שנערך במכון ון-ליר בנושא זה. משתתפים: ורד ויניצקי-סרוסי, אלוף הראבן, הנרייט דהאן-כלב, דליה מור, יצחק לאור, לואיס רוניגר, אבנר בן-עמוס ואילנה בית-אל, אורי פרגו, עזמי בשארה.

רילקה: **אלגיות דואיני**; מגרמנית: שמעון זנדבנק, הוצאת הקיבוץ המאוחד/ ספרי סימן קריאה 1999, 88 עמ'

ב-1912 כששהה רילקה בארמון דואינו, שעל הים האדריאטי, שמע מתוך הגלים את השורה הראשונה של האלגיות. בארמון דואינו כתב את האלגיה הראשונה והשניה, אך הפרויקט נמשך עד 1922. רילקה החשיב את האלגיות לפסגת יצירתו. שמעון זנדבנק, המתרגם, העמיד פרשנות לכל אלגיה ומבוא כולל. "מי לו זעקתי, היה שומע קולי מבין/ מעלות מלאכים? ואפילו היה האחר/

מאמצני פתאום אל לבו: הן הייתי נמחק/ מעוצמת ישותו המוחצת." (מתוך הפתיחה לאלגיה הראשונה)

50 **סיפורים ישראלים קצרצרים**; עורכים: חנן חבר, משה רון, הוצאת הספריה החדשה 1999, 208 עמ'
סיפורים שראו אור בחמישים השנים שמאז 1948, ונכתבו על-ידי כותבים שחיו וחיים בישראל; החל בעגנון, יעקב שבתאי, עמליה כהנא-כרמון, אמיל חביבי ואחרים ועד אתגר קרת, עוזי וייל, רונית מטלון ואלכס אפשטיין. "ניסינו באסופה זו לבטא משהו מן ההתרוגניות של ההווה האתנית, המגדרית, הדתית, הלשונית, הגזעית והמעמדית של הישראלים" - (מתוך דבר העורכים).

מרגרט אטווד: **אל פני המים**, מאנגלית: תמר שטייניץ, הוצאת כנרת 1999, 187 עמ'
ציירת חוזרת לאי הגידה בו גדלה, עם אהובה ועם עוד זוג חברים, כדי לפענח את חידת העלמותו של אביה. האי סוחף אותה אל הקמאי והפראי אל תוך הגרעין העצמאי של פנימיותה.

מחברות ניטה: **הנה**, מבחר שירים מס' 24, בעריכת נתן זך, הוצאת ריון גולן, אוקטובר 1998
נתן זך הקליט את ניטה, מטופלת בכית-חולים לחולי נפש, כשדבריה שמשו בסיס לשירים. בקונטרס מובא מבחר מייצג מדברי-השיר של ניטה, ששלחה יד בנפשה. "הזמנתם אותי לקרוא את שירי/ התביישתי ושכחתי את השירים בחדר/ הייתי בניטה בשלוש השנים האחרונות/ אז כל שירי הם שירי ניטה/ והם לא כאן/ תודה רבה".

ת.ס. אליוט: איסטקוקר, מאנגלית: מאיה בזרנו, **הנה מס' 25**, בעריכת נתן זך, נובמבר 1998
הפרק השני מבין ארבעת פרקי הקוורטטים של אליוט (וראשון מסדרת קוורטטים העומדים לראות אור). "כדי להגיע אל מה שאינך/ אתה צריך ללכת בדרך שבה אינך./ ומא שאינך יודע הוא הדבר היחיד שאתה יודע/ ומה ששייך לך הוא מה שאינו שייך לך./ והיכן שאתה הוא היכן שאינך".

לאון נירנבלט: **טיפול ככוונה תחילה**, הוצאת ככל 1999, 227 עמ'
מותחן פסיכולוגי. אורי נווה, צעיר שפרש מהמוסד, מגיע אל מיקי לבקוב, פסיכולוג, לטיפול נפשי. לכאורה הוא סוחט טיפול באיזמי אקדה, אך למעשה הפסיכולוג נמשך אל העולם האפל שהוא מייצג.

גיל הראבן: **הדרך לגן עדן**, כתר. סדרת כותרים 1999, 200 עמ'
גיל הראבן לוקחת את המציאות צעד לא גדול קדימה ומנכרת אותה; היא מתארת מציאות בה אם יכולה להאריך את ינקותו של בנה, כדי להשתעשע עמו עוד, או ההיפך, מציאות בה בוטל גיל הילדות המיותר והלא פרודוקטיבי; ימאי מתמכר למסעות וירטואליים, ומסע בזמן מאפשר צפייה בגורל המחריד הצפוי לצאצאיו של הנוסע. הראבן משתמשת בוואנר הבדיוני כדי לומר דבר מה על החברה בה אנו חיים ועל הכיוונים אליהם היא הולכת.

אגי משעול: **ראה שם**, הוצאת הליקון תג 1999, 76 עמ'
"מתהלכת במטבח/ כהנמכה של נזיר זן// טוסט בידי האחת/ עלה של חסה בשניה// מתיימרת לא לדעת/ את הידוע// חולמת להשתנות/ למה שאני כבר." (שיר עמ' 14)

יוסף קלייניקוב: **סכני דרכים**, שירים, הוצאת עיר ותכלת 1999
שירים ותרנגומים של פסיכולוג במקצועו, עולה מרוסיה. רוסית ועברית, מאויר על-ידי המחבר. "בדרך חזרה מלבנון/ עוקף מסוק את שבט מנשה. שוכנת דומיה בין הגבעות.// הרקפות כמו רסיסי שמים.// עלי המחט של שנים חולפות, פורשים שטיח דק לצעדי... אותה סיביר. ממש אותו השלג."

רות נצר: **האדם של הלכן**, הוצאת תמוז-אגודת הסופרים, סדרה ע"ש שאול טשרניחובסקי 1998, 63 עמ'
ספר שירה הרביעי של המחברת. "מה תכבה/ איל/ הלא היום/ הותרו נדרים/ הלא מצחך טוטפות/ צווארך נשרים/ גוון נאדרי/ תועפות לו/ טלפך חלמיש/ הלא תלינו בקרניך כינורות/ זקוף/ בנחיריך שמש" ("בעבור שהפייע" עמ' 23).

רבקה בסמן בן-חיים

מתוך "הארץ זוכרת"

צפור מתה הקישה
אלי בשמשה.
איך יכולה צפור מתה
להקיש בשמשה?
היא יכולה.
אני ראיתי:
את השמש שבצרה בשמשה
כבתה את עצמה לאטה
בתוך כנפיה.

בשל אהבתי לגשם
אמות בגשם
ואז
כשהגשם ירד מעלי,
אהיה רגועה ובטוחה,
שאתה תבוא
לפגוש אותי

אני נושמת את הים
עם שמחתו הזרמת
אל שמש שאיננה שוקעת
בשמש השוקעת.

ערב מפיס
נוטל אותי
אתו
אני לא
שואלת לאן
הערב בעצמו
יודע -
הדרך
אל הבית.

מיידיש: יעקב בסר

יעקב פרידמן

מות רילקה

היה לילה ליד הים,
בהרים שמסביב ישן השקט
ומעל להרים אינסופיים מככבים.
רוח ערב ערסל במתינות את העצים ואת הצמחים שבסמוך למים

אי-שם סלסלו בקול עופות הלילה,
על ענפי העצים הרדומים באמצע העולם.
בלילה הזה בא רילקה אל הים.
התישב על סלע, את ראשו הוא טמן בידי
ופקח את עיניו, באהבה לקראת העולם.
ואז עלה מבין ההרים הירח
והעיר את הים.
או רילקה פער את עיניו:
"עולם, שאינדומה לו,
אני אוהב אותך, עולם!"
והוא התיפח כמו ילד...

ובחשך הבינהררי הוא ראה
את המות שעון על עץ-סתיו רזה,
והלילה, הלילה שאינדומה לו - שמעל העולם.
ואז הושיט רילקה את שתי ידיו,
את הידים ללילה המלא כוכבים שרים:
"אני לא אחלוף, אלי,
כל עוד לא יתברר לי עד תם
טעם החיים והמות,
מי אני?"

ומה המשמעות בלהיות?
ולאן אנו באים בדרך אל הלאהיות?"
או באה הדממה

ובשקט הזה נתן היה לשמוע נפילתם של כוכבים
ותזוזתו של הירח עם הפסגות הכחלות של ההרים,
בשמעו נשימותיהן של צפרים נמות על הענפים
ושתיקת דגי הזהב...

ונדמה היה שהזבובון הזעירון שבין הפרחים
והטפ-טפנת הזעזעורית שבים
דרוכים עד עצירת הנשימה...

ואז שמע רילקה את זרמת הדם בוריד הנימי ביותר של האדמה
ואת הגעגוע בעיניו של אה ראה...
והוא הושיט את ידיו
(שגדולות היו כמו עולם ומלואו)
וחבקות כל.

והוא הבין זאת והפנים -
את הטעם הנצחי שחי בכל דבר שבעולם,
גם במות וגם בחיים.
ואז חיך רילקה חיוך מפיס שאין דומלו
ולמות הסגיר את עצמו...

שירו של יעקב פרידמן
פורסם לראשונה בשבועון
לספרות, אמנות ותרבות,
בוורשה (7.3.34) גל' 160.
ולא נכלל ב"כל כתבי"
המשורר שהופיעו לאחר
מותו.

"זה היית אתה?"

ברנרד שלינג: נער קריאה, מגרמנית: רוני לוביאנקר, הוצאת זמורה ביתן 1998

ספר זה שמידותיו לא גדולות ומחברו לא היה מוכר עד כה לרבים, נזרמן לידי באנגלית תחילה, בשם "THE READER". בלשון שנכתב בה, בגרמנית, הוא קרוי "DER VORLESER". כלומר, זה שקורא דבר-מה באוזני אחר. השם שבחר בו ההוצאה העברית, "נער קריאה", מקרב אותנו יותר למציאות שלו, כי אכן מדובר בו בנער הקורא יצירות ספרות באוזני אשה.

על המחבר, ברנרד שלינג, שמעו עד אז מעטים. היום שמו ידוע לרבים. מתוך רשימה בעתון 'דר שפיגל' אנו למדים שפרסם עד כה כמה מותחנים. הוא בן 54, משמע, הוא שייך לדור הסופרים שלאחר המלחמה. לנו יש רגישות מיוחדת לגבי ספר זה, כי הסופר הוא גרמני והוא נוגע בגורל שלנו.

אין הוא מתחיל בכך. תחילתו סיפור אהבה מזור וסוחף. נער, תלמיד תיכון חלה בצהבת; בלכתו ברחוב תקפה אותו חולשה והוא הקיא. אשה מבוגרת ממנו, כבת שלושים, תמכה בו, טיפלה בו ואחר-כך הביאה אותו לפתח ביתו. לאחר שהחלים, הוא ולהביא לה זר פרחים שקנה מדמי הכיס שלו - והנער עוד לא ידע אשה. מכאן מתפתח סיפור אהבה מסעיר. בתוך כך האשה מבקשת מהנער שיקרא לפניה מתוך היצירות שהוא לומד בבית-הספר. "יש לך קול כזה יפה", היא אומרת לו.

יום אחד היא נעלמת, עוזבת את העיר, לוקחת עמה את סודה. סבורה אני שאיש מן הקוראים אינו מנחש מהו; עלינו לקרוא עוד כמה עומדים עד שאנו מגיעים אל פתרונו. גם אותם קוראים מנוסים ומפוכחים שהניחו כי ממילא אין לו עתיד לסיפור האהבה הזה מחמת הפער בגיל או במעמד החברתי - גם לדידם הפתרון הוא מפתיע ולא צפוי.

עד כאן, יכול היה הסיפור להתרחש בכל מקום, בכל ארץ. אבל הסיפור מתרחש בגרמניה שלאחר מלחמת העולם השנייה ומפלת הרייך של היטלר. הנער, או הסופר (הספר כולו כתוב בגוף ראשון) שייך לדור הבנים, שפוסל את דור האבות: הם אכזבו גם בימי השלטון הנאצי וגם אחר קריסתו. הם לא באו השבון עם מצעעי הפשעים; ואחר-כך גם קלטו אותם בקרבם.

לנער המספר אין טינה נגד הוריו-שלו. הם היו משפחה ליברלית, משכילה. האב סירב לבטל הרצאה על

שפינוזה וסילס על כך מחיר כלכלי כבד. הנער, שהתבגר בינתיים, מוצא עצמו לכוד בין רגשות סותרים. הוא אכן שייך לדורו שלו, גם הוא מאוכזב מדור האבות. אך אין הוא מרגיש שהוא שייך שייכות גמורה לבני דורו. מפריעה לו הצדקנות הרועשת של צעירי הדור הזה ואין הוא לוקח חלק בהפגנותיו. לימים, הוא מתחתן, מנסה לבנות משפחה, אך אינו מצליח בכך.

ברנרד שלינג כתב לפני כן, כפי שנתבשרנו ב'שפיגל', כמה מותחנים. חושבת אני שספרות מיין זה היא בית-ספר כלל לא רע. שם תמיד קורה משהו, תמיד יש חידה המחפשת את פתרונה. יש מקריות ולפעמים יש גם נס. למשל, נקלע אדם לסיטואציה שאינה נוחה לו, לשיחה שהוא רוצה לברוח ממנה, והנה, חשמלית ניתקת מן התחנה ומתחילה לנסוע. הוא צועק "להתראות" ורץ אחרי התשמלית הנוסעת, טופח בידו על הדלת הסגורה - ומשהו לא צפוי קורה, משהו שהוא לא העז לקוות לו: התשמלית נעצרת, הדלת נפתחת, והוא נכנס.

בשלב כלשהו בעלילת הספר, מחליט המספר לחקור מקורב את שרידי העבר הנאצי; הוא מחליט לבקר במחנה ריכוז. הביקורים באשוויץ עדיין לא היו מקובלים אז, והוא בוחר במחנה בתוך תחומה של גרמניה, בחבל אלזאס.

הוא נוסע בטרמפים. הנהג האחרון שמסיע אותו הוא איש צנום, בגיל העמידה, שכתם אדום לו על רכתו, אולי צלקת. הנהג שואל למטרת הנסיעה, והנוסע מספר לו. בשמינית של אירוניה, שואל אותו הנהג מה הוא בעצם רוצה להבין: איך אנשים מסוגלים לבצע דברים נוראים כאלה? איך מסוגלים להרוג כשאין מלחמה ואין סכנה, והם אפילו אינם שונאים את קרבנותיהם? "משום שפקדו עליהם?" הנהג צוחק צחוק של בוז. הוא אינו מדבר על ציות לפקודות.

"ראיתי פעם" - הוא ממשיך - "תצלום הוצאה להורג של יהודים ברוסיה. היהודים מהכים עירומים

בשורה ארוכה, אחדים מהם עומדים על שפת בור, ומאתוריהם עומדים חיילים עם רובים ויורים בעורפם. ומעל ליהודים ולחיילים, על זיו בכותל, יושב לו קצין, מנדנד את רגליו ומעשן סיגריה. הוא נראה נרגן מעט. אולי הוא חושב שזה לא מתקדם מספיק מהר. אבל גם יש שמץ של שביעות רצון בפניו, משהו משועשע, אולי משום שהעבודה מתבצעת בכל זאת, ועוד מעט גומרים. הוא אינו שונא את היהודים. הוא לא..."

"זה היית אתה? אתה ישבת שם על הזיו ו..."
"הוא עצר את המכונית. הוא היה חיוור כולו, והכתם על רכתו להט. 'החוצה!'"

מי שמחפש בספר הזה תשובות קלות, מצוא לא ימצא אותן. מי שמבקש יושר אינטלקטואלי ומתח של אמת, מוזמן.

רות לבנית

עוד על נגיב מחפוז

נגיב מחפוז: היום שבו נרצח המנהיג וסיפורים אחרים, מערבית: דוד שגיב, ספרית פועלים, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר 1999, 144 עמ'

נובלה אחת וארבעה סיפורים קצרים. הנובלה הופיעה בשעתה כרומן, על רקע תקופת המעבר שבין מותו של עבד אל-נאצר - שמונה שנים אחרי מלחמת יום-הכיפורים, המקובלת במצרים כנצחוננו הגדול של אנוואר סאדאת. בנובלה זו באה לידי ביטוי ביקורת חברתית נוקבת על התרחשויות פוליטיות חברתיות, שהשלכותיהן ניכרות עד ימינו.

הסיפור בנוי בכעין מונולוג של שלושת גיבוריו הראשיים, המספרים את קורותיהם (טכניקה שאינה רווחת במיוחד בספרות המערב). כל גיבור מספר את סיפורו, והללו משתלבים יפה במרוצת ההתרחשויות. המספרים הם: הסב, מוחשימי זאיד (משמעות השם מקבילה למשמעות המקראית של היות האדם תמים עם אלוהיו; לא אמונה נאיבית בלבד, אלא זו שנצרפה במצרף הבינה ונסיגנות החיים). מורה, גימלאי, כבן 80, הנמנה עם הורים הליברלי הקלאסי של האיטליאנים. עוד מספרים הם: עלוואן פואו מוחשימי, הנכד, וארוסתו רנדה מובארכ. שמו של עלוואן מרמז על אידיאליזם, לאמור: מי שראה

בעבד אל-נאצר מנהיג למופת, שלא כיוורשו אנוואר סאדאת; שמה של רנדה הוא שם שיח נאה - ביטוי ליופיה של האהובה. הסב מוחשימי מסדיר לשניהם מקומות עבודה בחברה ציבורית הודות לקשריו עם תלמידיו לשעבר. הם מתגוררים באותו בניין קטן וישן החבוי בין בניינים רבי-קומה ברחוב הנלוס הידוע בקהיר. הם מאורסים, בני עשרים ושש, מתכננים לרכוש דירה לקראת נישואיהם. המצב הכלכלי הקשה עקב המדיניות הליברלית של סאדאת מונע בעדם להגשים את משאלותיהם.

כדי לפרוץ את המחסום הכלכלי ולהתקדם, האהבים נקשרים בקשרים של נישואי תועלת: רנדה נישאת למנהלו המושחת של אהובה, ואילו הוא, עלוואן, נישא לאחותו של המנהל, המבוגרת ממנו בשנים רבות. לא כאן המקום לפרט את מהלך העלילה, ההולכת ומסתבכת, ועד לכדי אישום ברצח היא מגיעה.

ראוי לציין שהביקורת החברתית-פוליטית של נגיב מחפוז מקורה בהערצתו את הליברליזם שפרח בתקופת מפלגת הוואפד הפופולרית של מוצטפא אל-נחאס, זו שירשה את

"מפלגת האומה" של סעד זעילול והדמוקרטיה האמיתית; (סעד זעילול הוא המנהיג המצרי שקומם את העם בשנת 1919 נגד המלך פואד והכובש האנגלי, נעצר, ושוחרר רק לאחר הפגנות סוערות). ואכן, ליברליזם ודמוקרטיה הם שני היסודות שנעדרו ממשטרו של עבד אל-נאצר. לדעתו של מחפוז, מצרים איבדה רבות בשל מדיניותו השגויה של נאצר. הוא היה רודן שכל סמכויות השלטון היו בידיו. ביצירותיו החשובות כמו "פספוסים על הנלוס" (1966), "רימאמאר" (1967), היסויה מחפוז את ביקורתו הקשה נגד נאצר, וכן בסיפורים וברומנים האחרים. הרומן "בני-שכונתנו" שנתפרסם בחלקים בשנים '60-1956 בעתון 'אל-ארהאם' לא יצא לאור בשלמותו במצרים בשל המהומה שהקימו קנאי-הדת. הספר

כל זה שולי לעומת המקוריות ושמתח
הכתיבה והקריאה. איני מכיר איש
הכותב-חוגג כך, בסגנון ייחודי
ואיכותי, המצליח לפסוע בשטח
המסוכן, המשיק לגסות (ראה אהרון
שבתאי) וליומרות (שילוב סגנונות,
שמות שירים באנגלית), מבלי ליפול.
ניקח לדוגמה את השיר שבעמ' 30,
ששמו SUGAR AND SPICE AND ALL
THINGS NICE THATS WHAT LITTLE
GIRLS ARE MADE OF

הנה אני קורא בידיעות-אחרונות על
שטר לבוש אורחית שהיה/
מחלק סוכריות חמוצות לילדות
קטנות בגינה-ציבורית, ועוזר להן/
לטפס על העצים ועל האבנים, תוך
שהוא תומך ברגליהן השמנמנות/
לעודן ומדגדגן להצחיקן ומראה להן
תמונות של דודות ורודות/
ממגיזים ססגוניים תוך שהוא מבצע
בהן מעשים מגונים.

ובהמשך מוזכרים עוד "השמים טלית
שכולה תכלת", "גן-עדן", "להב צל-
מתהפך".
ניתן אולי לומר כי המשורר משחק
במלים כמו השטר המשחק בבגדי
הילדות ובבשרן.

רשימה אקראית משמות השירים
שבקובץ יכולה אולי להעביר קמפיון
מה'רמי-דיצניוטי': לא טוב היותי
לבדי, אהובתי (מכילה) ביציה טרופה,
הייתי קורא לעצמי מרכז קהילתי,
נביא תוכחה ונסיונה על אטלה, מפסק
פחת אהבה, סוסת השטן AMOR
CANNIBALIS, שימי ירך תחת ירכי
והשבעי לי, אקורל.
שירים רבים עוסקים באהבה. מיניות
ובוטות שולטות ביד רמה, הגם
שהמשורר שב ואומר כי ידוע לו על
קיומם של רבדים נוספים באהבה.
יתכן שמעבר לצחוק, חלק מהכאב הוא
חוסר היכולת להישאר במקומות
הרגישים ואפילו הרומנטיים יותר.
בסוף השיר 'גורגונה' (עמ' 52) בא
הוידוי, אף שגם את הקשה לי' כותב
המשורר בדו-משמעות ובקריצה:

אשה נשמתה מפרעה. אשה נְעוּה.
ואין דרך אין דרך לי לאהבה אותה.
ולעולם אני בא בה בשכמותה. קשה
לי.

קשה לו. הוא מופרד בנקודות ומגומגם
(אין דרך אין דרך, בא בא בה), אך
מהקושי הזה צומחת שירה ייחודית
וקולחת, שבכנסת היישר לאוזן.
כתיבה זו גולשת על עולם
אסוציאציות עשיר ושפה גבוהה,
שאינן מהוות מחסום, אלא משמשות
כמגלשה המעניקה לשירה תנופה
גדולה. ■

צביקה שטרנפלד

ביום ההוא אסיר את שתילי התועבה,
ואחזיר קערה לְשִׁנָּה -/
אנכי אַחַטְנָה, מדיי תבקשנה!/
ונחה עליה רוח חכמה וגבורה ודעת,
כמים לסיר מכסים. /
ביום ההוא יהיה המושב למזבח,
ולכסא-כבוד נאה לשבח:
צהלי ורוגי יושבת על אסלות -
חברים משכימים לפתחך, /
על מעינות תהום רובצת תחת שבי-
לך, הריעי בקול,
נחל קולחים תנחי בידך! /
ושאבת מים חמים בששון, והיו לך
לישועה סלה. /

רבים וטובים, וטובים פחות, השתמשו
בשפה מקראית לכתיבת טקסטים

משעשעים (עלוני בית-הספר) וגם
טקסטים הקורסים תחת כובד
רצינותם. רמי דיצני מצליח לחגוג עם
הבנאלי לכאורה. הפער בין הנשגבות
המקראית והלשונית של המקורות
לבין שפת היומיום, הקלילות,
הפיקנטריה והפתיחות מול השפה
'המחוקקת מעצמה' יוצרים ניגוד אירוני
משעשע וגם מוסיפים אמינות. "כרה
הכינה עקרת-הבית מלכת-מטבח
יקרה"; ובהמשך: "הנה היא יורדת
שבת-המלכה - עולה מלכתי משתרעת
פרקדן". (מתוך "בוואי באי המלכה"
עמ' 29) חשוב לציין שההרגשה היא
שהמקורות אינם מגויסים לצורך
התנגחות או פרויבוקציה אלא כאמצעי
ספרותי שעובד. אם משהו מנוגד הרי
זו פנימיותו ולא עולם חיצוני שבלאו
הכי כבר אינו מבחין בכך, בין השאר
כי הפרובוקציה הפכה לנדושה,
והשירה המציצת מפניתה אינה
נשמעת.
יש שהחריגה מגבול הטעם הטוב כרוכה
בהתפלשות יתר בהפרשות, לטעמי. זה
עניין של טעם, כאמור. אפשר גם
להסיר את הכובע בפני מי שכל
החומרים (במובן הקונקרטי ביותר)
משמשים לו בסיס לשירה.

שניתרגם בידי דוד שגיב הם שזיכוהו
בפרס נובל בשנת 1988.
הסיפורים המעניינים הם פרי רוחו של
יוצר דגול ונאור, אוהב אדם ושוחר
שלים. מלאכת התרגום, מלאכת
מחשבת, מעשה ידיו של המורחן,
החוקר והמתרגם דוד שגיב. תרגום
הוט, ומאיר עיניים. יישר כוחו. ■

שמואל רגולנט

הכול לשירותי -
הכול לשירתי

רמי דיצני: פירכוס, זמורה
ביתן, עמודים לספרות עברית
1998, 75 עמ'

בעוד אנו מכנים את מצבה של
השירה, (אין קוראים, אין במות, אין
...), ויתכן שהיא אכן גוססת, ולו
מבחינת הקוראים, באה שירתו של
רמי דיצני ומציגה אצבע משולשת.
"אני כאן", אומרת השירה, "היה,
תוססת, לגלגנית, לא מוזרת על
איכות השפה, מחוברת לעבר
באלויות ובציטטות אך מחציפה
קדימה, מקורית, לפעמים וולגרית,
ולפעמים אפילו טרחנית קמעה, אבל
לא אכפת לי, החיים לשירותי, הכול
לשירותי, הכול לשירותי".

ידידי, רפי וייכרט, המבכה כרבים
אחרים את דמדומי השירה, אמר לי
לאחרונה, שאם נגזר עלינו לפרסם,
בעידן של רייטינג ואין קוראים, הרי
שמה שנותר הוא לעשות זאת בכבוד
וללא פשרות. כבודה של שירתו של
רמי דיצני מונח באהבה את עצמה,
ובחוסר הכבוד. לטוב ולרע היא
מתפלשת בכל, תוך כדי חיוך פתוח
לרווחה כזנב טווס המורכב מגווני
וצבעי הומו. למשל, קטע
מתוך השיר שבעמ' 42:

נביא תוכחה ונסיונה על אסלה
CLEANLINESS NEXT TO
GODLINESS

אשירה-נא לידידים שיר מעשה-דודים
בעשב קנבוס-גן-דודאים: /
בידה היה לידידתי בקרן חדר-
האמבטי, /
ותקלחהו ותקנחהו ותבריקנו הברק /
אפס עליו לא תשתופף לא תשתובב
על-אף טוב ורויפיו! /
ותבן בתוכו תבנית, ותשת עציצים, /
ותקו לגדל חשישים - ומבושיה
יבשים! /
והשיר מסתיים:

החשוב הזה יצא לאור בעברית
בתרגומו של דוד שגיב בשנת 1990.
בכל היצירות האלה היתה ביקורת
מרומזת על עבד אל-נאצר ועל
מדיניותו, שכן השלטון לא איפשר
לאינטלקטואלים ולהוגי-דעות ויכוח
או התנגדות כלשהם. מחפז טען
שניצחון מצרים במלחמת סואץ (1956)
היה אשליה וכי עסקת הגשק עם
צ'כוסלובקיה הסבה למצרים נזק עצום,
"כי היה עליו לבוא בדברים עם
ישראל במקום לנהל מלחמת שלושים
השנה"; מלחמת ההתשה נגד ישראל
היתה שטות גמורה, לדעתו, משום
שהתמודדות ממושכת היא חסרת
תועלת. באשר לסאדאת - טוען
מחפז, שתחילה התרשם מפעילותו
המדינית, אולם המדיניות שנקט יותר
מאוחר, לא שלום ולא מלחמה, הדאיגה
אותו וגם אינטלקטואלים אחרים. ידוע
שמחפז דרש להנהיג דמוקרטיזציה
פוליטית ומשטר ליברלי במגמה לתת
ביטוי לשמאל, למרכז ולימין; אלא
סאדאת דחה את הצעתו בכעס, אף
על פי שלאחר זמן קצר, הופתע מחפז
מכך, סאדאת התיר להקים בימות
מפלגתיות. הללו נוצלו על-ידי
אופורטוניסטים, ספרדים ובעלי-הון
ובכך גדל הפער ביניהם לבין המוני-
העם ולכך היו השלכות שליליות על
מדיניות הפתיחות ("האינפיתאח").
דעות אלה ואחרות שנתפרסמו בספרו
של רגאא אל-נקאש "נגיב מחפז -
דפים מזכרונותיו ואור חדש על
יצירתו וחיו" עוררו ויכוחים בכל
עתוני מצרים ובעולם הערבי.
הסיפור "אום אחמד" הוא ביטוי
מובהק לאהבתו של מחפז את המנהיג
המצרי סעד זעילול, וכל-כולו הוא
שיר-הלל לאישיותו ולמאבקו למען
שחרורה של מצרים מהכיבוש האנגלי
בתקופת המהפכה העממית בשנת
1919. בסיפור הזה תיאורים נלכבים
של התפתחות השכונות ועיורן, כמו
שכונת אל-חוסין, שבה נולד הסופר,
ושכונת אל-גמאלייה והשכונות אל-
עבסאיה מזרח ימערב, שאליהן עברו
תושבי אל-גמאלייה העשירים
והוותיקים, לרבות משפחתו של
מחפז.

שונה הוא הסיפור "הארגון ההשאי".
בסיפור מתאר הסופר ארגונים
איסלאמיים מיליטנטיים החותרים
לתפוס את השלטון. כיום ידוע כי
אחד הארגונים האלה ניסה להתנקש
בחיוו של הסופר בדקירה בצווארו,
באוקטובר 1994, וכתוצאה מכך נבצר
ממנו לכתוב במשך שנתיים. למעשה,
הוא עדיין סובל מתיצאת הדקירה
ואינו יכול להשתמש בידי לכתובה.
נגיב מחפז כתב כ-40 רומנים ו-15
קבצי-סיפורים בלשון ערבית תקינה
בסוגות ספרותיות שונות. הטרילוגיה
"בית בקהיר" שניתרגמה בידי הסופר
סמי מיכאל וכן הרומן "בני שכונתנו"

אמירה פוליטית נוקבת

"תיכף אשוב", הדיסק החדש של חוה אלברשטיין, שגם חיברה את רוב השירים בו, הוא אחד הביטויים הפוליטיים והאמנותיים המושחזים ביותר שנשמעו אצלנו מאז "מלכת האמבטיה". שירה "הקוסם" הוא מעין בלדת מהאה מופלאה: האולם מפוצץ אף אחד לא נושם עוד דקה עוד מעט, הקהל מזמזם הם יראו את האיש, החלום זה יתגשם האיש המכונה בפשטות - הקוסם

הוא עושה נפלאות הוא מטריף הוא סוחף הוא שילוב של קוסם מהפנט ומכשף ואת כל הקסמים הוא שומר לעצמו אף אחד לא מבין את סוד עוצמתו...

והשיר ממשיך ומספר על פני כמה בתים כיצד הקוסם הזה יודע להפריח יונת שלום ולהעלים אותה; לעצור את הזמן ולשאול מה השעה; להפוך אש למים ומים לאש; יש לאין ואין ליש; והטריק שנחשב לנועז מכולם הקטע שבו הקהל נעלם...

והוא גם יודע להפוך את ההיסטוריה על פיה, ולהחזיר את העולם לתוהו ובוהו: הוא סופר עד שתיים, והנה אנחנו בימי הביניים; הוא סופר עד שתיים והנה אנחנו יוצאים ממצרים; הוא סופר עד שתיים ורוח אלוהים מרחפת על פני המים. "האולם מתרוקן הקהל מסוחרר, אין ספק הם יבואו לכאן גם מחר.

איזה איש! אין לו פחד, ואין לו שום גבול יש לו בטח עוד אלף קסמים בשרוול...

(מאז העימות הטלוויזיוני אצל ניסים משעל נפלו קצת פניו, פיו נשמט לצדדין, אפו רטט, ועיניו התרוצצו אחוזות פחד בחוריהן. אולם דומה שבתשדירי הבחירות שב לאיתנו ושב לשטות בקהל.)

שיר אחר שלה "ביקורת דרכונים" מתאר את התחושה האוניברסלית של המהגר והפליט כאשר הוא ניצב לפני הקצין הבודק בכל מקום שהוא בעולם:

הוא מסתכל בתצלום / ומסתכל לי בעיניים / למה הצטלמתי בלי משקפיים / ולמה הסתפרתי לפני הנסיעה... / ופתאום אני כולי מזיעה... / עוד רגע ישלח אותי לאיזה חקירה.

השיר "שלוש רב" הוא, אם תרצו, שיר על הפרדת הדת מהמדינה, או הפרדת אריה דרעי מהפוליטיקה.

אתה רב פעלים רב תהילה

צילום: ג'קי מתתיהו

את פדויה / ישועה את נצחיה / חזונה את נצחונה / תקווה את תקומה // טהורה תאסוף את נאורה / תושיה את מנורה / דגולה את בשורה / שכינה את אדירה / וכולן ביחד תיסענה לעופרה.

וזאת, מלבד שירים אחרים, "רגילים". שמהתי לקרוא בידיעה עיתונאית, כי חרף מיעוט ההשמעות ברדיו, מרבה הקהל הרחב, הצמא כנראה לאמירה פוליטית נוקבת, לרכוש את הדיסק הזה. מה שמאכזב בכל זאת היא העובדה כי שום מפלגה פוליטית מן השמאל לא גילתה אומץ ולא עשתה שימוש בעוצמה האדירה הגלומה בו.

ע.ל.

אתה רב עלילות אתה רב תושיה...
ואנחנו אנחנו רק ערב רב...

אומרים לך עכשיו: שלום רב לך, שלום לך רב

השיר "רבקה" (מלים רחל שפירא) הוא על עובדת זרה מגאנה שקפצה מהקומה הרביעית ונפצעה קשה כאשר נמלטה משוטרים. השיר "נשים קטנות" כתוב כולו משמות (אמיתיים) של מתנחלות:

מצדה תאסוף את אמיצה / מתוקה את נקמה / גאולה את תחיה / מצילה את אמונה / צופיה תאסוף את נכונה / שלומציון את ציונה / חסידה את יחידה / ועתידה את שתולה / סגולה תאסוף

מחליפים קידומת רק האפסים נשאים

אהרן קומם: 2001, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1999, עמ' 56

באלף הבא, אולי, ספרי שירה יראו כמו שער ספרו של אהרן קומם "2001", ספרות ללא מלים. אך גם ספרות אלה נוטות אל הבוהק של האלף ידוע. אהרן קומם מתחיל את האלף השלישי בשנת 2001, בשעה שכל עולם השקר חוגג את תולדות האלף הבא בשנת ה-2000 של האלף שלנו. כבר בשיר הפותח, עולה התייחסות למיכון, לעולם של ספרות בו מושווים המשוררים למהנדסים: "משוררים הם מהנדסי הנשמה". בונים גשרים מכאן לשם/ חלליות סביב צדק או מאדים; כאן המלה צדק אינה מצביעה על מצפון והמאדים אינו סומק הבושה. "ומחשבים מדפיסים הכול, גם לא שירים"... ובבית האחרון: "הניגון שהיה/ נשכח או נזנח, / אם תרצה לוודא את דבריהם/ תצטרך לקרוא עיתון", או אולי רשימה מסוגה של רשימתי זו.

אחרי השיר הפותח בא מחזור הקרוא 12 שירים יפניים. טוקיו, קיוטו, ניקו ממלאות שורות שיר. עולם רחוק של תקשורת סולרית או דיגיטלית. בני האדם נשמעים בעידן הזה ברור וצלול אך לא מובן יותר. אפילו במשכן האלים "כל גרגיר אבק/ מערער את האמונה", אולי שם, ביפן, הסטריליות היא ערך עליון. על הרקע הזה מרצדים גם עורבים צבעוניים, הנמר רודף צבי, "יופי רודף יופי" "אורות הניאון/ בכיכר מסנוורים/ את השמש/ העולה" (עמ' 9). שירים מהנים, גם אם מוזרים.

בפיו של מדען יפני מושמת שאלה עקרונית המושלכת אל חספר כולו: "השאלה היא לא אם יש חיים/ על כוכבים רחוקים// השאלה היא אם יש חיים/ על פני כדור הארץ שלנו" (שיר מס' 11). אהרן קומם מציג שיר זה בשלמותו בשער האחורי של הספר. החלק העיקרי שבספר נקרא "2001", כשם הספר. שני פרקים בונים אותו: "עולם שלי, עולם-", "והשירה מאין תימצא". הפרק הראשון הארוך, הוא בעצם שיר אחד המשתרע על פני 18 עמודים. השורות נקראות בשטף, גם אם הן "ארוכות" וודאי כשהן קצרות, בנות מלותיים ואפילו מלה אחת. השירים גדושים שמות רחובות, כיכרות, ציירים של עולם ומלואו, במקום ובזמן; וכך, "עולם מפה לשם כבר קטן" (עמ' 19). השורות מכתיבות את קצב הקריאה, לשם

סינטיסיזורים ושני מנצחים; על הרקע הזה המשורר קורא שיר, ואהובתו, הנוטשת את מאהביה, מצטרפת אליו למשך לילה שלם כדי לקרוא סוגסה. "הקליפ על השירה היה משגע", הוא מסכם באירוניה, "כולם עכשו רוצים שירה". אבל "מי יציל את השירה מידי" של משורר מודקן, "מלך הכול/ הוא קורא לעצמו/ מנבל פיו לשונו" (עמ' 48). זה ספר שמטיל ספק בכל; השאלה "האם יש חיים על פני כדור הארץ שלנו" מתנסחת כאמור כבר בתחילתו. "יש אתר

שמואל שתל

רוני סומק חצי

הינה

פראנססק פֶרְסֵרִיסָאס

מקטלאנית: רוזר ליוק וברברה ווירגיל

האבנים של פרה

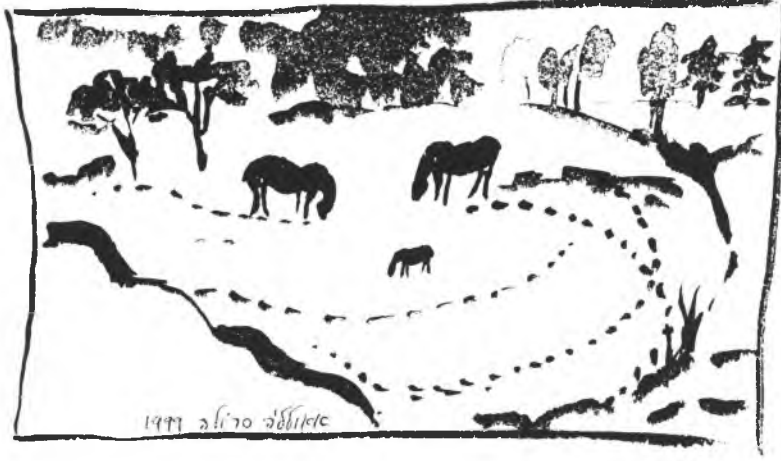
כָּל אֶבֶן מְצִיֵּרֶת אֶת זְכוֹרָהּ שֶׁל לֹחֶם הָעֶבֶר
או אֶת אֶפְרוֹרִיזוֹת הַגְּלִים שֶׁרָחֲשׂוּ
יָמִים רַבִּים קִדְמָה לְתוֹדַעַת הַזְּמַן.
בְּרָגַע זֶה אֲנִי מִלְטָפִים אוֹתָן
בְּאֶצְבָּעוֹת יָדֵינוּ וּבְכַפּוֹת רַגְלֵינוּ הַיְחַפּוֹת לְאֵט לְאֵט
עַל מְנַת שְׂנוֹכֵל לְשׁוֹב וְלִהְתְּעוֹרֵר יוֹם יוֹם
מוֹל עֲנֵנֵי הָעֶרְפֵּל וְיַעֲרוֹת הָעֵד.
מִרְאֵה שְׂקוּפָה שֶׁל אוֹר בּוֹקֶעַת
בְּלֹא לְבַקֵּשׁ תְּמוּרָה וּבְלֹא תַחֲשׂוֹת חֲלָל
כְּמוֹ אֲהַבָה תְּמָה הַצּוֹמַחַת בְּתוֹכָנוּ,
אֲחֵר כִּךָּ פּוֹצֵעַת וּמְדַהֶימָה,
וּלְבִסּוֹף, בְּגִדְשָׁה אוֹתָנוּ עַד תְּמָה
תְּהָרוֹס וְתִשְׁמֵד כָּל דְּבַר בְּדִרְפָּה,
כְּמִים הַמְּחַלְחָלִים לִילָה לִילָה,
טוֹרְפִים וּמְקִימִים אֶת הַחַיִּים.

לאבנים של פרה, כפר קטן על גג ההרים הפירנאים, יש ביוגרפיה מנצחת זמן. ארבעה ימים גרנו שם, תמיר גרינברג, אני וקבוצת משוררים ומתרגמים קטלאנים. עם אבן אפשר לבנות בית, לסתת מדרגה או לצמרר את פניהם של חתולי השלג. פראנססק פרסריסאס לקח את האבנים האלה לרווח שבין ההיסטוריה לפילוסופיה. פרסריסאס, מבקר ומתרגם. הוא תרגם לקטלאנית את את.ס. אליוט, טולקין ורבים אחרים. כיום הוא מנהל המכון לספרות ולשפה הקטלאנית. שירו "האבנים של פרה" נכתב במהלך שהותנו שם.

הרהור או הרפיה אחרי עומס המושגים הפיסיקליים, האמנותיים והפוליטיים. בעצם זו מסה על עולם עתידני הכתובה בסגנון שירי. דחוס, קצבי, "הכול מתאפס במהירות--- מחליפים קידומת רק האפסים נשאים". הנה, "אנדרטה גדולה לחולשת הדעת/ לסם משכר שהופך בן-תמוטה (כך במקור) לאל מטורף קרוש גורא/ איש הדמים הורג והורג--- עד שנופל כאבק הפסל...". (עמ' 20). זהו "דור רוהר על אלקטרונים", הבורא "יצורים חדשים/ תוצרת הנדסה גנטית". הכול מסובך, מבוים, בלול ומבולבל במין "מפץ גדול", "בלי ששום גלקסיה תקרוס מבושה" (עמ' 27). מה זאת האהבה בלי משקל, בלי מאסה קריטית? מה דרך המדע מן האדם הניאנדרטלי ועד קרני הלייזר? והאמנות, ממיכאל אנג'לו ועד מאטיס, וגם "שגאל ותומרקין וסטימצקי שלנו". (עמ' 35). ובמעין סיכום ביניים: "רק המלה האחרונה קובעת/ רק ההברה האחרונה היא חדשה...". הפרק השני עוסק בעיקר בשירה ובמה שקרה לה, "למלכת האמנויות" במשך שלושת אלפים שנה. מסתבר שיש קשר בין "אור" ו"ראי" ויש "תנועה נצחית/ מן הראי ולחוץ" ו"השיר הוא עגול/ זנבו בפיו" (עמ' 41). אפילו ר' נחמן מברסלב נמצא כאן בהסתר, "למוטט כל גשר צר מאוד" (עמ' 41), והכול בכוח המלים הבונות שיר. אפשר כמעט לשייך פרק זה לזרם "שירת הלשון" בנהר הרחב של הפוסטמודרניזם האמריקאי. על פי חזונו של צ'ארלס ברנשטיין. "לאן פרחו המלים שהיו" (עמ' 42), שואל המשורר, והן, כמו פרח "שחי וחי/ ריהו קבוע גם יופיו החולף/ אין לטעות בו" (עמ' 42), לעומת פרחי הפלסטיק שלכאורה בלבד "יודעים הם את כאב הצמיחה/ פרח בסלע". המשורר יושב בתוך פרח ששזר, "שבוי בשושנה כמו יונה במעי הדג" (עמ' 43). בלב השושנה הוא מקים אולפן הקלטות, עם "חשיפה מלאה", "פיפי ערווה ומבושים למכביר", "13

רוני סומק

סוסים. גלוית נוף מהרי הפירנאים

איור: אאולליה סריולה

לפנות בקר באים הסוסים לרביץ
 בקצה שמיכת השלג שפרש אלהים
 על שנת החרף של ההרים.
 את הדהרה השאירו בארוה,
 ובמחוגים של שעון הבריאה
 הזמן, כמו הפרסות, קפא.

משה בן שאול

השמים שדות פוך והארץ

שיר לא גמור לא ייגמר

לפני זמנו חי האיש הזה וטרם
 זמנו הוא מת
 ברקים שקטים ירויים לזכרו
 רעמים לובשי צורת []
 נגנו את ולס הולדתו
 נום בן נולד ועלי
 באר באר עלי
 אל השדה יתעה הגדי

והוא הולך ותועה
 בכל טרם שעתו
 עד שתבוא עליו דעתו
 בדו רה מי המאבזר
 של חלונות 2000
 או תשבר ידו את חמש העונות
 את דק הערפל
 את האפלה שהיא הורתו

צעקה ובכי

בכי מחספס בין
 צעקה קופאת בעין
 ונעצרת בקער הפה

עלי להתבגר אבל
 הידים נקרעות זו מזו
 בחבוקה של צללית ריקה

כמו בתלום ילד
 בונה הרים צבעוניים ואור
 נופל עליהם ככתם

שחור הבכי הנמס תמיד
 וסבתו אין יודע
 הרגשות אינה שיכת לסף ההגיון

פעם חשבתי שזו שלכת
 חרפית אך אין שלכת
 עלי להתבגר להיות נבון

השמים שדות פוך והארץ למטה
 אלכסונים ירקים וים
 אני רואה בעדם את הבית שאינו שלי
 ואת העצים שאינם שלי ואת
 המהמורות והמכונות
 וזמזומי הבנק הקטן בקצה שביל ואת
 נקדות האור על הניר
 וראשו הצלול של מישהו
 האומר: שדות פוך העננים והארץ
 אוירונים אוירונים
 ועצבון פרידה
 מאהובה אהובה
 מילד

השמים תהומות בשדות הפוך
 הוא מסביר
 והוא הולך ומאפיר
 כפי, חמש אצבעות, רוח דלה
 אותים בו

ועלפון המנועים

פאול צלאן – שירים מן העיזבון

מגרמנית: מנפרד וינקלר

המכתבים הגנובים: פלם
מקומות בלתי-נמחקים, איתני-קול
בעצם-היהודי. ארץ-הכתר*, היא לא תמות.

הייתי כלי בתוכה.
כאן אני נשאר.

יכול להיות גם,
שיהיה מה שיכול להיות,

אולם, כשעבדות בכל,
מולך אני,
בואי.

מעל המצר, בו את קולעת כחול עם לבן,
שולט פסח, מאיץ-בית אל הבית.

יותר ממה שאת מרבה
מצטבר.

קומי בואי, אתי

ללא נצחונות את חיה אתי,
קטנה,
עמוסה.

רק בחוץ, בו
נשמותינו עדין עומדות בארץ-הריק
נשמעת שירה. שירת
בת-זהר
של זה, שעל ידנו הלה.

אם ענן הוא, או אם כוכב: אנו
לא נביט אל על.

קרבי אלי, בואי:
שלא תשב שנית הרוח
דרך ביתנו
הפתוח.

*ארץ הכתר: במקור Kronland הכוונה לבוקובינה

כל כֹּהֵן הַרְבֵּה אֲנִי שׁוֹמֵעַ מִכֶּם,
שְׂאִינִי שׁוֹמֵעַ דְּבַר
פֶּרֶט לְשִׁמְיעָה,

כל כֹּהֵן הַרְבֵּה אֲנִי רוֹאֶה מִכֶּם,
שְׂאִינִי רוֹאֶה דְּבַר
פֶּרֶט לְרֹאִיָּה,

כל כֹּהֵן הַרְבֵּה מִתְנַכֵּל בִּי
בַּפֶּטְפוּט,
שְׂאִינִי מְדַבֵּר לַפְעָמִים
כְּמוֹ אֶחָד, שֶׁשָּׂח,
שְׂאִינִי לַפְעָמִים
מְדַבֵּר כְּמוֹ אֶחָד,
שְׁשׁוֹתֵק.

אֲנִי חִי, חֲזָק.

אֶתָּה
בְּלִי קִיץ.
וְאַף אֶחָד לֹא יִזְכֶּה
בְּמָה שֶׁלֹּא קָבַל מִמֶּנּוּ.

לֵאמֹר דְּבָרֵי-שְׁלוֹם:
נִפְלֵת
אֶל-עַל, אֶל תּוֹךְ
הַנְּצַחֲוֹן.
שֵׁם אֶתָּה עוֹמֵד, אֲבֹן,
שׁוֹכְתָה בָּהּ, כְּפִי שׁוֹכְתָה בְּעִצְמָהּ.

הֲרִי אֲנִי יוֹדֵעַ,
שִׁישׁ לָךְ מִשְׁתַּתְּפֵי-סוּד,
אֲנִי יוֹדֵעַ גַּם כֵּן:
אֶתָּה מַלְבִּין אוֹתָם
וּבִינֵיהֶם אֶתָּה בּוֹחֵר.

תְּמִיד-נִצְחֵי בְּנִעוּרֶיךָ
אֶתָּה מִתְחִיל עִם הַיּוֹם הַהוּנָה.

סְבִיב לְפָנֶיךָ עֲמָקִים*
עֲמָקִים בְּכַחֲלוֹ וְאֶפּוֹר,
הַדְּבַר הַשֵּׁר, הַבְּשָׁל -
אֶת לְבָנָה, עֲרַפְלִית.

הַתְּהוֹם לֹלֵא דְרָגוֹת
נִפְתַּחַת מְעַצְמָהּ פְּתָאִם -
וּבִאָה הַשְׁקִיעָה, לְשַׁקֵּעַ
וְרַק בְּסוּף הַרִיצָה.

חֲרֻטֵּי הַפְּרָסִים נִשְׁבָּרִים,
מִשְׁתַּחֲרָרִים מִמֶּנּוּ אֶל חֲפְשֵׁי,
אֶתָּם רְעָשִׁים, קוֹקוּזִים,
בְּהִינּו-הֶךָ הַגָּדוֹל.

לְקִרְאֵת הַשִּׁיר, לְעֲלוֹת בְּשִׁיר;
כָּאֵן נוֹסְעִים הַצְּבָעִים
אֶל הַיְהוּדִי
חֶסֶר הַהֲגָנָה,
בְּעַל הַמְּצַח הַחֲפָשִׁי.
כָּאֵן מְדַבֵּר הַכֶּבֶד בִּיּוֹתֵר
בְּשִׁפְתַת הַלְוִיִּים.
כָּאֵן אֲנִי.

*נכתב ב-25.2.1966 בקליניקה Delay (דלי) בפאריס, שבה
היה צלאן מאושפז. הוא מוקדש ליום הולדתה של גייל, אשתו.

דברים בשולי העיקר

מנפרד וינקלר

אדם השליך את עצמו

לזכרו של פאול צלאן 29 שנים למותו

עשרים ותשע שנים חלפו מאז שם פאול צלאן קץ לחייו בטביעה, בסוף אפריל 1970, במימי נהר הסינה בפאריס. הוא היה בן חמישים במותו ואחד המשוררים הגדולים של המאה והמעניינים שבכל הזמנים; זאת, לא רק הודות לשירים שכתב, אלא גם בגלל אורחות חייו, יחסו המיוחד לשירה ולקהל קוראי השירה. ומכיוון שהיה כפי שהיה, אנו יודעים עליו יחסית מעט מאוד. עד עכשיו קיים רק ספר ביוגרפי (ומבחינה מסוימת גם ביבליוגרפי) אחד רציני, המוסר לנו אינפורמציה נאמנה, עד כמה שאפשר, אולם רק על תקופת נעוריו בלבד, דהיינו, עד 1948, כשהשתקע בגיל 28 בפאריס, בה חי עד יום מותו.

הספר נכתב על-ידי ד"ר ישראל חלפן, רופא ירושלמי. גם הוא, כצלאן, יליד צ'רנובין. ד"ר חלפן שקד שנים מספר על כתיבת הספר, ועשה מלאכתו ביסודיות של חוקר, ברגישות גדולה ובאהבה. היתה לי הזכות להיות לו לעזר, בעצה ובעידוד במשימתו זו. הספר ראה אור בשנת 1979 בהוצאה הגרמנית אינזל. לכן, כה נדרשת ביוגרפיה של צלאן. וזו לא נכתבת לא משום שאין אנשים מתאימים לכתיבת ביוגרפיה חדשה אלא משום העדר מקורות מידע מספיקים על המשורר, חייו ודרכי יצירתו. גם צלאן, בגין רגישותו המוגזמת, התרחק מהזולת, אף כי חיפש אחריו בכל נימי נפשו ואף פנה אליו תדיר בשיריו. ו"אתה" זה מצוי ברבים משיריו. ובכל זאת, לא היה מוכן, אלא לעתים רחוקות, לגלות משהו, ולו דבר קטן, מעצמו ומאופן כתיבתו. אפילו לא היה נכון להסביר, כשנתבקש, חלקים סתומים, הנפוצים באופן די בולט, בשיריו. במקרים כאלה, נהג להציע לקוראיו קריאה ממושכת וחוזרת, וכך ימצאו את התשובה בכוחות עצמם.

בהיותו משורר אסוציאטיבי, ניוון הן מהתרשמויות מזדמנות של יומיום והן מהאוצר הגדול של השכלתו הנרחבת מאוד. בשני המקרים, קשה, בגלל תהליך הסובלימציה הפיוטית, למצוא את התשובה הנכונה. מלבד זאת, נפתח שער לכל מיני פירושים שונים, ואף משונים. אתגר בלתי נדלה לפרשנות מסתעפת, לעתים מוזרה ומרחיקת לכת מעבר לרצוני. קשה לדעת אם היה מודע לדבר הזה, כי פעם אמר, ששירתו פשוטה להבנה ובהזדמנות אחרת הודה, שאינה כזאת. מכל מקום, הוא היה משורר מדויק שידע מה הוא כותב.

במהלך עבודת התרגום מתבהרים דברים לא מעטים (כי הרי עבודת התרגום הינה הקריאה הטובה ביותר) לעומת זאת נשארים הדברים הסתומים תלויים בכושר השיפוט של המתרגם. מכל מקום, ניתן בשיריו הסתומים של צלאן לחוש שהוא יודע בדיוק למה הוא מתכוון, כאמור. לכן נדמה, שכאן נמצא מקור בטחוני של צלאן כי מתוך קריאה חוזרת ונשנית, ניתן להגיע להבנת יצירתו. יש לכל קריאה ולכל תרגום מגבלות טבעיות, שהקורא או המתרגם אינם יכולים להתגבר עליהן, באשר הן הנכס הבלעדי והסודי של המחבר.

מ.ו.

שֶׁבֶר מְלִים
שֶׁבֶר לִוְחוֹת
הָאֵמִין בְּאֱלֹהִים אֶחָד
שָׁאִין זֹלָתוֹ,
הָאֵמִין אֶכּוֹל סִפְקוֹת
בְּאֱלֹהִים רַבִּים
הוֹ אֱלֹהִים!

עַל הַגָּשֶׁר נֶצַב אָדָם
אֲשֶׁר הָאֵמִין
וְהֵלֵךְ וְהִשְׁלִיךְ אֶת עַצְמוֹ -
אֲבִיב עַל הַסֶּף
פְּאָרִיס, סוֹף אֶפְרֵיל, 1970

מַעֲשֵׂה שֶׁל שְׂבִירָה,
אִין עוֹד לְהַשִּׁיב דָּבָר לְקַדְמוֹתוֹ -
אָדָם הַשְׁלִיךְ אֶת עַצְמוֹ
אָדָם נֶכְסֵף לְשִׁלוֹה

מִי שְׂבֹכָה בֹכָה עִכְשָׁו
מִי שֶׁלֵּא יִכּוֹל לְשַׁכַּח
לֹא יִשְׁכַּח לְעוֹלָם
וְכֵן יִשְׂאָר, פִּי הַפֶּל לְשׂוֹא

גַּם אֶתָּה יְדִידִי הַמְּבַרֵךְ
גַּם אֶתָּה יְדִידִי מְרַמֶּה-הַגּוֹרֵל

פיה טפדרופ

Pia Tafdrup

מדנית: מרים איתן

תיבת נוח

כתבתי שיר ארץ ולבירינטי שבו נפתחתי
 ובקול לבן נכנסתי אל הפתיחות הזו, אל השקט הזה
 כאשר מלה אחר מלה שותה מן הנחל שלו וככל שנתארך השיר
 הוא הסתבך ובתוך כך נשתנה התחביר
 על פי עקרונות מתמטיים שלא נתגלו לי מקדם
 מגע המלים אלו באלו הזכיר לי שיר ששרים העלים ברוח
 והבנתי שהשיר חייב להכתב
 בשרשרת אחת שלא תנתק ושהשיר יצמד בלשון מחזקת
 בתבניות מתחדשות לבקרים שבהן מלים אחדות תדרשנה חזרה טקסטית
 באפן שגם הזכר וגם הנקבה יופיעו בשורות השכנות
 זכר אחד ונקבה אחת, עד שהופיעו בשיר זגים רבים
 ודרשו את מקומם כשלמעשה זה לא נתאפשר
 לשכן אותם בשיטה המחמירה שהחלה להבנות
 כאשר ידיד בן גילי הופיע יום אחד ליד שלחן הכתיבה שלי העשוי מעץ גפר
 ושאל על אודות ספרי הבא, הוא הפתע למצא את חדרי מלא חיות
 ואותי כל כך צעירה כפי שאני השתאייתי לראות את שערך
 שזור בור לבן כאשר על ראשו פתר כפור של זקנה,
 וכאשר החלפנו בינינו חיוכים ודברנו בשפת האמת, כפי שנהגנו לעשות,
 המשיכו החיות להתגנב פנימה מבעד לחלון שמאחורי, שתים, שתים,
 כך שמבלי משים דמה חדר עבודתי
 לגן-חיות - ועם כל זאת המשכתי לכתוב את השיר
 ולא הבחנתי בצפרים ממינים שונים, בבקר, בחיות בר ובשרצים
 וזאת משום ששלחן הכתיבה שלי בעל המגרות הרבות
 הגבה על בימה שדמתה כמעט לרציף בתוך החדר המקמר
 ובעצם היו בחדר המון בעלי-חיים שמצאו את דרכם לשם
 הם הגיעו זוגות, זוגות, זכר ונקבה שהכרתי היטב
 אך כפי שכתבתי כבר הגיעו גם זגים אחרים
 וביחד התחלנו ללכוד את בעלי-חיים, בעקר נמשכנו אל זן הצפרדע הצהבה
 אשר כרכורה הפיק לשיר את כונן צליליו,
 אולם בכל פעם שנסינו ללכוד אותה היא התחמקה
 והבנתי שפתחתי סלידה מסימת
 ולא אהבתי את הרעיון של מגע עם כל בעלי-חיים שורמו פנימה
 מבעד לחלון הפתוח, לארץ הקירות ולרחב הרצפות
 כאשר הם המשיכו משם את נדודיהם בטורים ארכים אל הרציף שעליו שלחן הכתיבה,
 בעלי-חיים שאותם חבבתי כשהייתי ילדה, הפכו אותי פתאם חסרת בטחון
 לא ידעתי בכרור את תכונותיהם, את צורתם ואת היחסים המדיקים שביניהם,
 לא הכרתי את דרך תגובתם, לא זכרתי אם הם נושכים או עוקצים,
 אם הם מפרישים רעל מסכן או שהם יצורים בלתי מסכנים, אולם ידידי
 חבר את כלם, גם את החלקלקים, המגעילים ובעלי הקשקשים, הוא הסתדר עמם והעביר
 אותם ממקום למקום כך שלא יזיקו זה לזה, הוא העמיד אחדים על שלחן הכתיבה

כפרשנות בלתי מנסחת של השיר, שאחרי הכל עדין לא נסתמה כתיבתו
 ופתאם חרדתי שהמבנה שלו יסדק
 אם לא אמשך אותו מיד, וכך חזרתי אל מושבי
 אולם באותו הרגע התחילו המים לעלות בחוץ, והחיות טפסו זוגות, זוגות
 אל הבימה ומשם על שלחן הכתיבה שלי שעליו עמלתי
 לישם את המתמטיקה הגבוהה בשפת הדבור ובעוד שאני ממשיכה להחליט מה יכנס
 לשיר ומה יצא ממנו, עלו המים מכל צד
 כך שאפלו הפסגה הגבוהה ביותר היתה מתחת לפני המים,
 ועדין נשארו בעלי-החיים כלם בחיים, אך הכאוס על שלחן עבודתי גדל,
 שם נשכו זנים אחדים את הראש זה לזה ולעמת זאת
 היו כאלה שהודו, וכאשר הטבע עומד לנגד עיני
 וחוזר על עצמו במספר אינסופי של זנים, כמו גם מספר אינסופי
 של גרסאות לא צפויות, ומעל לכל מפתח סדרה שלמה של גזעים חדשים
 שלא יכלתי לקרא בשמם, כמוכן שהתוצאה תהיה שפע
 של פרופורציות אי-רציונליות שייסבכו עוד יותר את השיר,
 כפי שעשה הרעש של הזנים הרבים, נהמות מתערבבות בציוצים,
 המיות בנחרות, צהלות עם פעיות, יללות עם שריקות חלשות, אולם המכה הגדולה מכלן
 היו הצפרדעים הצהבות שנשמעו רגע כמו צרצרים ורגע כמו נחש-הנקישות
 ולא נתן היה להחליט אם החיות נוהמות מרעב או שהן רוטנות במקלה מחכות לסיום
 השיר ומשום שהייתי עסוקה בכאב הולך ומתגבר בזרועי הימנית
 ושנאתי לסים את השיר עכשיו כאשר הוא משתנה בקצב כה מהיר
 שגרם לי להכיר בכך שלמתמטיקה אין פנראה
 מה ללמוד ממני ומגעגועי אל הנצח:
 כתבתי מים אל ים אך לא היה מקום עבור כל החיות
 הבנתי שזו הגבלה אינסופית
 ידי הימנית התקשחה כל כך עד שעבדתי בקשי ובאטיות
 השיר עמד להסתבך כך ששום לא-משורר לא יוכל להתיר אותו
 אך עם המשיכה הנכונה בחוט המשפטים כשכתף אחת פונה לכוון השמים,
 בכל זאת התרה התסבכת בקלות וזאת רק כדי לגלות
 כי בעולם הרוח אין מהות משלמת
 ובדיוק אז הבחנתי שהמים חדרו לחדר המסיד
 אך החיות שכנו לבטח על שלחן העבודה מתחת לתקרה הקמורה
 והמים לא הגיעו עד לתבה, שם עדין לא נאסף הכל,
 אך התקדמתי מעט כדי לשוחח עם ידידי ולומר לו
 כמה מאשרת אני שמצא אותי בינות לרשומים המסתוריים
 שהיו מסגלים להוביל לשיר הזה שעדין לא היה קריא כל כך
 משום שהיו בו כל כך הרבה תקונים שעשיתי כך שלא הצלחתי לשמר על הסדר
 בעת שערכת את השנויים, עד שלאחר זמן מה,
 עם השמע המית היונה מחוץ לחלון הרמתי מבטי
 וראיתי שכלו המים ושהאור כבר לא חלחל פנימה
 אלא היה כאן ומלא את החדר, ורק אז החלטתי ללא פקפוק
 שלא לכלל יותר דבר, אלא להתרכז בהמון
 שלקחתי עמי לתבה, מרגישה הקלה שהגיר לא נרטב,
 כאלו שבשעת הטקס הוא הושם מוגן במגרה קטנה,
 ראיתי קשת בענן והנחתי את עט הנובע,
 לא אכלתי ולא ישנתי ולא הלכתי לשרותים כל זמן שכתבתי
 לא ראיתי נפש אדם, אבל עכשיו שוב פנה אלי מישוה והרגשתי צרך לענות:
 הכל קורה כפי שקורה וידידי יושב לפני משתומם על כך
 ששמלתי נשארה מזהצת ולבנה.

ספר הביכורים של המשוררת יצא בשנת 1981. מאז פרסמה שמונה קבצי שירה, שני מחזות וספר מסות על שירה. היא זכתה בפרסים רבים ולאחרונה גם בפרס הנורדי, שהוא הפרס הגבוה ביותר לספרות הניתן על ידי ועדה המורכבת מנציגים של איסלנד, פינלנד, שוודיה ודנמרק. הוריה של המשוררת נמנו עם היהודים שנצלו כשהועברו באוקטובר 1943 לשוודיה על ידי דייגים דניים. בראשית שנות התשעים התארכה המשוררת במשכנות שאננים והתוצאה היתה קובץ שירים המוקדש כולו לישראל ולירושלים בשם "שירת טריטוריה" - תרגום זמני. תרגום השיר "תיבת-נוח" המובא להלן מצוי בקובץ הנוכח לעיל. את השיר הזה נתבקשה המשוררת לקרוא בטקס הענקת פרס נובל לספרות ליוסף ברודסקי.

'עבודה זרה' ו'ידיים טמאות'

פנחס גינוסר

על הפולמוס סביב יחסו של אביגדור המאירי לשאול טשרניחובסקי

סוף שנת תרפ"ב (ספטמבר 1922) הופיעה בחוברת ג' של 'הדים' התקפה יוצאת דופן על המשורר והמבקר אביגדור המאירי. 'הדים', שהיה אז בתחילת דרכו, נעשה תוך זמן לא רב לביטאון הספרותי הארצישראלי החשוב ביותר מאז שנסגרו 'האדמה' בעריכתו של ברנר ו'מעברות' בעריכתו של פיכמן. כבר אז יצאו לו מוניטין בין קוראי הספרות המובהקים בארץ. עורכיו היו אשר ברש ויעקב רבינוביץ, שכבשו לעצמם עוד קודם לכן מקום מכובד בספרות הארצישראלית. שניהם היו משוררים, מספרים ומבקרים. בהמשך הזמן התבלט ברש בעיקר כמספר ורבינוביץ כמבקר. את ההתקפה על המאירי כתב אשר ברש, במסגרת רשימה שעסקה בשיריו החדשים של טשרניחובסקי, בעיקר באידיליה "חתונתה של אלקה" וכך נאמר בפסקת ההתקפה:

...ועתה באים חדשים (מי הם? מה זכותם בספרות?) ורוצים לבטל, לא פחות ולא יותר, את המשורר, שעשה מעשיו הגדולים והקטנים לשירתנו בלי צעקנות, בלי הבלטת השות, והעיקר בלי צרות עין לאיזה צד שהוא. אם עוון קלוזנר יפקד עליו¹ - הרי זו עולה גסה, ואם מתוך רשעות ושרלטניות נעשה הדבר (לפני שנים אחדות היה טשרניחובסקי בשביל המתנפל 'מושל המחרי', ממש כבדיצבסקי ופרישמן שנקדשו לעת הצורך...) ² הרי הגיע הזמן להכות על הידיים הטמאות. יש חובת כבוד להגן על משורר גדול, הקרוע מן העולם ויוצר מתוך חיי-גהינם³ מפני חית-בית ידועה המתנפלת מאחור בכוונה רעה, ואם גם צריך לזהם לשם כך קצת את העט ...

כפי שאנו רואים, קטע קצר זה מכיל כמות גדושה של פגיעות בהמאירי. באותה רשימה באה גם הקשה שבפגיעות הזלזול המופגן ביצירתו: "צדיחה צורמת בחרוזים ולהג היסטרי והפכפך בפרוזה" (היה בולזול זה גם משהו עקרוני). אך את תשומת הלב משכו

ביטויי הגידוף, כמו: 'שרלטניות', 'ידיים טמאות', 'חית-בית ידועה המתנפלת מאחור', 'לזהם את העט'. ביטויים שכאלה היו נדירים למדי בוויכוחים הספרותיים דאז ולא היו חלק מסגנונו של 'הדים' ומסגנונם של שני עורכיו.

הפרובוקציה שגרמה לתגובה נזעמת שכזו היתה כנראה גדולה מאוד ועוד נידרש לה. מכל מקום המאירי, שטען כי הביקורת שלו על המשורר המפורסם לא חרגה מתחום הלגיטימיות, הגיב בתדהמה ובחריפות גם במכתב ליעקב רבינוביץ (העורך השני של 'הדים') וגם ברשימות פולמוס, מהן פוגעניות.

רבינוביץ מצדו שיגר מכתב להמאירי וגם שלח בו כמה עקיצות בגליון ד של 'הדים'. לא מצאתי, עד כעבור שלוש שנים, מי שיתמוך בהמאירי בריבו. לעומת זאת הצטרף יוסף אהרונוביץ, עורך 'הפועל הצעיר', להתקפה על המאירי מזוית אחרת, אידיאולוגית-פוליטית. את הנופך השערורייתי לכלל העניין תרמה מערכת היחסים המתוחה גם בין אביגדור המאירי ובין הממסד הספרותי בארץ ובין אותו ממסד ובין 'דאר היום', הבמה שבה הופיעה אותה ביקורת נגד טשרניחובסקי. 'דאר היום' היה המעוז של חוגי הימין ביישוב ונחשב לעתון צהוב, סנסציוני ולא אמין. לגבי רוב הסופרים היה בחזקת 'מוקצה'.

לפני שנפרט, ניגש אל מאמרו של המאירי ששמש עילה להתקפה עליו. המאמר בשם "עבודה זרה", כחתימת אביגדור פוירשטיין, נתפרסם ב-28 באוגוסט 1922. הוא נכתב בצורת דיאלוג על אודות המשקל הטוני סילאבי, שטשרניחובסקי וביאליק היו מפתחיו החשובים ביותר בשירה העברית. נתחיל בכמה ציטוטים:

...אותה הספרות הישראלית שישנה ושהולכת על אפי ועל חמתי - ועל אפך ועל חמתך גם אתה בעקבות אן־פה... כלום באמת עלינו ללכת באותה הדרך עצמה,

שבה הלכה ארפה עד שהגיעה למדרגתה זאת? כלום באמת עלינו בתחלה להשתמש בנר של שעה - עכשו: בתקופת החשמל - כדי שנגיע לידי אור חשמל? ... מי זה יאמר, שמשקל זה הוא יסוד היופי השירי שבשירה בכלל? ... שזה שנות-אלף שמארה רובצת על השירה האירפית ואינה נותנת לה להגיד מה שהיא חפצה להגיד, ומארה זו היא - הריתמוס הקלסי היווני-הרומאי: ההקסמטר וחבריו הנכבדים... היינה הוא גדול למרות הריתמוס הזול הזה... לא במבטא האשכנזי ספונה הסכנה הצפויה לשירינו של עכשו מצד הדור החדש - אלא במשקל הטוני עצמו... חיים אנחנו עכשו בשירתנו בתקופת הנוסחאות וה'פוקוסים' יידי. 'פוקוסים', המתאמצים למסור לנו כל מה שהקיאה אירופה. צרניחובסקי בא בסוניטות שלו - כבמטרה אחרונה בשירה;... על דבר האידיליות אין לי אלא שאלה אחת פשוטה: מה נותן לו לצרניחובסקי זכות לכתוב את תכן אידיליותיו בשורות קצרות ובנקודות כלומר: בצורת שירה? נסה-נא פעם, יידי, ... והעתק את האידיליות הללו לצורת פרוזה, לשורות ארוכות ובלו נקודות - ויצא לך מהן 'פרוזה שבפרוזה' בדחנית ולא יותר ...

דומני שלקט מצומצם זה של ציטוטים מתוך "עבודה זרה" מחייב קצת פרפראזה וקצת הסבר. המאמר בא לטעון שאל לה לשירה העברית ללכת בעקבות השירה האירופית בעניין המשקל הטוני-סילאבי הנחשב אצלנו לפסגת המוסיקליות בשירה. השירה האירופית נגררה בעניין זה אחר המסורת היוונית-רומית שהיתה מקודשת בעיניה. אך מסורת זו היתה מבוססת על המוסיקה היוונית העתיקה שהיתה, מבחינת המורכבות, ברמה של שירי עם וריקודים. בעוד שהמוסיקה האירופית התפתחה והגיעה לאופרות ולסמפוניות נותרה המוסיקליות של הפואזיה האירופית ברמת ההקסמטר, שיש בו הרבה מן המלאכותיות. ההקסמטר וחבריו מפריעים כבר שנות אלף לשירה

הסונטה העברית". ריכוז הסונטות שלו יצא בשם "מחברת הסונטות". הוא פרסם אז מונוגרפיה על עמנואל הרומי, אבי הסונטה העברית. יצאו אז מתרגומיו: "משיירי אנקריאון" של המשורר היווני העתיק, האפוס האינדיאני של לונגפלו "שירת היואתה" (בהדפסה שניה), חלקים מן האפוס הפיני "קלוולה", מן האפוס הבבלי. דומני ש"האיליאדה" הופיעה קצת יותר מאוחר, אף על פי שהיא ו"האודיסיאה" תורגמו כבר אז. נדפס אז תרגומו ל"המשתה" של אפלטון וכל זה על רקע שתיקתו הכמעט מלאה של ביאליק.

פרסומיו היו הנוכחות החשובה והנרחבת ביותר בשירה העברית באותן שנים ודוגמה בולטת לכך שהמסורת של אודסה-ורשה, בעיקר זו של אודסה, מוסיפה להתקיים בחיוניות ובעוצמה רבה. מסורת זו הראתה שכוחה איתה להתמודד עם הנושאים שהעלו המלחמה, המהפכה, מלחמת האזרחים ברוסיה ודומיהם (למשל, בכליל הסונטות "על הדם").

כל מי שסבר, כמו המאירי, כי השירה העברית חייבת להתנער, (כמו חלק עיקרי משירת אירופה) מכל מה שהיה מקובל לפני המלחמה ולנקוט בדרך הזרמים ה'פוסט סימבוליסטיים', טבעי היה שינסה לערער את מעמדו של המייצג המוצלח ביותר של המסורת שקדמה למלחמה, כלומר להילחם ביצירתו של שאול טשרניחובסקי. המאבק נגד המשקל הטוני-סילאבי היה מעין סינקדוכה למאבק הרבה יותר רחב, נגד כל הפואטיקה של 'התחיה'.

לא היתה זו מלאכה קלה. יצירת טשרניחובסקי קצרה באותן שנים יכול ביקורתי מרשים ביותר. בשנים 1918-1922 נכתבו עליו שלושים ושש רשימות ביקורת ושירים. כולם, לבד מזו של המאירי ומזו של ברדיצ'בסקי, היו בעיקרם דברי שבח מפליגים. בין המשבחים היו - יהודה קרני, שלום שטרייט, יעקב רבינוביץ, שלמה צמת, כמוכן יוסף קלוזנר והחשוב מכולם - יוסף חיים ברנר.

קרני מצא בו את מבטא הריתמוס המזרחי והריתמוס העברי, ברנר ייחס לו גישה בריאה לחיים וזה שבח שאי אפשר להגזים בערכו באותן שנים. מ-1923 ועד סוף 1930 הוא זכה בעוד שבעים ושבעה מאמרים, רשימות ושירים. כלומר נוכחותו היתה מורכבת מיצירות מרשימות בכמות ובאיכות ומשפע של ביקורת אוהדת.

הדאגה הגדולה

אך על כל ההצלחה הגדולה הזו האפילה דאגה גדולה. הדאגה של התערעורת מעמדה של ההברה האשכנזית בקרב קוראי השירה העברית. ההשתלטות של ההברה הספרדית בין דוברי העברית ולומדיה, בארץ ובחוץ

אביגדור המאירי

לטשרניחובסקי. עם זאת אני יכול להעזר בספרו "ביאליק על אתר", בו כתב כי מאמרו של קלוזנר על טשרניחובסקי "שמש ספרותנו" הוא "המאמר הטיפשי ביותר על ספרות שקראתי בחיי" (עמ' 122). ומצאתי עוד הערכה נמוכה לטשרניחובסקי בעמוד שלאחריו. בראיון לגליה ירדני הוא מאשר: "מעולם לא גרסתי את 'שירת הפרחים'. מפני כן שללתי את שירתו של טשרניחובסקי". עד כאן הצד האישי ומכאן ואילך הקונטקסט ההיסטורי, החשוב ממנו.

נוכחותו של טשרניחובסקי בימי מלחמת העולם ואחריה

תקופת המלחמה ואחריה היו שנים קשות ביותר לטשרניחובסקי. הוא שירת כרופא צבאי בצבא הרוסי; עבד כרופא אזרחי בתנאים קשים ביותר בימי מלחמת האזרחים באודסה הרעבה, הקפואה ומוכת המחלות. הוא גלה לגרמניה וניסה לשוא למצוא פרנסה בארץ-ישראל. למרות כל התנאים החיצוניים הללו, שפעה יצירתו הספרותית, במקור ובתרגום. באותן שנים כתב את שירו המפורסם "מנגינה ליי", את "אומרים ישנה ארץ" על שני נוסחיו - הלאומי האופטימי והאוניברסלי הפסימי ואת שלושת שיריו הגדולים (מבחינה שירית): "הפסל", "הימשן" ו"האדם אינו אלא" ועוד ממיטב שיריו. מעבר לכל אלה התבלט ביותר כיוצר הסונטה והאידיליה. אז כתב את האידיליה הגדולה שלו: "חתונתה של אלקה", שנחשבה ל'קפיצת מדרגה' בהשוואה לאידיליות הקודמות שלו, ואת כליל הסונטות הראשון בשפה העברית "לשמש"⁵ את סונטות קרים ואחר-כך את כליל הסונטות "על הדם". בין השאר כתב גם סונטה 'פרוגרמאטית' - "אל

האירופית לומר את מה שיש לה לומר. עכשיו, עם המודרניזם, משתחררת השירה האירופית מן הסד המלאכותי הזה והיא נכתבת במשקל חופשי המאפשר לה לומר את דברה באופן טבעי. מדוע חייבת השירה העברית לאמץ מן השירה האירופית את מה שזו האחרונה השתחררה ממנו? ("כל מה שהקיא אירופה"). מי שטוען שעלינו ללכת בדרך האירופים - מקודם לנס לעצמנו את המשקל הטוני-סילאבי ורק משנשלוט בו נוכל לעבור לצורת כתיבה מודרניסטית - דומה למי שטוען כי, אפילו בימינו, מי שעדיין לא השתמש בנרות שעווה, עליו קודם להשתמש במשך תקופה מסוימת בנרות שעווה ורק אחר-כך להתחיל להשתמש בחשמל.

בצמוד לטענה זו, מתייחס המאירי לפולמוס שהתנהל אז על אודות השימוש בהברה הספרדית או בהברה האשכנזית בקריאת שירה עברית.⁴ לדידו של המאירי, כל הפולמוס על אודות ההברה הוא מיותר, משום שכבר אבד כלח על המשקל הטוני-סילאבי בין ההברה האשכנזית ובין ההברה הספרדית.

באותו מאמר, כאילו סרציה לטיעוניו הכלליים, הוא מבטל את ערכן של הסונטות של טשרניחובסקי ושל האידיליות שלו. על יחס מבטל זה ליצירת טשרניחובסקי באה התגובה הזועמת של ברש ואחריו של רבינוביץ. הם לא האמינו בתום לבו של המאירי ולא קיבלו את דבריו על המשורר המפורסם כהדגמה גרידא לתזה פואטית. ברנר, שנחשב למבקר המקובל ביותר בקהיליית הסופרים הארצישראלית, מצא כמה שנים קודם לכן באידיליות של טשרניחובסקי 'קול הזמור אנושי עמוק וברש ייחס להומור באידיליה "חתונתה של אלקה" 'בינה עילאה'. אין פלא שאלה שהיתה להם הערכה רמה כל כך להומור של טשרניחובסקי לא יכלו לראות את הערכתו של המאירי, כי מה שיש באידיליות של טשרניחובסקי הוא רק "פרווה שבפרווה" בדחנית ולא יותר" אלא כהשמצה מרושעת. יעקב רבינוביץ, במכתב להמאירי טען ש"לא האמת ולא הצדק הספרותי שמו את הדברים [נגד טשרניחובסקי] כפיך". לטענתו של רבינוביץ, לו כתב המאירי ללא פניות צדדיות, היה צריך למאוס גם במשוררים ההונגרים פטופי ואימרה מדץ' שאותם דווקא העריך ותרגם.

יחסו העוין והמזלזל של המאירי לטשרניחובסקי היה כנראה עמוק ביותר. עוד לפני אותו המאמר "עבודה זרה" הוא הביא את השיר "לנוכח פסל אפולו" כדוגמה לחומר ספרותי, הנכלל בכרסיטומציות, שצריך לסלקו ולהביא במקומו את סיפורי ברדיצ'בסקי. (לב חדש', ה, עמ' 15) אני מנוע, כל עוד לא יותר לי, מלהשתמש במה שמצאתי בארכיונים על איבתו של המאירי

מימין לשמאל: א.ז. בן-ישי, שאול טשרניחובסקי, חיים הזו (צלם לא ידוע)

הוא ניתק את עצמו מן הציבור שהיה העלית התרבותית בארץ-ישראל, מתנועת הפועלים והקרובים לה. במקום זה הוא קשר את גורלו עם 'דאר היום', שהיה מאוס גם על אסכולת אודסה וגם על ציבור הפועלים. עתון זה נדחה על ידי הרפובליקה הספרותית העברית, שהיתה מורכבת גם מן הסופרים, המורים לספרות והאינטליגנציה שחלקה התרכזה ב'ארץ-ישראל העובדת'. הפריצות בכיוון המודרניסטי שבאו כמה שנים לאחר מכן, (וכמה מהן כללו התקפה על טשרניחובסקי) היו של יוצרים מוכשרים מהמאירי, שהיו קשורים יותר ממנו עם מה שקרוי 'הרפובליקה הספרותית' והותירו רישום יותר חזק ויותר ממושך על השירה העברית.

דברים שנאמרו ביום עיון באוניברסיטת תל-אביב, לכבוד הופעת הספר "שאול טשרניחובסקי - מחקרים ותעודות" בעריכתו של בעז ערפלי, הוצאת מוסד ביאליק.

הערות

1. הכוונה למאמצי של יוסף קלוזנר להעמיד את טשרניחובסקי בראש השירה העברית, במקום את ביאליק.
2. בגליון 'השלח' תרע"ח פרסם המאירי שיר לכבוד טשרניחובסקי בשם "מושל המחר". המאירי, שביקר קשות את טשרניחובסקי בסוף תרפ"ב, שיבח בו בזמן את ברדיצ'בסקי ואת פרישמן.
3. טשרניחובסקי שהה בשנים 1919-1922 באודסה בתנאי חיים קשים ביותר והרבה ליצור ולתרגם.
4. כידוע, דרש או טשרניחובסקי לקרוא את השירים העבריים שנכתבו בהברה האשכנזית באותה הברה שבה נכתבו, אפילו שההברה הספרדית כבר היתה שלטת בבתי הספר העבריים בארץ ובגולה.
5. פרופ' עוזי שביט הפנה את תשומת לבי לעובדה שאמנם טשרניחובסקי עצמו סבר ש"לשמש" הוא כליל הסונטות הראשון בשפה העברית, אך הוא טעה בכך, היה מי שקדם לו.

למשקל אחר. אורי צבי גרינברג קרא לכתוב ב'חרוזים לבנים לבנים', כמו במדרש תנחומא. כלומר קרא לזנוח לגמרי את המשקל הטוני-סילאבי, אלא שבנימין הרשובסקי הוכיח כי אמנם הוא חידש במשקל אך חידושו נותרו בכל זאת במסגרת המשקל הטוני-סילאבי בהברה האשכנזית.

תרומתו של המאירי וחולשתו

אביגדור המאירי, כפי שכבר ראינו, הציג פתרון פשוט - מודרניסטי - לבעיית חילופי ההברות. הוא טען שכל המשקל הטוני-סילאבי פסול ממילא ולכן לא חשוב אם המשורר כותב בהברה זו או אחרת. מכל מקום אביגדור המאירי לא קיים מה שדרש. כמו המשוררים הלא מודרניסטים הוא התחבט בין ההברות עד שהכריע סופית לכתוב בהברה הספרדית, ובהחלט כתב (לפחות את רוב שיריו) במשקל הטוני-סילאבי ואף ניסה את ידו בסונטות. מסע הצלב של המאירי נגד טשרניחובסקי היה אולי ההסתערות החשובה הראשונה על השירה העברית הקדם-מודרניסטית. התיאור המזלזל של ברש את יצירתו: "צריחה צורמת בחרוזים ולהג היסטרי והפכפך בפרוזה" תאמה בדיוק את הבדלי הטעם בין האמונים על הסגנון המאופק והמרוכז ובין מטפחי השירה המודרניסטית הפורצת את כל הגבולות. במשך מספר שנים הוא היה בודד למדי. חולשתו היתה שהוא לא העמיד יצירה רבת חשיבות ועוצמה שתיתן סיוע לתיאוריות שלו. הוא בהחלט היה, כדברי יעקב רבינוביץ, פחות משורר מפיכמן.

אורי צבי גרינברג, שהתחיל את הסתערותו המודרניסטית בעברית כמה שנים אחרי המאירי, העמיד קורפוס שירי רב עוצמה ורב חידוש שאי אפשר היה להתעלם ממנו. אולי היתה עוד סיבה לחוסר הצלחתו של המאירי,

לארץ החריפה את החשש שמא כל המאמץ של ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור, כהן, פיכמן ואחרים להקנות מוסיקליות לשירה העברית יאבד, משום שהיה מבוסס על ההברה האשכנזית. טשרניחובסקי אולי הגדיל יותר מכל האחרים לפתח את אותה מוסיקליות של הפואזיה העברית (למשל בשירו 'לילה... לילה... לילה... לילה...'). במיוחד הוא השקיע מאמץ אדירים (ביצירתו המקורית ובמפעלו התרגומי) ליצור הקסמטר עברי וסונטה עברית. הוא עצמו התייחס לבעייה זו במספר מאמרים, אולם יותר משביטא את תחושת הסכנה הוא ביטא את הנחישות של התביעה, שתהיה ההברה שהקוראים מדברים בה אשר תהיה, את השירה יש לקרוא בהברה שבה נכתבה. ביאליק היה כנראה מודע יותר מטשרניחובסקי לתוצאות הצפויות של השתלטות ההברה הספרדית ומשום כך פנה לכתוב שירה במשקל המקראי. עוזי שביט, (בספרו "חבלי ניגון", ת"א 1988, 58) מביא ממכתבו של ביאליק לשניאור ב-1914: עד אגלה לך, מה שאמרת לך כבר פה אל פה - כי כל המשקל שלנו שווה קליפת השום. בעוד עשר שנים, בקום דור קורא עברית נכונה, מלעיל ומלרע, פור יתפוררו כל משקלי שירי, השקולים לפי הקריאה המשובשת, והרבה מהשירים אלה שעיקר יופים בנוי המשקל, ייהפכו לפרוזה גרועה... הרי יודע אתה, כי בשביל רוע משקלנו - תפסתי בצורות הפבליות.

ועוד מביא עוזי שביט שיחה של ביאליק עם בן-ציון דינבורג (דינור) שש שנים לאחר מכן ("חבלי ניגון", עמ' 184) שבה הוא מסביר מדוע איננו יכול ליצור בהברה הספרדית:

... השפעתו של המבטא החדש, אם אתה מסתגל לו, ניכרת ראשית כל בזה, שהריתמוס הלשוני פרח נשמתו, פשוטו כמשמעו, נעלם ואיננו. אין צלילים למלים. האלם פגע בהן... זו היתה השפעתה של "ההברה הספרדית" עלי ...

היו עוד סופרים שהתייחסו למעבר הזה, מהם בטרגיות, כגון פיכמן, ומהם בהתעלמות, כגון יעקב שטיינברג שכתב במשקל האשכנזי עד מותו.

שלוש אפשרויות היו פתוחות, אם כן, לפני המשורר העברי: 1. להוסיף ולכתוב בהברה אשכנזית. 2. לעבור להברה הספרדית. 3. לזנוח את המשקל הטוני-סילאבי. באפשרות הראשונה דומני שהחזיק רק יעקב שטיינברג, כל האחרים עברו במוקדם או במאוחר להברה ספרדית, ביניהם אביגדור המאירי עצמו. לזניחת המשקל הטוני-סילאבי הטיף אביגדור המאירי אך הוא עצמו לא נהג כך. ביאליק, כפי שראינו, עבר לפחות לזמן מה

טיל לוגי-מדעי לאלוהים ובחזרה

יובל שטייניץ

תשובה לביקורתו של ד"ר יצחקי

יקורתו של הד"ר ידידיה יצחקי על ספרי "טיל לוגי מדעי לאלוהים ובחזרה" (זמורה-ביתן, 1998) כוללת רבדים לוגיים, אידיאולוגיים, ולגלגנולוגיים. טענתו העיקרית הבוקעת כשנשים בין הגידופים היא שההוכחות הלוגיות והמדעיות שפיתחתי לקיומו של אלוהים אינן תקפות; או, למצער, שהן אינן תקפות למדע וללוגיקה העכשוויים של סוף המאה ה-20. את מניעיו האידיאולוגיים חושף הד"ר יצחקי כאשר הוא מתריע בפני הסכנה האיומה הגלומה בהוכחות שהצגתי לקיומו של אלוהים, העשויות לשרת, רחמנא לצלן, "תועמלני דת ומחזירים בתשובה".

מפאת קוצר היריעה אוותר על סקירת הטעויות הגסות מנשוא לגבי תולדות המדע והפילוסופיה, בהנחה שכל סטודנט שנה א' יוכל לתקנן בקלות וכמו למשל טענתו כי משל השעווה שימש את דקארט כ"ראיה לכך שלחומר אין תכונות קבועות", שעה שמטרתו המוצהרת היתה להוכיח כי החלליות וההינתנות לתנועה הן-הן תכונותיו הקבועות של החומר. כן אוותר על טיפול בהתקפתו על הראיה האנתרופולוגית, בהיותה הפחות חשובה בעיני מבין השלוש. אפתח אפוא בבחינת ביקורתו של הד"ר יצחקי על הראיה המדעית א-לה דקארט וניוטון לקיומו של אלוהים; אמשיך בהתייחסות לביקורתו על הראיה הלוגית-אונטולוגית לקיומו של אלוהים; ואקנה בהתנצלות על הסיכונים האידיאולוגיים שבספרי.

ההוכחה המדעית

על-פי המדע המודרני התנהגותם של כל הגופים החומריים בעולם - האבן, הירח, האטום, הפוטון - כפופה לחוקי-טבע אוניברסליים. ואז אחת משתיים: או שהגופים החומריים אוכפים את חוקי-הטבע על עצמם בעצמם; או שהחוקים הללו נאכפים עליהם בידי גורם בלתי-חומרי המכונה אלוהים. ואולם אכיפתם של חוקים כאשר הם, טענו דקארט וניוטון, מחייבת ידע וכוח. שכן

הגורם האוכף חייב גם להכיר את החוק, וגם להיות בעל היכולת או הכוח להוציאו מן הכוח אל הפועל. ומכיוון שהחומר הוגדר על-ידם, וכך גם על-ידי איינשטיין, אך ורק על-פי חלליותו - כלומר כדבר פסיבי המשולל ידיעות או כוחות - מכאן שאכיפתם של חוקי-הטבע האוניברסליים על החומר אינה יכולה להתבצע על-ידי האדון חומר בכבודו ובעצמו. מסקנתם: הגורם הבלתי-חומרי האוכף את חוקי-הטבע על היקום החומרי הוא אלוהים.

עד כאן תמצית הטיעון שלבחינתו המקיפה מוקדש חלקו הראשון של ספרי ("האם יש אלוהים במדע?"). כנגד טיעון זה מעלה ד"ר יצחקי שתי השגות. ראשית הוא קובע דוגמטית, ללא נימוקים, כי "חוקי הטבע אינם אלא סיכומים של תופעות, שהאדם מבחין בהן ומפרש אותן, לפיכך הם אינם קיימים אלא בתודעתו של האדם". מכאן שממילא הם אינם ממלאים שום פונקציה סיבתית בעולם, ואינם מהווים הסבר להתרחשותה של שום תופעה. שנית הוא קובע, בלי להניד עפעף, שביקום הממשי מתקיימים אי-אילו "סדרים" שהאובייקטים החומריים מפעילים את עצמם על-פיהם.

ואולם אם חוקי הטבע אינם מתקיימים בעולם האובייקטיבי אלא רק בתודעתו הסובייקטיבית של האדם, מדוע זה נוהג הטבע על-פיהם? וכן, מהו מקורם של "סדרים אלה דווקא ולא אחרים" שאנו מגלים ביקום?

ד"ר יצחקי כנראה אינו מודע לכך, שהוויכוח על מהותם של חוקי הטבע - האם הם בעלי תוקף אובייקטיבי ואוניברסלי, או שמא הם בעלי תוקף סובייקטיבי, כלומר חסרי תוקף כלל - הוא ויכוח עתיק יומין. ויכוח ששורשיו מגיעים לעימותים שהתרחשו בין אפלטון הרציונליסט שטען לקיומן הממשי של אידיאות לבין הסופיסטים הרלטיוויסטים. מה שעוד נעלם מעיניו הוא שמי שטוען שחוקי הטבע אינם קיום אלא בראשנו, נאלץ בחשבון אחרון להודות שאין האדם מגלה את חוקי-הטבע אלא יוצר אותם. זאת מאחר

שפעולת הגילוי, להבדיל מפעולת היצירה, דורשת שהדבר שמגלים יתקיים בקודם לגילוי (הן לא ניתן לגלות את אשר איננו). מכך גוזר למשל הפילוסוף בן-זמננו נלסון גודמן מסקנה אנטי-רציונליסטית חריפה, שהד"ר יצחקי מעדיף משום-מה להתעלם ממנה: שתחת השקפה שכזו, המשותפת לו ולד"ר יצחקי, המדע אינו אפשרי כלל! במקום מדע אנו מקבלים אמנות. אמנות רלטיוויסטית ותלויה הקשר תרבותי שכל קשר בינה לבין דרך פעולתו של הטבע, במידה ושהוא קיים בכלל, הוא מקרי בהחלט. ואולם במקום להקל עלי ועל הקוראים וללכת עד הסוף עם שילת קיומם של חוקי-טבע אובייקטיביים, ד"ר יצחקי מצליח בשנינותו הרבה לתפוס את המקל בשתי קצוותיו: לפתע הוא טוען, כאמור, לקיומם האובייקטיבי של "סדרים" והללו, כך נאמר, מתקיימים גם ב"יקום" ולא רק בראשם המטורלל של הבריות. ומאחר שבפועל אין הבדל בין "סדרים" ל"חוקים", הוא שוכח חיש קל את טענתו הקודמת בדבר קיומם של החוקים "בתודעתו של האדם", ומקנה להם לחילופין מעמד אובייקטיבי למהדרין: "האפשרות... שכל חלקיק ביקום יהיה 'מסומן' בחוקים המפעילים אותו, איננה אבסורדית כלל."

ומה אם נבצר מהחלקיקים המסכנים לקרוא את הסימנים והאותות שהד"ר יצחקי גותן בהם? ולחילופין, גם אם נניח שהחלקיקים של ד"ר יצחקי אכן מכירים את החוקים המסומנים בהם, כיצד יעלה בידם לציית שעה שלפי חוק האינרציה אין להם כוח להזיז את עצמם, לא בהתאם לחוק ולא בניגוד לו? כתשובה לשאלות אלו התקין הד"ר יצחקי פטנט מכניסטי מבריק ההופך את אלוהים למיותר: "למה אין לתאר אם כן שהמבנה המולקולרי, האטומי או התת-אטומי של כל יחידת חומר ביקום מכתוב לה את התנהגותה?". בדיוק כמו שהתאים החיים פועלים על-פי הצופן הגנטי, הדנ"א, המכתיב להם כיצד לנהוג, מסביר הד"ר יצחקי, כך יכתיבו המבנים התת-

מולקולריים, והתת-אטומיים, והתת-תת-תתיים, של הגופים השונים את התנהגותם...איך לא חשבו על-זה קודם?

ואולם אליה וקוץ בה: מדוע יתנהג החלקיק החומרי "התתי" כשלעצמו באופן מסוים דווקא ולא באלף אופנים אחרים? אם הפטנטים המנגנוניים "התת-תתיים" של ד"ר יצחקי אמורים לפעול את פעולתם ולהכריע את הגוף הגדול יותר להתנהגות סדירה או חוקית, אזי חלקיקי ה"תת" המרכיבים אותם חייבים להתנהג על-פי חוקיות קבועה ולא באורח כאוטי. במקום להסביר אפוא את כפיפותם של גופי המאקרו, כגון האבן או הירח, לחוקי-הטבע, נצטרך כעת להסביר את כפיפותם של גופי המיקרו המרכיבים אותם, כגון האלקטרון או הפוטון, לחוקי-הטבע. מה הועילו חכמים בתקנתם?

באשר להערותיו ההיסטוריות יותר של ד"ר יצחקי, לפיהן טיעוני מסתמך על "הנחות מדעיות בנות המאה ה-17 שאין קושי להפריך אותן", תמהני. ראשית, אני מתנגד מכל וכל להסתמכות פילוסופית על הנחות מדעיות. כל שביקשתי לטעון הוא שתחת הנחות יסוד מדעיות מסוג מסוים מתבקש מדע בעל אופי תיאוריטי - ותחת הנחות יסוד מסוג אחר מתבקש מדע שהוא אתיאוריטי. שנית, ההנחות המדעיות הבסיסיות שבהן, ורק בהן, מתמקדת האנליזה שערכתי למדע התיאוריטי מבית מדרשם של דקארט וניוטון - אשר במסגרתו מוקנה לאלוהים תפקיד של חלוץ מרכזי - הן שתי הנחות הנחשבות על-ידי רבים וטובים לשרירות וקיימות גם כיום:

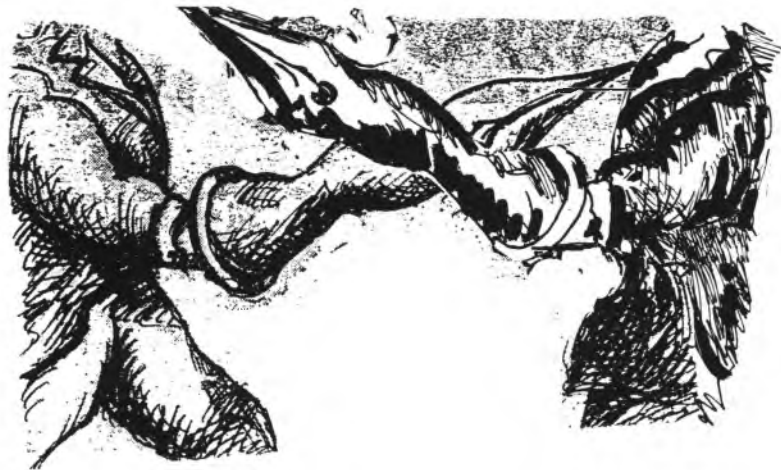
א. הנחת מותו של החומר, הנגזרת מהיותו חללי ותו לא.

ב. הנחת קיומם של חוקי-טבע אוניברסליים. ניקח לדוגמה את עניין הגרוויטציה. ד"ר יצחקי המודרניסט מפריך את הנחותי "המיושנות" ומגלה לקוראים כי כיום, במאה ה-20, אנו כבר יודעים כי "החומר מפעיל שדות של כוח, המסוגלים... לגרום לגאות ושפל באוקיינוסים, בהשפעת כוח המשיכה של הירח". נתעלם מהעובדה הזניחה והידועה למדי, שחוק המשיכה נוסח על-ידי ניוטון דוקא בעיצומה של המאה ה-17, ואף היו לו הטרמיות מתקופת יוון העתיקה ואילך, ונשאל: "כיום אנו יודעים" על-פי-מי?

אם הד"ר יצחקי מתכוון, למשל, לפיזיקאי דגול ששמו אלברט איינשטיין, אזי אני שמח לבשר לו שעל-פי תורת היחסות הכללית (בתקווה שהוא מודע לקיומה) אין הירח מפעיל כוחות כלשהם על האוקיינוס, ואין בעולם שום כוח גרוויטציוני. מה שיש הוא בסך-הכול קימוט או עיקום של המרחב, ועיקום זה הוא האחראי לאפקט הגרוויטציוני ולתוקפו של חוק המשיכה בעולם. על-פי היחסות הכללית יש בעולם רק חומר ותו לא. וכמובן, חוקי-טבע או עקרונות גיאומטריה אוניברסליים השולטים בהתנהגותו.

בוויכוח פילוסופי טהור. או כיצד עלינו להבין הכללת ביטויים כגון "ראיה מוזרה", "עלבון לאינטליגנציה", ו"ראיות מיושנות ועבשות"?

ובכלל, דומה שטענתו העיקרית של הד"ר העכשוויסט בעניין ההוכחה האונטולוגית לקיומו של אלוהים היא שמדובר בהוכחה ישנה שכבר יצאה מהאופנה. ואכן, הראיה האונטולוגית לקיומו של אלוהים פותחה

לראשונה במאה ה-11 על-ידי פילוסוף בשם אנסלם. ומה בכך? האם מכך נובע שאינה נכונה? ואם היינו מגלים את הראיה הזו כעת חיה לראשונה, אזי היא היתה מודרנית ונכונה יותר ופחות "מוזרה מיושנת ועבשה"? והאם הוכחתו של פיתגורס למשפט פיתגורס, שלא מזמן מלאו לה 2500 שנה, הפכה גם היא ל"מיושנת ועבשה" ויצאה מהאופנה - או שמא הד"ר יצחקי נוהג איפה ואיפה?

מן הראוי שהמחפש אחר האופנה ירחק מן הפילוסופיה: שכן עניינה של זו באהבת האמת אינו מותנה בגילה. אמיתות פילוסופיות ומדעיות אינן פונקציה של זמן. טיעונים תקפים אינם הופכים שקריים עקב גילם המתקדם, בדיוק כמו שטיעונים שקריים אינם הופכים לאמיתיים בוקנתם.

מוזרה לא פחות היא התעלמותו המוחלטת של הד"ר יצחקי מהראיה האונטולוגית החדשה - המודאלית - אותה הצגתי בספרי. ד"ר יצחקי תוקף במאמרו את הגירסאות הישנות של דקארט ואנסלם, אותן הצגתי כמבוא לדיון בפרק ה, ומתעלם משום-מה מהראיה האונטולוגית החדשה, והחזקה שבעתים, אותה פיתחתי בהמשך לרעיונותיהם המבריקים של אלווין פלנטינגה וצ'רלס הרטשורן, המוצגת בפרק ט (שניהם פילוסופים אנליטיים חשובים ועכשוויים, העוסקים במרחץ כמוני בפיתוחה הנמשך של הראיה האונטולוגית, לתדהמתו ומגינת לבו הצפויה של הד"ר יצחקי).

ואולם למרות הארטילריה הרטורית, יאמר לשבחיו של המבקר הנכבד שבכל זאת מצא לנכון להוסיף שני נימוקים ממשיים כנגד

ובאשר להערותו האחרונה של ד"ר יצחקי על-כך שאיני מספק בספרי תשובה לשאלה: מדוע בחר אלוהים בחוקים מסוימים ולא דווקא באחרים? בעניין חשוב זה עלי להודות שהצדק עימו. בשיעורי "המבוא לפילוסופיה" הגדרתי לעתים את הפילוסופיה כ"ניסיון הרואי לתפוס את אלוהים בזנב". "בזנב" ולא בראש - שהרי אפילו רציונליסטים מושבעים כאפלטון, דקארט, לייבניץ, ואנוכי הקטן,

אינם טוענים שאפשר לו לאדם לרדת לסוף דעתו של אלוהים ולהבין את הבריאה על בוריה. ואולם אם אפשר לרדת לראשית דעתו של אלוהים, ולהתחיל להבין את קצה-קצה-קצה של חידת העולם בכלל, וחידת שלטונם של חוקי-הטבע בפרט, כלום יקל הדבר הזה בעיני הד"ר הנאור מבר-אילן?

ההוכחה האונטולוגית

הראיה האונטולוגית לקיומו של אלוהים מוכיחה את קיומו באמצעות ניתוח לוגי של מושגו. ניתוח המצביע על-כך שהטענה "אלוהים לא נמצא" היא טענה סתירתית מניה וביה. הראיה הקלאסית של דקארט, המוצגת בפרק ה בספרי ("אלוהים הנמצא בהכרח"), אכן מבוססת על-כך שמושג האלוהים כולל בתוכו את תכונת "המציאות". ואולם מיד לאחר-מכן בפרק ט ("האריה הנמצא"), אני מציג ראיה אונטולוגית חדשנית, לפיה מושג האלוהים כולל במהותו את תכונת "המציאות ההכרחית". זאת מכיוון שברור שאלוהים הנמצא קונטינגנטית - אלוהים הנמצא בעקבות התרחשותו של מצב עניינים מסוים בעולם, והעשוי להעלם בעקבות התרחשותו של מצב עניינים אחר - אינו אלוהים. מכאן שתכונת המציאות ההכרחית היא חלק אינטגרלי בהגדרתו של האל, ולפיכך האמירה "אלוהים שאינו נמצא בהכרח" היא סתירתית בעליל.

מדי תגובתו של הד"ר יצחקי לכל זה? תגובתו נפתחת במסכת טווייה כהלכה של זלוול ולגלוג, כאילו היה מעורב באיזה שהיא התנצחות פוליטית עם אלוהים או עימי, ולא

בעוד שהטיל הלוגי-מדעי ששיגרתי לאלוהים מציג תמיכה לוגית ומדעית חד-משמעית לראשונה מבין ההנחות הללו, הוא גם מצביע על חוסר האפשרות לכיסוס אמפירי מוצק של ההנחה השניה. כלומר, על חוסר האפשרות להוכיח בוודאות שהתגלות אמפירית זו או אחרת (כל התגלות היא בחשבון אחרון התגלות אמפירית) היא התגלות אותנטית של אלוהים. מכאן שלשיטתי סוגיית ההתגלות (או העדרה) אינה נושא לידיעה, כי-אם לאמונה (או להעדרה). כיוון שכך, חוששני שהתמיכה שכוחות האופל המחזירים בתשובה יוכלו למצוא בספרי תהא מוגבלת למדי. בכל מקרה, הייתי ממליץ לד"ר יצחקי להשתדל מכאן ולהבא להתייחס לשאלות אקדמיות בכלל ולשאלות פילוסופיות במיוחד באורח ענייני וטהור ככל האפשר. דהיינו: על ידי הפרדת העיון בסוגיה הנדונה מאמונות סובייקטיביות ומאינטרסים פוליטיים כלשהם. הפאנאטיזם, לתפיסתי, אינו מתבטא במחויבות חד-משמעית לעמדות מסוימות, ואף לא באמונה כנה באלוהים או בשלילתו, כי-אם בחוסר יכולתו של הפאנאט להשתחרר מאמונותיו הסובייקטיביות לצורך דיון ענייני. אינטליגנטי וביקורתי המכוון לגופו של עניין. האם הבחנתי בביקורתו של הד"ר יצחקי על ספרי באיזו שהיא נימה המגייסת את העיון הפילוסופי לטובת אמונותיו החילוניות? ■

הרובד האידיאולוגי
 יש בספר, קובע ד"ר יצחקי בטון מפחיד במקצת, טיעונים "שעשויים לעניין תועמלני דת ומחזירים בתשובה." קבל את התנצלותי, אדוני הקומיסר! האם מעתה והלאה יהא עלי לכפוף את עמדותי הפילוסופיות ולסרס את טיעוני הלוגיים-מדעיים לטובת מלחמת הקודש של החילונים בדתיים?
 ד"ר יצחקי מציע אמנם כמה נימוקים להקלה בעונש המגיע לי על שיתוף פעולה עם "בני החושך": "שטייניץ איננו טוען אמנם, שאלוהים שהוא מוכיח את קיומו ההכרחי הוא... גם נותן תורה"; אבל הרבנים הנבילים הללו, רחמנא לצלן, הם עוד ינצלו את רעיונותי לטובת "הצרכים האפלים שלהם!" במקום להתנצל על מעללי ולחזור בתשובה (או בשאלה), עדיף להעמיד דברים על דיוקם: ראשית, אין לי דבר נגד חזרה בתשובה, ואף לא נגד ההחזרה בתשובה, כל עוד אינה כוללת אלמנטים אנטי-מוסריים ואנטי-יהודיים של איומים בגיהנום, פגיעה בערך של כיבוד אב ואם, וכדומה. שנית, הדתות המונותאיסטיות, היהדות, הנצרות, והאיסלאם, מתבססות שלושתן על שתי הנחות יסוד: א. קיומו של אלוהים כבורא עולם. ב. התגלותו של אלוהים לאדם. (שבאמצעותה הועברו הנחיות התנהגות כאלה או אחרות).

הראיה האונטולוגית בכללותה. הראשון הוא חזרה על-נימוקו הנודע של קאנט (כנראה שמאטיים שנה הן עדיין בגבולות האופנה), לפיו לא תיתכן פריצה מעולם המושגים אל העולם הממשי. לכן, אומר יצחקי, הראיה האונטולוגית המסתמכת על ניתוח לוגי של מושג האלוהים, אינה מעידה על קיומו של אלוהים במציאות הממשית, אלא רק על קיומו כמושג תיאורטי בשכל. הנימוק השני הוא חזרה על נימוקם של כמה פילוסופים בני-זמננו המערערים על תקפותה המוחלטת של הלוגיקה: "מן הראוי לשאול על תקפותה של הלוגיקה כמערכת המשמשת בסיס לראיה... לקיומו של אלוהים."
 דא-עקא, בשתי הביקורות הנ"ל כבר טיפלתי בהרחבה הן בספר הנוכחי, והן בפרקים ב ו-ז בספרי הקודם "אלוהים, לוגיקה וסיבתיות" (דביר, 1994). לפיכך אסתפק בקביעה, שמי שמוותר על האפשרות להסתמך על ניתוח לוגי לשם גזירת אמיתות על העולם מוותר בזאת על הקריטריון המינימלי הרציונליות בכל תחום ותחום. לשון אחר: מודרניסטים מתקדמים מסוגו של הד"ר יצחקי נאלצים תמיד לשפוך את התינוק יחד עם מי-האמבטיה. כך למשל, אם לא ניתן לסמוך על גילוי סתירות כהוכחה להימנעותו של מצב עניינים סתירתי או בעולם, אזי גם הסתירות שחשף גלילאו גליליי בחוקי הפיזיקה של ימי-הביניים (למשל בחוק הנפילה) לא צריכות להיתפס כראיה לשקריתם של אותם החוקים. שכן גלילאו הסתמך על הלוגיקה; ואולי היא אינה נכונה? לחילופין ניתן לטעון, שניתוחיו של גלילאו אינם תואמים בהכרח את העולם הממשי, שכן, כפי שנגזר מקביעותיהם הדוגמטיות של הד"ר ידידיה יצחקי והפילוסוף עמנואל קאנט, אפילו כאשר אנו מגלים סתירה מושגית מניה וביה, אסור לנו להשליך את מסקנותינו מעולם המושגים אל עולם הממשות. על-מנת להוכיח באורח נחרץ את טענתו שסתירות אינן שקריות בהכרח, מציג ד"ר יצחקי את הטיעון המוחץ הבא: "יכול למשל זוג להיות רשום במשרד הרישום וברבנות כזוג נשוי, ועם זאת להיות בנפרד ולנהוג כרווקים". אהה, טענה ניצחת! ויש להוסיף שבאותו האופן יכול אדם להיות רשום כאדם ולהתנהג כחתול! (אחד מבני אכן התחפש בפורים לחתול ועשה "מיאו"); או להיות פוסט-רציונליסט ולהציג את עצמו כפילוסוף! אולם מדוע נדרש הד"ר יצחקי ל"כ"ז? האם יכולים בני הזוג הנשוי של יצחקי להיות רווקים לכל דבר ועניין, או אולי רק לנהוג "כרווקים"? בקיצור, המוותר על הלוגיקה מוותר על הכול. כי בלי קריטריונים מינימליים לאמת ולשקר, הכול הולך (ואז גם הכול הולך פיפון).

ועוד בענייניו של "טיל לוגי לאלוהים ובחזרה"

תשובה להשגותיו של ד"ר יובל שטייניץ על מאמרי "דרכו של ד"ר שטייניץ אל האלוהים" שנרפס בגליון 229:
 א. הטענה ש"משל השעווה" שימש את דקארט כראיה לכך שלחומר אין תכונות קבועות (להוציא "ההתפשטות בחלל", שאינה מאפיינת חומר מסוים, שעווה למשל, אלא את החומר בכללותו) מופיעה בספרו של ד"ר שטייניץ בעמ' 35-36.
 ב. שטייניץ אינו משיב על הטענה שאפשר לראות בחוקי הטבע תיאוריות המבוססות על תופעות נצפות, ושקיימות בממשות, לא רק בדמיונו של האדם. הוא אף מחזק אותה בהציגו את התיאוריה של איינשטיין כאלטרנטיבה לזו של ניוטון, מה שמראה שאין "חוקים אינברסליים". לפי תפיסה זו, התופעות קודמות לחוקים, וממילא אין החומר חייב "לדעת" אותם ואין צורך "לאכוף" אותם, וממילא אין צורך באלוהים.
 ג. ההנחה ש"התנהגות" החומר עשויה להיות "מוכתבת" לו על פי מבנהו (מולקולרי, אטומי וכו') באה להציע ספק בתפיסת האינטריות המוחלטת של החומר. על השאלה "למה דווקא התנהגות כזו ולא אחרת" אין לי תשובה, כיוון שהשאלה "למה?" היא לא לגיטימית לדעתי, כי אין מערכת סיבתית ותכליתית ליקום, או שמעולם לא נמצאה כזו.
 ד. ד"ר שטייניץ איננו משיב לטענת, שעצם השאלה "למה" מניחה את התשובה המבוקשת, שיש ליקום קשר סיבתי ותכליתי, הקשור לתודעה דומה לזו של האדם. הסכמתו לטענה שאין לדעת את תכלית מעשיו של אלוהים, עושה את "אלוהים" שלו להיפותזה חסרת משמעות, ואין בה תשובה גם לחלק מהשאלות שמציג בפנינו היקום.
 ה. לא טענתי שה"ראיה האונטולוגית" פסולה בגלל עתיקותה, ציינתי את זמן חיבורה כדי להציג את הסביבה הרעיונית שבתוכה נולדה. ד"ר שטייניץ איננו משיב על טענתי ש"ראיה" זו מניחה את המבוקש. גם המודיפיקציה שהוא מציע לראיה איננה משנה דבר בעניין זה.
 ו. אינני טוען ש"לא תיתכן פריצה מעולם המושגים אל העולם הממשי"; מושגים, כמו חוקי המתמטיקה וכללי הלוגיקה, הם הפשטה אנושית של ממשות, ומסייעים בתפיסתה. הממשות קודמת אם כן למושג, אבל המושג כשלעצמו אינו קיים אלא בתודעתו של האדם.
 ז. אינני מעלה על דעתי הגבלה כלשהי על זכותו של ד"ר שטייניץ ושל כל אדם אחר להביע דעות, מורות או מסוכנות ככל שיהיו. כל שאמרתי הוא שהסכנה הגלומה לדעתי בספרו של שטייניץ, מבחינה אידיאולוגית והרבה יותר מזה מבחינה אינטלקטואלית, עשויה להצדיק את הטרחה המייגעת שלקחתי על עצמי להתפלמס עם ספר זה.
 ח. לא מצאתי במאמרי התייחסות כלשהי לאישיותו של ד"ר שטייניץ, אלא רק לספרו, מאידך, דברי תשובתי גרושים בהתייחסות אישית שאין טעם לרדת לרמה שלה.

ידידיה יצחקי

מעיל פרווה

"כאן לעולם זה לא יקרה, את עוד תראי, כאן לעולם."
דן פגיס, "אירופה, מאוחר"

ואת רצית מעיל פרווה...
פה, בין התמסינים והחלוצים?

אלוהים אדירים, אשה.
אם היה, אם היתה לך להרף פרווה,
מי יתן שהגיעה לדרודן.
נמסכה בספלי חרסינה עדינה
ואפלה על בשרה של עלמה בהירה,
ברגע שבו היא קלטה
את זרעו של הבא לחפשה
ויפיד האפל, אש קרה, בעיניו הכחלות.
זה לא עוזר.

אם את רוצה נקמה -
אז תגידי לי מה לעשות.

אני מתה להיות ילדתה הטובה.
את רצית שאחיה - אני עושה.
את רצית שאשיר - אני שרה תמיד, בלי סבה.
יש לך מי שאיננה בוכה,
יש לך מי שצוחקת נורא.
"רות בן דוד - שרותי נקמה".

"שתהיה בן-אדם!", צעק אבא שלו, ברכבת משא
ונתן עוד דחיפה.
מה יצא?
ואולי הוא קרבן הצנאה
שנחרטה בדם ואין לה נהנים.

"טוב לגור באהל דל, על אדמת מולדת
מאשר בארמון פז, בגולה לשבת."
לא באים לכסות, רק לדאוג לכבוי האורות.
ילדות בהיכל מתפתחות בשפתים תפורות.

אבא ואמא "קדושים" כי "הלכו",
"אל הטבח", "כמו צאן", אבל הן גבורות ועושות
ילדים למצעד החיים, תילים לעשות לונה
ושלא יגמר לעולם, החול והים ורשרוש של המים.

צר לי וצר עולמי.

רוע גבישי חד וקר, זה גבוה מדי ואני
רק מותחת קנים ונועצת סכות,
מבריגה תוצאה אל סבה
וחוקרת על איש ואשה.
אנה ואנה... ואנה ואנה...
בין הרצינות שלו והקלות שלה
לתנועת המטטלת מקצב של קינה.

"אמא שלך, רצתה מעיל פרווה."
"לאבא שלך לא היתה עבודה".

היא רצתה - הוא נסע, הוא תור - היא רקעה...
לא רצו ליבש פה בצות וגם לא לתלות בקדחת,
רק כמה נגיסות קטנטנות...
אז גם שנים תותבות?

כובע היה לך, מבטיח רכות צללים,
רשת היתה לו, תדה תשבצים,
מעלה רגושים בעיני הגברים
אש קטנה לחמום הידים.
בעל היה לך - חלום.
אינג'ינר מהעיר הגדולה
(אמרו שרדפת אתריו עד הלום,
אמרו שעשית ביפיד בערמה),
חדר קטן על הגג של אילגובסקי,
כל הים התיכון
וילדה.

ואת רצית מעיל פרווה?
עלה תאנה לכסות, על ערות חלומות.

■
הדסה פיליטובסקי מלודי.
"ויי כמה,

שהיא היתה יפה".
צועגנה שחורה, איפה עכשיו

כשלמדו על נצחיות החמר, הייתי עמוסה
למלא חסרונה שהלך
ותפח בתוה.

אנלא יודעת מה קורה
לאפר מתקרה ומתפור ואיפה את,
תגידי לי רק איפה את היום, במה?

שקר! שקר מהלך בשדרה היפה!
פורח הלילה בחדש מאי,
גברים מפשילים מעילים על כתף
בהלוך טוסי - את לא שם!
ביצרות שלך כבר אין מרגניות
גם תוהלה פזורת השערות,
כאלו שהאדמה בלעה אותה.
פרטיונים של אל נקמות
יורים תפרחות לבנות
גרגירי דם אדם, את לא שם.

אף אחד לא היה ויפיה לא ירה.
את כבר לא הצגה של החוג הדרמטי,
אבל את מוכנה ליציאה הגדולה, גם ללא חזרה.
עוד רק רותי, שאין את יודעת את שמה
(גוזל מפרפר בין פנפי השכינה),
תובעת אותך ואיננה מרפה.

לו נשארת...
לו היית מהדסת לך שם בשדרה,
שיהיה לך אפילו מעיל של פרוה...
לא נשארת ואני
מעפרת מלים רוחשות תולעים.

הדסה פיליטובסקי. אמא שלי.
כל דבר מזכיר לי,
שאין שום דבר שמזכיר לי אותה,
שאין לי בעינים איך היא
אחזה בספל, איך היא
הסתרקה ואיך - היא אותי

אני הופכת את העינים שלי פנימה
ועושה תרגילי הזכרה.
שתי כלבות רעבות, מחפשות בעיי זכרון.
מרימה, מריחה, משליכה
כל מה לא,
מסרבת למצוא

אם זכרונות הם כמו נעלים -
אז אצלי העינים הולכות יחפות.

לכי פיליטובסקי הדסה, כתבת לא ידועה:
"שובי הביתה כבר. יש לך נכדה".
מי ישיר צמוקים ושקדים,
מי יקטוף כוכבים בשבילה
ואיך היא תדע איך חיים
ואיך היא תדע איך צדים
ואיך היא תדע כמה בשם לשים
וארפה הנכון של מכפלת,
שמבדיל בין גבירה לזונה.

את החבל הרה, שהולך ונכרך
בביתו של תלוי, שבו אין מזכירים

טבעון. סתיו 98

הדסה פיליטובסקי היפה.
הם שנעו לה את כל הפרוות שחלמה,
את כל הספרים, את כל כלי הנגינה -
אבל היא עוד המשיכה לשיר לי
כי "זה טוב אם שרים, גם בשרע"
ולחמה בשומה על לחיה השמאלית (קצת מתחת לאזן).
כי "יפיה של אשה הוא הנשק שלה".

מתי פצעה בך הבנה??
תני לי כניסה, תני לי דריסה, תני לי חלק ברגע הזה, תני מכות אהבה.

עיניך הביטו בראי, בעיני הזקנה שאולי
לעולם לא תגיע.
ציבת נבואה מרעידה
את שוקך ידעו אהבים, על הגג של אילגובסקי, ברחוב הירדן,
זרועותיה ידעו לנגן
לא ידעו

קרונות נשקו קרונות, נשקו קרונות, נשקו קרונות
ושפתי הקטנות אחרונות לך מפל אהבות.

בדרכים שבין דנציג לשטוטהוף, צלעת בנעלי גחלים
וכבסת את שמלת הפסים במימי השלולית, שזמן אלוהים,
כי רבים רחמיו.
בין כנים לרעב דמדמו בך
אמר שאופה לך עוגות דבש זהב.
אכזבות אהבות שהיו, נעלמו
כמו קצף חמים על חלב.

רחל (סרנה) פירסט

מהונגרית: משה גנן

שירים מהגיהנום

I. מהר שלל, חש בזו

"תביט בזקן הזה, היהודי כהן,
אשתו לבושת הדר, גם בתו, הנה, הבט בם,
חדרם מלא מראות, הרצפה בוהקת,
הכל מבריק, במטבח צלחות תרסינה ובהן כל טוב".

"עזבי כבר, האשה, שימי מחסום לפה,
גם חדרנו די נאה, בגדינו טובים,
גם מאכל במוזה".

"ישמע! השכן, בעל האחוזה,
בעצמו היה יהודי, הלך לבית הכנסת,
לבוש היה הדר שבת,
מתחבר עם הכמר,
בכרכרה עם בישוף המחוז ישב
האכרים הורידו בעברם בדרך העפר את הכובע
אף לא שעו אלינו".

"ומה הגדת, האשה, אך אתמול
על בני עם זה?
בגדי היהודים פאר, מאכלם שפיר,
יותר משלנו - כך היו דבריה.

הנה בעתונים:
היהודים - מוצאי דם העם.
גוזלים את כספנו.
אפלו על משיחנו, ישוע
טוענים: יהודי.
לא נוכל עוד עמם".

כך נשמעו הדברים בכל מקום,
אין מפלט משטנה.
"להשיב הגזלה מידם - אך טבעי.
מי יקח ראשונה?"
אין צורך בעוד
אחר הפונה - הרצון לבצע.
והיד פועלת.

לוקחים, גוזלים הכל
שניה ליהודי
מגרשים מבית
מכל שקנה לו בועת אפים.

"כי הכל שלנו,
רק גזלה בידינו
כן, הכל שלנו, נהנה כל עוד נוכל".

"אל תגע בלא-שלה",
כה מצות מוסר אדם:
אם לא חרות בלבכם: "אל תגנב",
אם אין בלבכם מוסר אנוש
על עצמכם תלינו,
תשאו חטאותיכם.

כא הצר
האור כלו שטוף דם הוא.
מדוע? מה חטאנו?
מדוע יורים, פוגעים בנו?
רעידת אדמה.
רצח עם.

העין דומעת,
כל העולם
יכול לומר: "חטאנו".
האל ישמע, רק הוא יסלח.

III. בקרון

כצאן לטבח יובל מעוים את אלפי האדם בדרדתם מהקרון:
היו אויזים ידים, היקר כל יאבד:
אך מכים, דוחפים, דוחסים עוד ועוד, צורחים וצועקים,
והנה האדם חש איך אבדו מאתו אשה וילד.

תורה ראשונה שלומדים: לעמד בשורות של חמש.
השניה: לעמד בכאב הנאחו לתמיד.
איך קורעים בת מאם:
השרירים נדרכים. אך הפחד מצמית ומכוץ.

גם את הנערות כופים כך לעמד.
הן מצטוות ללכת, לצעד בשורה כנועה.
אין עמן עוד אם, - רק בכי אתריה.
קורעים גם את מאח, בצעדת המות.

רחל (סרנה) פלדמן-פירסט נולדה בכפר קטן בהונגריה (נחבל ארץ השייך היום לסלובקיה). השירים נכתבו בין ספטמבר 1944, עם בואה של רחל פירסט אל מחנות ההשמדה, ועד אחרי השחרור במאי 1945. השירים נכתבו בזמן אמת, על פיסות נייר שהמחברת הגניבה ממקום עבודתה בבית-חרושת לטקסטיל, לשם גשלתה לעבודת כפיה. ארבעת השירים (מתוך 30) המובאים כאן לקוחים מהקובץ "שירים מהגיהנום", בעריכה ובתרגום של משה גנן. רחל פלדמן-פירסט נפטרה ב-2.7.97.

XXIX. רעבה

בדרך פזורים כפרות לחם ונוחים.
החבילות שהביאו נותרו בקרונות מאחור.
ירדו בבגד יחיד, אולי במעיל על גב:
וכה כאן נוהגים במצט האכל?

הדרך מובילה בין צריפים קודרי חזות.
מימין ומשמאל דמויות-צללים רצות:
הן טרופות דעת - צועקים: השליכו הבגדים!
אכלו! אכלו! כי בידכם - דבר לא יותירו.

זורקים על הארץ גם דברי מאכל,
מחבקים אלי גו את שארית בגדיהם.
סוף דרך: המרתין. הנה הם מגיעים ליעד.

הפרדה מה קשתה. הלב פלו קרוע
אין רחמים גם לנפש: במרחץ
עדת החללים, חילי הרודן.
מצוים להסיר לפנייהם כל בגד.

הלב מורד. תיה בו תחושת הבושה.
אך נחתות המכות, עד כביום הולדן
עומדים לפנייהם גוש-אדם, קרבנות.
בגרון מחנק - מה לנו מחכה?
אך לשוא המאמץ, הן אינה נחשב אדם.

ועתה - תור שער: הנור שטפחנו,
פאר פני נערה עד שרש יגום.
אחר שבירת הלב והנפש - עתה לפרוק הגוף.

הלב מתקשה להאמין במתרחש.
אחר החטוי הכל תרים אחר הבגדים שפשטו.
אך הערמה נעלמה. אף היא מקבלת
סמרטוט בלוי של שבויה קודמת.

אין כבר כל שהוא שלה.
איה יעמוד הלב בכל שנתארע.
הנפש נדרסת, נפש של תולעת,
כעורה בקרעים מעל גוף זר.

הנה כעת מוכנים הם לתפקיד החדש,
לשחק את המשגע, כדי שהבאים החדשים
ישמעו - בבוא משלוח:
"התפשטו!" מתפלאים: איה יש כאן, במחנה
כל כך הרבה חסרי דעה.

התמיהה לא תארך: עד בואם
מאוור הצריפים עד למקלתת.
זה גורל מליוני בני אדם.
וראה, האל: הנה הם כמהים עוד לחסד...

הפרוסה שקבלתי - חסרה, נגוסה.
הגוף רעב, הלב בוכה למראיה: מה מצט נותר ממנה.
הנשמה בוכה עם הגוף הפלה מרעב.
אלהים, התתיר עוני כזה?

הלחם ביקר. אלהים, תן ברכה
בשדות, אז אולי יתנו לנו לחם.
תקות שוא של מרעבים על פי תכנון, שפעם
המנה עוד תגדל, לא תקבל
רק ששית הפרוסה,
וגם ממנה, - מס לראש הצריף.

תן כח לרסן
את הגעש הפורץ מעים,
שאינו מותיר מיצור בר דעת
דבר מלבד חיה הרעבה ללחם.

אלהים הן תביט ותראה
בדעת תתבונן:
מרעית צאנה, שגר אלפיה
בני דמותה זועקים, מחלים פניה.

לו יכלתי כבר לשכח
את התחושה היחידה המעידה עוד על קיום התודעה
לו יכלתי לא לחוש ברעב זה
המכלה בי כל רגש אנושי אליו חנכנו.

XXX. הגאולה

לא היתה כבר אף ששית הפרוסה.
לא חלקו יותר מרק גזר.
הבטן זעקה תמיד בקול.
על גל האשפה לא היו יותר קלפות גזר.

יום אחר יום צפינו
אולי היום יתנו לחם,
בערב כבר שאלו, העזו.
"אין" - ענה כל ראש צריף.

אט אט שכך
הענין בכל.
שכבו על הדרג
שקט שרר, בכל דמי.
לא קרה דבר עוד.

לא קרה דבר עוד.
רק צעירים, רעננים
הפכו לגויות,
חדלו מכל תנועה.

הגופות נערמו
עוד ועוד בברגן בלון.
הגרמנים רק הביטו
לא היה להם בהן ענין.

מחציתם כבר אלו,
יאולו גם הכל.
הנותרים שכבו, שקטו.
כך קבע הגורל.

לבסוף, יום אחד,
בבקר יום ראשון
כאש פשטה שמועה: הצבאות!
הנה הגאלה! קימו חיש!
- כה מצטים היו שעוד נותרו לשמח.

לא יכלו להאמין.
סבלם נחרת עמק,
לא תפסו, הגאלה
הנה היא כפשוטה.

וליום המחרת:
אמת הכל: הגאלה - אמת!
רבים נסו רגלם,
האם היא תשאם עוד.

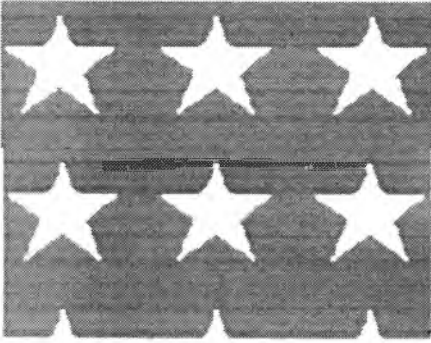
מדדים הלכו
מחוץ לצריף, אל החפש.
במקום הסרחון שם אל מול קרני השמש.
אלה הוסיפו כח,
עד נקמץ אגרופם: לשוא תארב, מלאך המות,
נחיה ונתחזק.

היו כבר שעזרו, הביאו גם מזון, גם רפואות,
אבקה קוטלת כנים,
חלק טוב בגאלה.

שארית הפלטה
למדה שוב לנשום.
לא יספה עם
אם אין לאדוניו בכך חפץ.

גלויה אמריקאית

משה דור

ועכשיו ההתפטרות

בגלוייתנו האחרונה סיפרנו על הפולמוס שהתחולל בעקבות מכתבו הגלוי של פרד ויבאהן, בעלה של המשוררת השחורה ריטה דאב, למשורר סטנלי קוניץ, נגיד בדימוס של "האקדמיה של המשוררים האמריקאים". כזכור, מתח ויבאהן ביקורת חריפה על העדר ייצוג למיעוטים הגזעיים בין נגידי "האקדמיה". קוניץ ביקש לצמצם ככל האפשר את הסערה, אך הדבר לא עלה בידו. שתי נגידות - המשוררות קארולין קייזר ומאקסין קומין - הגישו את התפטרותן כדי לבטא את השקפתן שנושא ייצוגם של המיעוטים חייב לעמוד בראש סדר-היום של "האקדמיה".

בין י"ב הנגידים היו, בסך הכול, ארבע נשים. בעקבות קייזר וקומין - אגב, שתיהן יהודיות, ממש כמו קוניץ - התפטרה גם המשוררת מונה ואן דאין, אבל נימוקה היה שונה. היא רצתה להביע את מורת רוחה מן הצעד שבו נקטו שתי עמיתותיה. רק אשה אחת נותרה אפוא בנגידות: המשוררת ג'ירי גראהאם, שהיא גם הצעירה שבחבורת הנגידים ו"הטרייה" שבהם.

מנהלי "האקדמיה" כבר הודיעו שיבדקו את בעיית הייצוג בדיקה מדוקדקת ויבקשו גם את דעותיהם של פייטנים שאינם חברי המוסדות על-מנת לקבל תמונה מקיפה ככל האפשר של הלך-הרוחות בקהיליית השירה. רק אז יגשו לנסח המלצות בדבר הדרך הטובה ביותר לטפל במצב.

ועד הנגידים הוקם ב-1946 כגוף ספרותי מייצע, הבוחר בעצמו את חבריו להבא, ועליו מוטלת האחריות להעניק את העמיתות השנתית ב"אקדמיה" למי שלזכותו נזקף הישג פיוטי מצוין. לימים קיבלו הנגידים אפשרות נוספת: חמישה חברים מתוכם, על בסיס של רוטציה, מהווים את ועדת השופטים להענקת "פרס טאנינג" - הגדול שבפרסי-הספרות שבארה"ב - מדי שנה בשנה. העמיתים מתמנים על-יסוד הצבעת-רוב של הנגידים, בדיוק כשם שנבחרים הנגידים

עצמם, שתקופת כהונתם (12 שנה) אפשר היה להאריכה, עד לפני שנים מספר, ללא הגבלת זמן. ב-1994 הסכימו הנגידים להגביל את משך כהונתם לשתי תקופות, כל אחת בת שנים-עשרה שנים.

עד כה היו ל"אקדמיה" 57 נגידים, בתוכם 17 נשים, ו-64 עמיתים. הנגידים כללו את המשוררים ו.וה. אודן, ג'ון ברימן, אליזבט בישופ, ראנדל ג'ארל, רובינסון ג'פרס, רוברט לואל, ג'יימס מריל, מריאן מור, מיי סוונסון ורוברט פאן ווארן. עם העמיתים נמנו אי. אי. קאמינגס, רוברט פרוסט, וויליאם קארלוס וויליאמס, עזרא פאונד, ג'יימס רייט, רוברט היידן, אדריין ריץ', דניס לברטוב, ג'יימס רייט ואחרון אחרון חביב, צארלס סימיק.

פרס טאנינג ל-א.ר. אמונס

פרס טאנינג הוא הגדול בפרסים הספרותיים הניתנים בתחום השירה בארה"ב: מאה אלף דולר. את השופטים לפרס שנתי זה, "המאשר שליטה מוכחת ויוצאת מגדר הרגיל באמנות השירה", ממנה "האקדמיה". הפרס לשנת 1998 הוענק למשורר א.א. אמונס, מחשובי השירה המודרנית האמריקאית, המתגורר עם רעייתו באיתקה שבמדינת ניו-יורק. קובץ שיריו האחרון, "בוהק", הופיע לפני שנתיים.

הפרס נוסד באוגוסט 1994 על-ידי הציירת דורותיאה טאנינג, שהעבירה ל"אקדמיה" סכום של שני מיליוני דולר. לפני אמונס זכו בפרס ו.ו.ס. מרווין, ג'יימס טייט, אדריאן ריץ' ואנתוני הכט. אגב, "האקדמיה" פותחת בקרוב שתי תערוכות של הציירת, שעודנה פעילה בתחום יצירתה, האחת בניו-יורק והשניה, רטרופקטיבית באופיה, בבוסטון. בתערוכה הניו-יורקית יוצגו ציורים חדשים של הגברת טאנינג בלוויית שירים מפרי עטם של ג'ון אשברי, דבורה גרגר, אנתוני הכט, ריצ'ארד הווארד, הארי מתיוו, ג'ד. מק-קלאטשי, ג'יימס מריל, וו. ס. מרווין, אדריין ריץ', ברנדה שונסי, רוסאנה ווארן וסטיוון

ינסר. שם התערוכה הזאת, "לשון פרחים אחרת", לקוח מהספר של דורותיאה טאנינג, שיצא לאור בסתיו אשתקד, ובו 12 רפרודוקציות בצבעים מלאים של ציוריה, בלוויית השירים שהיו לה מקור השראה.

נחזור לאמונס. קוראינו אולי ימצאו עניין בעובדה שאמונס, יליד (1926) ווייטוויל שבצפון-קארוליינה, היה, בטרם פנה להוראת ספרות באוניברסיטת קורנל, מנהל של חברה לייצור זכוכית ביולוגית, וצדק המבקר שציין, כי שירתו שומרת אמונים הן לספרות והן למדע. "דומה שבלב שירתו וחזונו של אמונס", כתב מבקר אחר, "ניצבת האמונה הפילוסופית העמוקה, כי האנרגיה הקורנת בלב עולם הטבע - כשם שהוא נתפס על-ידי המשורר-החווה - נעשית לאנרגיה הפנימית והאורגנית של השיר עצמו, אשר בתורו עובר שינוי מהותי מבית ההופכו לאישור סמלי ומוסיקלי של האנרגיה הקוסמית בלב כל החיים כולם."

ארבעים שנה - ארבעים רומנים

בגיל שבעים וחמש נפטר וויליאם גאדיס, שהרומנים דמויי-המבוכ שלו על יצירתיות, עסקים והאמנות בת האלמוות של גניבת הדעת, הקנו לו מעמד של אחד מגדולי הפרוזה האמריקאים בימינו. הוא מת מסרטן הערמונית בביתו שבאיסט המטון שבמדינת ניו-יורק.

אף כי המבקרים השוו אותו לעתים קרובות עם ג'יימס ג'ויס והרמן מלוויל, היה גאדיס כמעט "דמות פולחן" שעבודתה הספרותית התנהלה בחשאיות יחסית. במשך ארבעים שנה הוציא לאור ארבעה רומנים בסך הכול, אך מבחינת עוביים של הספרים זו היתה תפוקה מרשימה: ספרו הראשון, "ההכרות", שפורסם ב-1955, הכיל כמעט אלף עמודים. נושא הספר היה תלמיד-כמונה שנכשל בייעודו ופנה לזיוף תמונותיהם של ציירי-מופת במאמץ מוטעה להחזיר תברה, שכוחה הותש בגלל שקר והעמדת-פנים, לערכיה

דורותיאה טאנינג, מוסיקת לילה ועירה, 1946, פרט

פרט: "היא התבוננה במארק ונלכדה בישירות ובכנות של תשומת לבו... יהיו אשר יהיו הדרקונים האורבים על אם הדרך להבא, בעזרת השם ועם מארק לימינה, היא מוכנה להתחיל."

כך נחתמת אפיוודת השיא באחת ה"רומנסות" האחרונות שראו אור. ואם ה"רומנסה" הממוצעת משופעת בתיאורי מין גדושים ובתולצות-נשים קרועות, הרי בספר שלפנינו, כל זה הוא בחוקת בל ייראה ובל יימצא. לא בספר הזה ולא בשאר ספרי הסדרה "אהבה עם השראה", שמו"ל ה"רומנסות", הוצאת "הארלקין" נעשה שם נרדף לסוג זה של סיפורי-אהבה - החל להציף בהם את השוק. אלה הם סיפורי אהבה שהימין הנוצרי, אשר עם שורותיו נמנים אותם פונדמנטליסטים המהווים את האגף הריאקציוני של המפלגה הרפובליקאית ותומכיה, מקדם אותם בברכה מפני שאין בהם "לכלוך" והם מכבדים את "ערכי המשפחה". לא חלילה, ש"הארלקין" חדל מלפרסם את עיקר מרכולתו, ה"רומנסות" הרגילות, שבהן הנשימות הכבדות והתולצות הקרועות הן יסוד-מוסד, אבל אם אפשר להרוויח גם מן "הנשמה היתרה", מדוע לא? ואם "הארלקין" כך, גם שאר ענקי מו"לות ה"רומנסות" לא ייגרע חלקם.

"אני סבורה שנשים רבות, קוראות ותיקות

האמיתיים. מבקרי העת ההיא תקפו את הספר בטענה שהוא משעמם וכתיבתו מלאכותית, ויותר מעשרים שנה חלפו בטרם פרסם גאדיס ספר שני.

אבל אז נהפכה הקערה על פיה. הרומן השני, "ג.ר.", זכה בשבחים מופלגים וקיבל את "פרס הספר הלאומי" ב-1975. הרומן הזה לא הקל עם הקוראים יותר משעשה קודמו - המחבר בעט בעלילה המסורתית ונסתמך כמעט לגמרי על דו-שיח ללא סימני פיסוק וללא "הוא אמר" ו"היא אמרה" - ואף-על-פי-כן נשאר, כדברי אחד המבקרים, "אולי גדול הרומנים הבלתי נקראים של התקופה שלאחר מלחמת-העולם השנייה."

עשר שנים אחרי כן יצא הרומן "הגותיקה של קארפנטר", וגם הוא זכה בשבחים רבים. עמיתיו של גאדיס הביעו את התקווה שהפעם יביא הספר למחברו את קהל הקוראים הרחב-יותר שהוא ראוי לו.

וויליאם גאדיס נולד בניו-יורק ולמד באוניברסיטת הארווארד, שם ערך את הביטאון הסאטירי של הסטודנטים וגם כתב שירה, סיפורת ומסות. "אי הבנה" עם המשטרה הניעה את דיקאן הפקולטה של גאדיס לבקשו לעזוב את האוניברסיטה המיוחסת. הדבר היה ב-1945 וגאדיס נעשה בודק-עובדות של השבועון "ניו-יורקר". את זמנו בילה עם אלן גינזברג, וויליאם בורוז וג'ק קרואק, ראשי ה"ביטניקים", וברוח ה"ביט" היו לגאדיס הרפתקאות סביב העולם. בין השאר עזר למורדים בקוסטה ריקה להילחם נגד הממשלה בימי מלחמת האזרחים שהתנהלה באותה מדינה.

קבלת-פנים הקרירה לספרו הראשון ניפצה כל תקווה שהיתה לגאדיס להתפרנס מספרות. במרוצת תמש-עשרה השנים הבאות התפרנס גאדיס משורה של עיסוקים לרבות פרסומת לחברה לייצור תרופות, כתיבת תסריטים לצבא וכתיבת נאומים בשביל מנהלי-חברות בכירים. הוא לא חזר אל חיי הספרות אלא ב-1970, כאשר כתב-העת 'דאטון רבי' פרסם מה שלימים נעשה לקטעי הפתיחה של "ג.ר."; הרומן הפותח במלה "כסף" הוא סאטירה על אמריקה של חברות-העסקים. גיבורו הוא נער פיקח בן אחת-עשרה המוציא במרמה מחברי כיתתו מניה אחת של עסק כלשהו ועד מהרה בונה אימפריה פיננסית כבירה.

אבל ההיבט הרדיקלי ביותר של הרומן בן 700 העמודים הוא שימוש הכמעט בלעדי בדיאלוג מושתת על זרם התודעה כדי להניע את הסיפור במסלולו. דבר זה נעשה לסימן ההיכר שלו, מבוול של קולות שאינם מסתייעים לא במרכאות ולא בסימני פיסוק. גאדיס השתמש במקף כדי לציין תחילתו של דיאלוג, אך הותיר בידי הקורא את ההבחנה מיהו המדבר.

כאמור, הרומן זכה ב"פרס הספר הלאומי". הפרס הזה הוענק גם לרומן השלישי,

"הילולה משל עצמו", שיצא ב-1994. זוהי סאטירה על מערכת המשפט האמריקאית. בהזדמנות זו קיבל גם את "מענק הגאונים" של קרן מקארתור, המאפשר למקבליו להתמסר במשך שנים לעבודתם היוצרת בלי דאגת פרנסה. בשנים האחרונות סיים גאדיס את כתיבת ספרו האחרון, "בפה פעור". הרומן הנדרש לספר שהעבודה עליו מוזכרת ב"ג.ר.", אמור להתפרסם על-ידי הוצאת-הספרים הנרי הולט, אך עדיין לא נקבע תאריך הוצאתו לאור.

מקום גם לקב"ה

בסיפור האהבה להמוני בית אמריקה, הקרוי כאן "רומנסה", הגיבורה מסיימת תמיד בזרועותיו של פלוני או אלמוני. אבל בספרים רבים יותר ויותר מן הסוג הזה, שאניני הטעם מכנים בעקמת חוטם "רומן למשרתות" - אללי, הם נפוצים במהדורות גדולות הרבה יותר מרוב היצירות האמנותיות והאיכותיות ואפשר לרכשם בסופרמרקטים ובבתי-המרקחת - יש מקום לחבק גם את השלישי שבחבורה.

מיהו? ריבונו של עולם.

הנה לכם קטע מ"הסיכון שבאהבה" מאת ג'יין

מצד זה

עמוס לויתן

מוספים, ספרים, ארועים

לקום עם ברק בעיניים

מדור זה יופיע, קרוב לוודאי, לאחר הבחירות. אני מקווה כי אפשר יהיה לקום ביום המחרת עם ברק בעיניים ועם תקווה בלב. בשעה ששורות אלה נכתבות נותר לקוות כי הדימוי הזה (אותו הצעתי למטה ההסברה של ישראל אחת) יהיה למציאות בשבעה-עשר במאי. החלופה היא חושך בעיניים.

הגדר (המתגבחה) של המיגדר (1)

לתפארת המטאפורה אשאל כך: האם מה שקרוי מיגדר (לימודי ג'נדר, ההבדלים בין המינים, ופמיניזם בכלל זה) אינם מגביהים את הגדר שבין גברים לנשים אותה ביקשו להרוס מלכתחילה? כלום לא זו התוצאה, לכאורה, מבג'צ ניר גלילי, אשר פסק כי מעתה גם יחסים שבהסכמה בין מפקד/ת לפקוד/ה ייחשבו להטרדה מינית? האמנם לכך ייחלו אותם אירגונים המובילים את המאבק לשוויון בין המינים?

אין זו פעם ראשונה בהיסטוריה ובוודאי לא אחרונה, שכוונות טובות משיגות תוצאות הפוכות. לא מעט מאבקים לשחרור נסתיימו בעריצות מסוג חדש. האם באמת אנו יכולים לומר בביטחון גמור כי הליברליזם-הרדיקלי הוא שנחל כאן ניצחון מלא ולא אויבו המסתווה, כלומר הפונדמנטליזם-השמרני, המסיג לאחור את היחסים בין המינים? הרי למראית עין לפחות, במקום ביטולם של איסורים ויתר חופש, הוטלו עתה על היחסים בין המינים סייגים חדשים, שתוצאתם פחות ספונטניות וגילוי לב ויותר סקטיקיות חשדניות, העשויות להתזרזר גם לרעה, לפאה הנוכרית ולהפרדה הגמורה, כסמל של התנהגות מוסרית ללא דופי.

וכמו במשפט ההדחה של הנשיא קלינטון על רקע דומה, אי אפשר לדעת בוודאות מהם הטובים ומיהם הרעים בפרשה הזאת, מה שמעיד יותר מכל על בלבול ערכים בנושא.

מיניות נשית נבדלת (2)

השאלה באמת איננה משפטית, וזהו רק קצה הקרחון שלה. דומה שיחסי גברים נשים בכלל, כגברים וכנשים, לא כבני אדם מנוטרלים ממינם, נמצאים במצב של בוקה ומבולקה גמורה. לפחות בתחום האתי והתיאורטי (ואולי גם המעשי) המבוכה רבה, הבלבול גדול, ואי הידע עצום. חוברת 'רסלינג' האחרונה (גיליון מס' 6 חורף 1999 עורכים: עידן צבעוני, יצחק בנימיני) המוקדשת לנשים/ נשיות מביאה את תרגום מאמרה החשוב, כך אני למד, של לוס איריגאריי - המוגדרת בדף הנספח לחוברת כפילוסופית, פסיכואנליטיקאית פוסט-לאקאניאנית וכאחת מהדוברות הבולטות של הפמיניזם הפוסט רדיקלי - "מין זה שאינו אחד" (1977) אשר קורא לחשוב מחדש על הבדלי מין ומיגדר, על מה שמבדיל בין איש לאשה, ולכינון מיניות נשית נבדלת, המבוססת, בין השאר, גם על האנטומיה השונה של אברי המין של שני המינים.

מן המאמר, המבקר בחריפות את "הפאלוצנטריות הגברית המונוליתית" של התרבות המערבית, לה אחראי בעיקר זיגמונד פרויד, עולה הרושם כי המיניות הנשית והגברית הן כל-כך שונות זו מזו במהותן, צרכיהן ויעודן, עד שהקורא התמים תוהה אם אמנם ייתכן בכלל עוד מפגש אמיתי בין גברים לנשים, מפגש שאיננו אלים וכוחני דוגמת זה המתרחש, לדברי המחברת, בין המינים כיום?

הנה כמה מובאות ממאמרה, בתרגום ראשון לעברית מאת יצחק בנימיני, תוך השמטות וקיצורים (הסוגריים הן שלי - ע.ל.) להטעים בהן את הקורא העברי, העשוי לחוש זעזוע קל אם לא יותר, בקריאה ראשונה שלהן:

* "המיניות הנשית נחשבה תמיד דרך קנה מידה גבריים. לפיכך הניגוד פעילות דגדגנית 'זכרית'/פסיביות נרתיקית 'נקבית', שפרויד ואחרים מדברים עליה,

נראית מובנת מאליה על פי פרקטיקת המיניות הגברית, זאת מכיוון שהדגדגן נתפס כפין זעיר שנעים לאונן בו, בעוד הנרתיק מוערך בזכות האכסניה שהוא מספק לאבר המין הזכרי".

* "על האשה ועל הנאתה אין לעמדה (פרוידיאנית) זו מה לומר. מנת חלקה הוא 'חוסר' של איבר המין ו'קנאת הפין'. היא מנסה (לדעת פרויד) בכל דרך לנכס איבר מין זה לעצמה באמצעות אהבת שירות לאב-הבעל, באמצעות תשוקתה לתינוק-פין, ובאמצעות גישה לערכי תרבות השמורים לזכרים בלבד".

* "האוטוארוטיות הנשית שונה לגמרי מזו של הגבר. כדי לגעת בעצמו הוא נוקק לאמצעי: היד שלו, איבר המין שלה. האשה (לעומתו), היא-עצמה נוגעת מ-עצמה ב-עצמה, ללא שום צורך במתווך. האשה נוגעת בעצמה כל הזמן, ולא ניתן לאסור עליה לעשות כן, מאחר שאיבר מינה מורכב משתי שפתיים הנמצאות בליטוף מתמשך זו בזו. כך, בתוכה, היא כבר שניים - ללא התפצלות לאחדים". (מכאן, אגב, יובן לקורא גם שם מאמרה 'מין זה שאינו אחד'. מיניות הגבר היא של אחד, של הפאלוס הזכרי, בעוד מיניות האשה היא של ריבוי. וראה להלן).

* "אוטוארוטיות (נשית) זו מופרת תוך כדי פריצה אלימה: שיסוע ברוטאלי של שתי השפתיים על ידי פין אונס... ההיתקלות באחר לחלוטין משמעותה תמיד מוות".

* "תשומת הלב הבלעדית שניתנה בתרבות המערבית לזיקפה, מוכיחה עד כמה המדומיין השולט בה (הפאלוס) זר לנשיות. מיניות זו אינה מציעה דבר פרט לציוויים המוכתבים עלידי התחרות בין הזכרים: החזק ביותר, ההקשיח ביותר, הארוך ביותר..."

* "איבר מינה מייצג (בעיני המבט הגברי) את האימה של אין-מה-לראות. האין-מה-לראות הזה, חייב להיות מודח, מסולק מכל מראה ייצוגי, כפי שמתגלה כבר בפיסול היווני. איבר המין הנשי פשוט נעדר, מוסווה,

רפורמטוריים בסוציאל-דמוקרטיה, ששיפרו את מצבו לאין שיעור. אני משער שהמטוטלת הפמיניסטית תנוע באופן דומה, ויחסי גברים נשים לא יסתיימו בהשמדה אלא בדו-קיום.

מיניות רוחנית יהודית (3)

אחד אשר דווקא כן מגיב כל הזמן ומפתח בספריו הרבים פרשנות תיאורטית שונה הוא פרופסור מרדכי רוטנברג, המבקש ליצור משנה פסיכולוגית/סקסואלית ממקורות היהדות. בספרו האחרון "היצר" (שוקן 1999, 224 עמודים) על ה"פסיכולוגיה הקבלית של מיניות ויצירתיות" הוא מקבל בעיקרו של דבר את התיאור העובדתי הפמיניסטי בדבר המציאות "הפאלוקרטית הגברית", אולם טוען שהיא תקפה לגבי העולם המערבי בלבד, ואחראי לה מיתוס הבריאה הניאו-פלאטוני, שגם פרויד הושפע ממנו בכל בניין תורתו.

שני מיתוסי בריאה עיקריים, לדבריו, משמשים פרדיגמות פילוסופיות ופסיכולוגיות: מיתוס "ההאצלה" היווני-נוצרי ומיתוס "הצמצום" הקבלי (יהודי). מיתוס ההאצלה הוא מיתוס של "חדירה ופליטה", בעל משמעויות "אגרסטיביות" (אגרסיביות+אסרטיביות) לפיו הבריאה "חייבת בהכרח להתחיל בפעולה חד-סטרית אלימה". במיתוס הצמצום לעומתו "הבריאה מתחילה ממצב של אחדות, הנוצרת בתהליך דו-סטרי". לפי ההשקפה הקבלית מצמצם א' (אלוהים) את עצמו על מנת לפנות מקום ולהכין כלי קיבול ל-ב' (עולם/אדם) עמו הוא מתאחד בהמשך כשותף למעשה היצירה של שניהם.

משני מיתוסי בריאה אלה, מתאר רוטנברג בהמשך, משתלשלים שני מודלים תיאורטיים של היווצרות התרבות: המודל הפרוידיאני הידוע, המדבר על "עידון היצר" (סובלימציה); והמודל הקבלי (יהודי) המכונה בפיו הרצף "יצר-יצירה". בעוד שהמודל הפרוידיאני, מעצם הגדרתו, מתהווה מתוך "תסכול ודיכוי מיני" וסגנונו הוא בהכרח "אגרסטיבי" דכאני; הרי הרצף "יצר-יצירה", כפי ששמו הנגזר מאותן אותיות שורש מעיד עליו, "מדגים כיצד האיחוד הגופני המיני מספק מודל לאיחוד רחב יותר בין 'היצר' (הפיסי) ל'יצירה' הרוחנית".

למעשה רוב פרקי הספר מוקדשים לפיתוח המשוואה הזו של "יצר-יצירה" שאחת מתוצאותיה היא "מיניות רוחנית" (יהודית). זוהי מיניות שיוויונית, בלתי דכאנית, רומנטית, ויצירתית (לעומת המיניות הפרוידיאנית) ובעלת פוטנציאל תרפויטי שאת מקצתו מדגים רוטנברג בספרו. בקיצור נאמר, כי מאחר שאיננה עומדת בסימן "פולחן הזיקפה" והביצוע הפיסיולוגי היא עשויה לסייע בטיפול באימפוטנציה

רוס איריגאריי (מעטיפת "רסלינג")

קובע את ערכן בסחר המיני. האשה תמיד אינה אלא מוקד לחליפין תחרותי בין שני גברים, כמו במאבק על ניכוס אמא אדמה. * "על הנשים לעשות שביתות טקטיות, להרחיק עצמן מגברים לפרק זמן מספיק כדי ללמוד להגן על תשוקתן, לגלות את אהבת הנשים האחרות בעודן מתגוננות מפני ההעדפות הרודניות של הזכרים המעמידות אותן במצב של סחורה תחרותית, לעצב לעצמן מעמד חברתי שיתבע את ההכרה בהן, להרוויח למחיתן על מנת לחמוק ממצבן כזונות..."

אני מהרהר האם מסוגלים והאם רשאים גברים להגיב על טקסט כזה (בו הם מואשמים בפשעים כה חמורים נגד הנשיות). אם מותר לי בכל זאת לתרום הרהור אחד לעניין הרי אומר כך: הרטוריקה של איריגאריי, במיוחד בשני הסעיפים האחרונים, מזכירה לי קצת במונחיה ובמושגיה, את זו המרקסיסטית. פעם היו מדברים כך על המאבק לשחרור מעמדי. הדיכוי, הניצול והניכור של הפועל השכיר (שכונה גם הוא בעל "ערך שימוש", "ערך חליפין" ו"סחורה") היו ברטוריקה זו כה חמורים, שברור היה שרק מהפכה מיידית וטוטאלית תגאל אותו ממצבו הנורא. ואכן מהפכות פרולטאריות התרחשו בעולם, אבל היום כמדומני כבר ברור שהישועה לא הגיעה מהן דווקא, אלא יותר מתהליכים

מופנה לתוך החריץ". * "אם מתענגת האשה דווקא על חוסר שלמות הצורה, המאפשר לאיבר מינה לגעת שוב ושוב בעצמו, הרי נמנעת ממנה התענגות זו על ידי ציוויליזציה המעדיפה פאלו-מורפיזם. הערך הניתן לצורה המוגדרת דוחק הצידה את הצורה הממלאת תפקיד באוטואורטיות הנשית. ה-אחד של היחיד ממלא את המקום, תוך הפרדה של השפתיים, השומרות את האשה במגע עם עצמה..."

* "לאשה אין, אפוא, איבר מין, יש לה לפחות שניים, אך הם אינם ניתנים לזיהוי כאחדים. למעשה, יש לה הרבה יותר. מיניותה לעולם לפחות כפולה, אף יותר מכך, היא מרובה".

* "לאשה יש איברי מין כמעט בכל מקום. היא מתענגת כמעט בכל מקום... הגיאוגרפיה של הנאתה מגוונת הרבה יותר, מרובה יותר בהבדליה, מורכבת ומעודנת יותר ממה שמדמיינים בדרך כלל..."

* "לפיכך כל שהן משתוקקות אליו הוא בדיוק כלום, ובה בעת הכול. תמיד יותר, תמיד דבר אחר מלבד האחד - איבר המין, למשל - שאתם מעניקים להן".

* "האשה באופן מסורתי היא ערך שימוש עבור הגבר, ערך חליפין בין גברי, כלומר סחורה... הנשים מסומנות באופן פאלי על ידי אבותיהן, בעליהן, סרטוריהן. סימון זה

פסיכולוגית. מטבע הדברים לא נוכל לעסוק כאן בכל המכלול הזה ונסתפק, אפוא, רק בדוגמה (ספרותית) אחת ממנו, המציגה תמונת-ראי הפוכה של יחסי גברים נשים לזו שמציגה לוס איריגאריי למעלה.

בפרק הנקרא "המטוטלת הפאטריארכלית ו'האמא היהודיה' המאונת" עוסק רוטנברג בספרו של פיליפ רות "קובלנתו של פורטנו" ואומר שם כי, מאחר שהיהדות השתדלה להפיץ את רעיון "יצר-יצירה" הרחב יותר, שאינו מדכא את המיניות, אלא שואף לחבוק את הממד הפיסי והרוחני לתוככי פריגמה כוללת אחת ויחידה, ניתן להבין את תפקיד 'האמא היהודיה' ברומן של פורטנו לא כמי שמבקשת להחליף את המין במלים (כפי שסבור דויד ביאל מחבר הספר "ארוס והיהודים") ומטרתה איננה להרוג את המיניות של בנה באמצעות שליטה, אלא 'האמא היהודיה' החזקה והגדולה עשויה לסמל לנו כיצד הזנת אהבה, הכוללת אוכל

מרדכי רוטנברג

ערפל הקרב בין המינים, ואיני בטוח אם הם מגשרים על פני הגדר של המיגדר. נישואי שבתאי ואל-שאפי

אהרון שבתאי בשיר יפה וגם משעשע "לוטם עבד אל-שאפי" (מוסף פסח, 'הארץ' 31.3.99) מציע להשיא את בתו, לוטם, לנכדו של המנהיג הפלסטיני מעזה חידר עבד אל-שאפי. הנימוקים השיריים לכאורה הומאניים ומשובבי לב:

"הלב מת בלי מרחב לאהבה, בלי אופק מוסרי/ [...] לבי יוצא לאהוב את אלה שמעבר לגדר/ [...] בלעדיהם אני מרגיש שאני חצי אדם..."

אופק האהבה הוא האופק המוסרי, ולא רק שהאהבה אינה יודעת גבולות, אלא כל עיקרה הוא בחציית גבולות מלאכותיים בין בני האדם כפי שנאמר בהמשך:

"רומיאו היה בן מונטגיו, ויוליה בת קפולט/ ואני תלמידו של שקספיר, לא של בן-גוריון/ לכן אשמח אם בתי תינשא לנכדו של חידר עבד אל-שאפי..."

שבתאי יודע שכל זה אינו אלא משל וגם אומר זאת בשיר, אבל דווקא זה מה שעושה את העניין לעקרונות:

"אין זה רעיון סרק שמתוך חרות פיוטית/ אני מפקיד את גורלנו בערוותה של בתי."

שבתאי משליך יהבו על פתרון ביולוגי, על "ערוותה של בתו", כלומר על נישואים מעורבים ועל ריבוי טבעי שיעשו את שלהם ויביאו באחרית הימים למעין אחדות של המין האנושי "...עד שחתונה קדושה מאחה את שסעי היקום":

"...החתן הערבי מעזה יושיט לבתי/ שמלה שעליה ארוגה הארץ שנגאלה ממארת האפרטהייד / ארצנו השלמה ששייכת בשווה לכל ילידיה / ואז הוא יסיר מעל פניה את הצעיף, ויאמר לה: / 'כעת היית לאשתי, לוטם עבד אל שאפי'."

המסקנות המשתמעות משיר זה מחזירות אותנו עד לסיפור הקדום של מגדל בבל: שבתאי הוא ממדדי "שפה אחת ודברים אחדים", מחסידי אנושות אוניברסלית בלתי פריטיקולרית, זו שקדמה לדור הפלגה, לפני שאלוהים בלל את שפתם של בני האדם עד כדיעבד התברר, היה זה הפתרון האבולוציוני הנכון, בעקבותיו נוצרו שבעים אומה ולשון, ריבוי תרבותי ואנושי מרהיב. לכן, עוד לפני כל שאלה אחרת, נשאלת השאלה העקרונית אם אנושות כזאת של "שפה אחת" (אנגלו-

הבלתי גשמי הוא זכרי ונקבי כאחת; ואילו בפרק ב' הוא אדם גשמי ויצרי שמצלעו נבנית האשה, אולם שתי הגירסאות מתקיימות יחד ובכפיפה אחת. בפרשנות זו רואה רוטנברג את הרעיון הדו-ממדי של "המיניות הרוחנית" ושל "המיניות השיוויונית" הנגזרים מתפיסה אנדרוגינית של הבריאה והרבייה.

לסיכום, יש לרוטנברג מרשם לתיקון המצב המיגדרי הקשה:

* "אם מצב הפאלוקרטיה ההאצלתי מעצים את מצב האימפוטנציה הזכרית, יש לצמצם ראשית כל את הלחצים התובעים מיניות פיסית זיקפתית, באמצעות הרחבת רעיון המיניות הרוחנית."

* "אם התוצאה הבלתי נמנעת של התסכול המיני, הגלום בפאטריארכליות הזכרית, מתבטאת בהעצמת אופני הפיצוי הגבריים המשתקפים באלימות מילולית וגופנית, יש להפיץ את אידיאל האמא היהודיה..."

* "אם מגמות מתרחבות של הטרדה מינית מצד גברים מצמצמות את האפשרויות למפגשים בין המינים, יש להפחית את האלימות האגרסטיבית ההדדית, ולהרחיב את הז'אנר הרומנטי של פלירטים רכים [...]. התרופה לפאלוקרטיה זכרית בכל מקרה לא תימצא בדרכי ביטוי שכנגד למימוש אגרסטיבי של נשיות נטולת רגשות" (עמ' 181).

אני חושש שגם דברים אלה לא פיזרו את

ומלים, יכולה להוות גורם משלים למיניות פיסית, וזאת כאשר האבא הפסיבי מצמצם עצמו מרצון ומסמל בכך כיצד "היפוך התפקידים המיני מפנה מקום למודל שיווינוי יותר של יחסים ארוטיים" (עמ' 169).

באותו מקום בספרו מעלה רוטנברג קובלנה פרטית משלו ותוהה מדוע תופעה כזו (של אם יהודיה דומיננטית ואבא יהודי פסיבי) "זוכה להתעלמות כמעט מוחלטת מצד הפמיניסטיות כאשר הן מעלות את הקובלנות שלהן נגד הקשר הפאטריארכלי השובינסטי האוניברסלי? האם לא מגיע להיפוך תפקידים מיני זה מינימום של כבוד בתור מה שעשוי לסמל אפשרות אנטי-פאטריארכלית?"

חיזוקים למיניות הרוחנית והשיוויונית של היהדות מוצא רוטנברג גם בסיפור הבריאה של אדם וחווה. כידוע הסיפור מסופר פעמיים, פעם כי הם נבראו כחידה שלמה אחת "זכר ונקבה ברא אותם" בצלם אלוהים, מה שבקבלה נקרא "דו-פרצופים", שני חצאי גופים המכונים גם אנדרוגינוס; ופעם כי אדם נברא תחילה ומצלעו נבראה אחר-כך האשה (בראשית א' כז; בראשית ב' כא-כב). סתירה זו בסיפור הבריאה הניבה פירושים ומדרשים רבים שניסו לגשר עליה. רוטנברג מקבל את הפירוש של פילון האלקסנדרוני שאת גירסתו המודרנית הציע פרופ' דניאל בויארין (מחוקרי המיגדר הידועים) במאמרו "הבריאה הכפולה", לפיו אדם הראשון בפרק א' הוא ישות רוחנית לחלוטין, אשר קיומה

אמריקנית) ו"דברים אחדים" (קוקה קולה והמבורגר בימינו) היא בכלל רצויה? והאם אין הסיפא של שירו סותרת את הרישא שלו, שהרי להתקדם, הוא אומר לנו בתחילתו, אפשר רק על ידי הליכה אל האחר "שמעבר לגדר" (אולם אחר זה, או העצמי, לא יתקיים לאחר התמוגגות עמו).

ובאופן ממוקד יותר, שבתאי, לדבריו, הוא מתלמידי שקספיר, לא מתלמידי בן-גוריון, כלומר לא רק שאיננו ציוני, אלא גם איננו חפץ בהגדרה עצמית לעם היהודי, ואפילו לא בקיום נפרד שלו. מבחינתו התבוללות, כולל התבוללות תרבותית ולשונית (ואולי גם ויתור על השפה העברית בה הוא כותב את שירו זה ומתרגם אליה את הקלסיקה היוונית) היא פתרון מועדף. מבחינה מעשית, זו בוודאי תהיה התוצאה אם המיעוט היהודי במזרח התיכון יאמץ, כעיקרון ולא כמקרה פרטי, את הפתרון של נישואי תערובת עם הרוב הערבי (בין שהוא פלסטיני, ירדני, מצרי וסורי) המוצע בשירו.

מאחורי השיר הקצת נאיבי הזה מסתתרות, אפוא, לא מעט שאלות כבדות משקל שהוא מדלג מעליהן בקלילות מחשבתית אופיינית. אחת מהן היא השאלה האם נכדו של חידר עבד אל שאפי גם הוא מתלמידי שקספיר? האם הוא ויתר על השקפתו הלאומית? (אפילו ליברל נאור כעומי בשארה הכריז לא מכבר כי הוא "לאומן ערבי ואינו בוש בכך") והאם הוא מוכן לשאת את לוטם שבתאי לאשה שלא על מנת לבעול ולבלוע אותה ואת תרבותה?

ולא הייתי מתעלם מהסמליות הזו של בעילה ובעלות, שכן שבתאי אינו מציע כאן את בנו לנכדתו של אל-שאפי, אלא להיפך בלבד.

מועמדות בשארה - הסיפור האמיתי

ומעניין לעניין באותו עניין. רק במקום אחד קראתי פרשנות אינטליגנטית באמת מדוע מתנגד יאסר ערפאת להצגת מועמדותו של ח"כ עומי בשארה לראשות ממשלת ישראל. רוב הפרשנים הפוליטיים, שהם אך רודפי סנסציות וכתורות, שבו וטענו כי ערפאת חפץ בנצחוננו של ברק וכי הוא חושש שמא הצגת מועמדותו של בשארה תגרע מסיכוייו לזכות בניצחון. בהמשך לטענה זו לא שכחו, כמובן, להוסיף בטון צדקני ומתחסד "כלום אין בכך התערבות של היו"ר במערכת הבחירות בישראל!?"

ובכן 'לא דובים ולא זבובים' כמו שאומרים. לעומתם, במאמר שכותרתו "למה מרגיז עומי בשארה את ערפאת" כותב דני רובינשטיין ('הארץ' 5.4.99): "חכ עומי בשארה עורר רוגז רב אצל יאסר ערפאת ואנשיו עוד קודם שהגיש את מועמדותו לראשות ממשלת ישראל. בהנהגה הפלסטינית כעסו בכל פעם שבשארה דיבר על כך שישראל צריכה

להגדיר עצמה כמדינת כלל אזרחיה ולא כמדינת העם היהודי; כך גם כשהעלה את רעיון האוטונומיה לערביי ישראל. סיסמאות אלה עומדות בניגוד לדרך המדינית הפלסטינית הגורסת הקמת שתי מדינות לשני העמים. שכן אם ישראל תחדל להיות מדינת העם היהודי, ייחלש מאד הבסיס לתביעת ערפאת להקמת מדינה ערבית פלסטינית לצד ישראל".

מעניין מאוד. מסתבר שדווקא בצד הפלסטיני יודעים להעריך את משקלם של נימוקים אינטלקטואליים עוד לפני שעוברים לדבר על אלה הפוליטיים. ובאמת, אי אפשר לאחוז כאן את המקל בשני קצותיו: או שמדברים על מדינה אחת לשני עמים, ואז היא באמת 'מדינת כלל אזרחיה' (כאשר כל קהילה מקיימת את חייה התרבותיים בצד שכנתה במסגרת של מוסדות שלטון משותפים); או שמדברים על שתי מדינות לשני עמים. אבל אי אפשר לדבר גם על 'מדינת כלל אזרחיה' (היא מדינת ישראל) מצד אחד, וגם על 'מדינה פלסטינית' לצדה, מצד שני. חוסר הסימטריה בהסדר כזה - האומר בעצם: "שלך שלי, ושלי שלי" - הוא כה בולט עד שדווקא הרשות הפלסטינית חוששת ממנו. אני מודה שכאשר אני שומע את בשארה מדבר על 'מדינת כלל אזרחיה' אינני יודע מהו הפתרון הכולל אליו הוא מתכוון, מדינה אחת לשני עמים, או שתי מדינות נפרדות? ההבדל בין השניים, כאמור, הוא מכריע, מה שאינו מפריע לישראלים מסימנים לאחוז בו בשתי ידיהם, גם מבלי לברר עד תום את פשרו, ובלבד שייפטרנו כבר מהגדרת ישראל כמדינה יהודית.

לצחוק (ולבכות)

מעולם לא צחקתי כל כך למקרא מאמר של ביקורת ספרות, כפי שצחקתי בעת קריאת מאמרו של משה פלורנטין, ראש החוג ללשון עברית באוניברסיטת תל-אביב על "מילון ספיר" החדש בשבעה כרכים (כתיבת מילון תורה היא, ולימוד היא צריכה) שפורסם במוסף 'ספרים' של 'הארץ' (14.4.99).

כיוון שמדובר במאמר משעשע באמת, נדלג על הביקורת העקרונית החמורה (שיטת ההווה הקורעת את בנייני הפעלים זה מזה) ועל רשימת הליקויים הארוכה (לא מנקד מובאות, לא מציין מקורות, כל הספרות העברית מההשכלה ועד ימינו חסרה, לא מבחין בין 'מליצי', 'עממי' ו'דיבורי' ועוד ועוד) שיש לו על המילון החדש, ונעבור ישר לכמה דוגמאות:

חבל שעורכיו - כותב פלורנטין - של מילון ספיר התעלמו מקיומם של שורשים הומונימיים, כלומר שורשים שווים בצורתם, אך שונים במוצאם וכמשמעותם. וכך, למשל, סיפרו לקורא כי "ערב" הוא שורשן של

כשלושים מלים ובניהן "מערב", "תערובת", "ערבות" הרחוקות זו מזו במוצאן ובמשמעותן. לעתים אמנם משכיל ספיר להבדיל בין ערכים שווי צורה ושוני משמעות, אך טועה בדרך אחרת. כך במלה "אב": אבן - הוא "הזכר בהורים"; אבן - הוא "שם חודש". מה חבל רק - אומר פלורנטין - שאת "תשעה באב" ו"חמישה-עשר באב" רשמו כערכי משנה של "הזכר בהורים".

מילון ספיר, ממשיך פלורנטין, מתהדר בתואר 'אנציקלופדי' וזאת בזכות הלעז הרב שבו התופס נתח נכבד מ-220 אלף ערכיו. נוכל למצוא בו מקומות אקוטיים כמו "גואה" שבהודו ו"הר הגעש רואפו" שבניו-זילנד, כנגד זה נשמטה מתחת רגליו ככרת ארץ רחבת ידיים ששמה "שומרון".

פלורנטין מציין כי רבים עוד יותר הם המונחים הלועזיים מתחומי הרפואה, הבוטניקה והזואולוגיה, אשר אף המפורטים שבמילונים מוותרים עליהם כדי להניח מקום למילונים מקצועיים להתגדר בו. לדבריו, אין נזק בהבאת מונחים כמו "היפוכריס", "הרינגיה", "טומומניה", "טימפנופלסטיקה", "וילידס", "כריסופילוס" אבל הרווח מכך מוטל בספק, שכן מי שיצה לדעת עליהם באמת ילך למילון מקצועי ולא יסתפק במה שנאמר עליהם במילון ספיר.

נוכח הלעז הרב, מציין פלורנטין, מפתיעה התעלמותו של מילון ספיר ממשמעות שכיחה של המילה האופנתית "אולטימטיבי" כ"מייצג את דרגת התחכום הגבוהה ביותר הניתנת להשגה". בעיקר כשבהקדמה הוא מעיד על עצמו שהוא לא רק "מילון חדש, מהפכני, סמכותי ועדכני" אלא גם "אולטימטיבי" (משמעות החסרה בו, כאמור).

אבל השיא מבחינה קומית היא הדוגמה הבאה שמביא המאמר: "אבור" אינו "בעל כנף", כלומר עוף, אלא בעל כנפיים, כפי שאפשר ללמוד מן המובאה של ספיר עצמו - "נולדנו אבורים וכנפים". אגב ספיר מציין שהפסוק הזה מקורו ב"ספרות ימי-הביניים", אולם מילון אבן-שושן מביא אותו ממש כצורתו כפי שקרא אותו בשירו של המשורר ש. שלום שנולד ב-1904. ואומר על כך פלורנטין: "אני מסרב להעלות על הדעת שספיר נטל מאבן-שושן ולא בדק בעצמו במקור, ושספיר סבור כי ש. שלום חי בימי הביניים..."

את מאמרו על מילון ספיר בהוצאת הד ארצי (שהפרסומת הכריזה עם צאתו כי זה 'המילון שיהפוך את אבן-שושן למעצור דלת') לא נרתע פלורנטין לסכם בשלוש עצות לקורא: "דחה בשתי ידיך את מילון ספיר, אל תיפרד ממילוניך הישנים שלמדת מהם לא מעט, שא עיניך בתקווה אל מילון העתידי, ספיר הזכיר לך כמה הוא נחוץ".

אין ספק, המלצה כזאת למילון שמחירו 1200 שקלים, כמצוין במאמר, איננה מצחיקה כלל.

שיט בקנזוס: "שיבה" לברלין

קתי גריין

מאנגלית: דניאלה גלצר

זיבת בית העולה בלהבות וחיטפת חפץ יקר או מקרי הן מהחוויות החושפות והבלתי שגרתיות ביותר בחיי אדם. מה אתה היית לוקח? האם החלטה ערכית שאתה עשוי לקבל בבטחה מתקרבת ולו במקצת להתנהגותך האמיתית בזמן משבר? כיצד ישפיעו מגבלות הזמן ותנאי הבריחה על החלטותיך? האם תגיע אחר-כך להבנה כי היכולת לקבל החלטות היא פריווילגיה לזמנים מיוחדים? ב-1938 סבא שלי, אמיל פרידריך הלד, מכובד שפרש באופן חלקי מהבורסה של ברלין, לא לקח עמו זהב, כסף או מניות, שהנאצים ממילא לא היו מאשרים להוציא מהמדינה. במקום זאת הוא בחר לקחת אלבומים של תמונות משפחה כשברה במנוסה מהשריפה המתקרבת.

נולדתי בקנזוס סיטי ב-1944. בשנות ילדותי המוקדמות בלוונורת', קנזוס, נהגתי לשכת עם אבי, זיגפריד ארנסט הלד, בשבתות אחר-צהריים ולהביט בתמונות שבאלבומים. היינו מדפדפים בזהירות ואבא היה מספר סיפורים. הצלחתי להבחין בין כריכות האלבומים השונות: הכרך העבה מעור אדום הכיל בעיקר תמונות מתקופת הילדות המוקדמת של אבא; האלבום בכריכה השחורה הקשה כלל בעיקר תמונות של סירות מירוץ; תצלומים ממסיבות-גן ופיקניקים על חוף הים, סקי ורכיבה על סוסים - היה סביר שיהיו באלבומים האחרים.

עולם התמונות באלבומי המשפחה תיאר את ברלין בין השנים 1906 לערך, כשאבא נולד, ועד אמצע שנות השלושים כשאמו נפטרה בברלין והוא ברח לארצות הברית. הרבה מהתמונות ומהסיפורים שליוו אותן היו עליזים, כגון סיפורים על סבי אמיל, אשתו פרידה ובנם זיגפריד, בשנת 1911 לערך, בספינת נוסעים באוקיינוס, בדרכם לבקר אצל משפחתה של פרידה בקנזוס סיטי. בין לבין היו גם סיוטים. ישנה תמונה של בחורה צעירה יפהפיה המנענעת את רגלה על החוף באופן פרובוקטיבי; שערך הבלונדיני החלק גזור באופן צעקני ובגד הים שלה חושף יותר מהרגיל. למרות שלא היתה יהודיה היא נרצחה על ידי הנאצים מספר שנים לאחר שאבא צילם אותה. היא עבדה כעיתונאית ושאלה יותר מדי שאלות ישירות. החיים המתוארים באלבומים הסתיימו באליםמות, אך עולם העבר של אבא נותר מושך. תוויות של "לפיט רוטשילד" נראות בבירור על בקבוקי היין שהוגש בפיקניק על הסיפון. אנשים נראים מושכים, לבושים היטב ונהנים מהחיים.

ושגשוג. ילדים שהלכו לבית הספר North Broadway, בית הספר העממי שלי, היו בניהם של עובדי צווארון כחול במקרה הטוב. אבותיהם היו לרוב סוהרים. אני זוכרת שאב לילדה קטנה נהרג בתאונה. הוא היה נהג משאית. ואני זוכרת ילד שהלך לבית הספר בשלג, ללא גרביים ובסנדלים קרועים. עדיין לא היתה אינטגרציה בבתי-הספר. לשחורים היה בית ספר משלהם, עלוב עוד יותר. הייתי הילדה היהודיה היחידה בבית הספר. הקהילה היהודית גידלה ילדים שהלכו לבתי ספר באזור החדש יותר, העשיר יותר, בחלק הדרומי של העיר. בשנות התבגרותי לא הותרה ליהודים הכניסה לקנטרי קלאב של לוונורת'. ידידה נבוכה של אמי נאלצה לבטל את הזמנתה לאמי להצטרף כחברה בחברה ההיסטורית המקומית, כשנודע לה שליהודים לא הותר להימנות עם חבריה. הייתי או די צעירה (אך גדולה מספיק בשביל לקרוא), כשראיתי שלט על דלת זכוכית של בית מרקחת גדול בקנזוס סיטי: "כניסה לכלבים וליהודים רק עם רצועה". הייתי קטנה כל כך, חשתי שמדובר בכדיחה ונאלצו להסביר לי שלא כן הדבר.

אנטישמיות היתה חלק משיגרת המערב התיכון של אמריקה בשנות החמישים. הדבר עורר כעס במשפחתי אבל הוא גם הובן, אולי בהקשר לחוויה הגרמנית שלהם הוא נראה די טריוויאלי. אני זוכרת את אבא מסביר כי מאחר שכל חברה צריכה שעיר לעזאזל, היה ליהודים האמריקאים מול שהיו כאן גם שחורים. המצב הכלכלי של משפחתי היה טוב בהרבה מזה של חברי לכיתה, אך אף פעם לא הרגשנו שאנחנו "במצב טוב במיוחד" וחינו בחסכנות. בעוד שהשטיחים בביתנו הקטן הספון עץ, היו מזרחיים אותנטיים, אמא קנתה רק שמלות שהיו במבצע בלוונורת' ב-J.C. Penny, או אולי באחת מחנויות הבגדים הקטנות שבבעלות יהודית (למרות החשש מדברי הרכילות שעלולים לעלות כתוצאה מכך) וכן במכירות כלליות בקנזוס סיטי. סבתא היתה מייצרת סבון במרתף. באמצע החורף היתה אמא קונה חבית עץ קטנה של הרינג ומכינה מגוון מנות הרינג, שכל אחת מהן נחשבה מעדן מיוחד. כתוצאה מכך עלה מידיה של אמא ריח רע של דג במשך ימים רבים. היום, כאדם מבוגר, אין לי מושג מה היה מצבנו הכלכלי ומה הכתיב באמת את התנהגותנו. בעוד ההכנסה המשותפת הכוללת היתה כנראה די דומה לזו של משפחות יהודיות אחרות בלוונורת', הרי אורח החיים שלנו שנבע כנראה מחוסר אמצעים היה ניגוד מוחלט לזה של משפחת הלד בברלין ולעמיתיה הנשקפים אלינו מתמונות האלבומים.

בלוונורת' לא היתה חנות ספרים. הספרייה הציבורית על שם Andrew Carnegie אפשרה לקוראיה לקחת עד שישה ספרים כל פעם וילדים מתחת לגיל שתים-עשרה לא הורשו לשאול ספרים מאזור המבוגרים בספרייה. אמא ואני היינו מתכננות תוכניות

הם לא חיו באזור מלוכלך כמו זה שלנו בלוונורת', קנזוס. עיר קטנה במרחק של 45 ק"מ מצפון לקנזוס סיטי, משכנו של בית סוהר ממשלתי ובסיס צבאי. לעומת זאת, בתחילת שנות החמישים, ניתן היה לראות באזורים אחרים בעיר בתים גדולים שהעידו על רווחה

אביה בחיים היתה סבתא ביישנית יותר, מופנמת ופחות חברותית מבעלה. האבל הממושך על מותו העיב על האווירה בבית וגרם להרגשה של ניתוק מן החברה. מצבו האישי המבודד של אבא עוד הוסיף להרגשה זו. במבט לאחור, נראה כאילו אמא לימדה אותי, על ידי דוגמה אישית, לחשוב על העבר כעל תקופה אידיאלית, בעוד אבא העניק תוכן לאותו עבר. לזיג וללינט היו שתי תכונות מהותיות משותפות: שניהם היו ילדים מסורים להורים שהתאלמנו,

וכן היו הורים אוהבים ורגשניים לילדתם. עצב חרישי וניכור מציאות ההווה ציינו את בית ילדותי. בשנות ה-50 הגיעה הטלוויזיה ללונדון. קומדיות משפחתיות שהוצגו בה חיזקו את המודעות שלי לעובדה שלמשפחתי היה מעט מאוד במשותף עם משפחות אמריקאיות "נורמליות". לעיתים רחוקות בלבד יצאו הורי לערבי חברה או בידור. אבי סירב לאכול במסעדות (בלונדון), בטענה שזהו בזבוז כסף משווע על אוכל גרוע. בהשוואה לחיי בתי הקפה והמסעדות בברלין של ראשית המאה, היה בזה משהו. מהרבה בחינות היה לו קשה מאוד להסתגל למציאות החדשה.

כשאני מביטה היום בתמונות משפחתיות, "תופסת אותי" תמונה אחת של אבי, שצולמה זמן קצר לאחר נישואי הורי בשנת 1939. הוא לבוש בחליפה כחולה, ובעודו נראה נח, ידיו נתונות עמוק בכיסיו מעילו, הוא עומד זקוף לגמרי, נעליו מצוחצחות ושערו מסורק בקפידה. אני חושבת שאף פעם לא ראיתי את אבי או סבי מרושלים. זיג היה מראה לבתו תמונות באלבום ומספר לה סיפורים. ב-1952 הוא סבל מהתקף לב קשה. כחלק מתהליך השיקום שלו, הוא ואני היינו הולכים מרחקים קצובים באזור מרכז העיר לונדון בשבת בבוקר. לפני כן הוא היה עוזר לאחד הסוחרים מהרחוב הראשי לקיים מניין לתפילת שבת בשעה מוקדמת (לפני שיפנו לפתיחת חנויותיהם). כשהייתי קטנה היתה עדיין חנות פעילה של מסגר ובמרחק בטוח מדלתו יכולת לצפות בו בעת שפירזל פרסות סוסים. בהמשך הרחוב היתה חנות עור וכן חנות לממכר זרעים, שהוצגו בשקי ענק. סוכריות בטעם הימים ההם ניתן היה לקנות מתוך צנצנות זכוכית. ובחנות האופניים, ניתן היה לצפות באופניים מבריקים כחולים או אדומים. החנויות הללו לא נחשבו יוצאות דופן. זה פשוט מה שהיה. טיול עם אבי במרכז המסחרי של לונדון כלל ביקור בחנויות ושיחות עם בעליהן. אני זוכרת את אבי עומד על המדרכה ליד חנות לבגדי גברים או בוטיק

מסוככות: "את יכולה להוציא שמונה, ואני אקח ארבעה, ואשאל את ספריך בכרטיס המבוגר שלי". בספריה לא פגשתי ילדים מבית הספר, גם לא בהוריהם. אמא ואני היינו שונות מהאחרים.

אבא, כמו גם אביהם של חברי לכיתה, הועסק בממשלה. הדוקטורט שלו בכלכלה מאוניברסיטת Friedrich Wilhelm ושנות הניסיון שלו כראש מחלקת מטבע-זר בבנק יוקרתי בברלין התמזגו עם שאיפה פטריוטית של אמריקאי חדש לשרת את ממשלתו והובילו אותו לעבוד כסוכן מיוחד במשרדי מס-ההכנסה. הוא ניסה להתגייס לאחת היחידות הקרביות בצבא האמריקאי בזמן מלחמת העולם השנייה, אך מצב בריאותו לא אפשר זאת. כשהגיע לראשונה לארצות-הברית בסביבות 1936, הוא ניסה להתקבל לעבודה בבנק להשקעות בקנזס סיטי. בזמן המשבר הכלכלי הגדול באמריקה הוא הרויח משכורת של 15 דולרים לשבוע. ומתוכה חסך כסף כדי להציל את אביו ולהביאו לארה"ב. הוא ממש הרעיב את עצמו על מנת לחסוך כסף ובכך עירער את בריאותו. אביו ישב באותה עת בדירה מפוארת בברלין והנאצים לא אפשרו לו אפילו לקנות כרטיס נסיעה לאמריקה.

אבי "זיג" הלבד היה נוסע יום יום כשעה באוטובוס מעירנו למקום עבודתו בקנזס סיטי. הוא גר בבית זה ברחוב מגורים קטן ועלוב עם אשתו לינט גולדמן הלבד, חמותו קייט טופלר גולדמן ואיתי, בתו. משפחת אמי, כמו רובן של חמש עשרה המשפחות היהודיות בעירנו, הגיעה לשם עוד במאה התשע-עשרה כמשפחה של רוכלים שהפכו אחר-כך לסוחרים ברחוב המרכזי. לונדון נראתה אז כמקום שיש לו עתיד, עיר קטנה ההולכת וצומחת, במקביל לקנזס סיטי ולסנט ג'וזף, מעברו השני של נהר המיסורי. בסופו של דבר, צמחה קנזס סיטי יותר מכל שאר הערים הקטנות שעל גדות נהר המיסורי, והותירה את יהודי לונדון עוזבים במקום מוזנח. לקייט טופלר היו חמישה אחים, שניים מהם נישאו ועדיין התגוררו באזור, משפחה אחת בלונדון והשניה בסנט ג'וזף. אמם הקשישה והאהובה, סבתא רבא שלי מרי טופלר, התגוררה בכל פעם אצל בן אחר עד שנפטרה, בהיותי כבת שש. משפחת טופלר היא במקור ממערב הונגריה, מאזור דובר גרמנית, והגיעה לארצות הברית דרך וינה. הגרמנית-יהודית שלהם היתה שזורה במלים עבריות, אבל הם חשבו שדיברו גרמנית. אבא וסבא שלי הברלינאים סבלו קשות מן ה"גרמנית" הזאת של קרוביהם האמריקאים. אבל אולי השפה ה"משותפת" עזרה להם להתאקלם במשפחתה של אמי.

בעוד שבבית הספר נראיתי בוודאי זרה ושונה מאוד, הרי בבית, במיוחד בזמן ארוחות תגיות, הייתי בת יחידה, אהובה ומפונקת, במשפחה מורחבת של אנשים בגיל העמידה ובכללם דודים ודודות מבוגרים יותר. הייתי תקועה בקורי החיים של האנשים המבוגרים הללו. האח של סבתי מצד אמי ואשתו גרו כמאה מטר מביתנו. כשהייתי די קטנה, והיינו הולכים לביתם של פרל ולו, אבא לימד אותי איך ללכת "כמו שצריך". אם סוליות נעלי התחככו במדרכה, נאלצתי לחזור על צעדי כשאני משמיעה אך ורק את הצלילים החדים של מגע הנעליים במדרכה. עד היום, כשאני רוצה להכריח את עצמי ללכת מהר יותר, אני מקשיבה בראשי לקצב בו אבי היה מצעיד את בתו הקטנה קדימה: שמאל / ימין - links / rechts. כשהייתי בכיתה ה', נהגתי ללכת אחרי הלימודים לביתה של דודה פרל לעשות לה מסג' בגב, בזמן שהיא שכבה, מבלי שאף אחד ידע שהיא חולת סרטן אנושה. כשהדודה פרל נפטרה, אבי נטל על עצמו מרב האחריות באירגון הסידורים ללוויה ול'שבעה'. הופתעתי ונהייתי לראות את אבי ממלא תפקיד לא שגרתי עבורו במשפחה.

במשפחת גולדמן היה מיתוס של הדר שלא היה קשור לברלין אלא לאביה של אמי, סוחר בלונדון, שנפטר מהתקף לב בהיותו בן חמישים. בערך באותה שנה נפטרה גם פרידה הלבד, אם אבי, בברלין. אמא נטתה לדבר עכשיו על העבר כעל תקופה אידיאלית. כאשר היה

קנזס בשנות החמישים?

מתוך עיון במכתבים שנכתבו בחורף של 1956, נראה כי הוא עבד קשה על התביעות שלו; לפעמים יש הפרשים של יום או יומיים בלבד בין התאריכים של המכתבים. במכתבו ליועץ הפיזיים של הקהילה היהודית בניו-יורק, הוא מבקש להסדיר את התביעה שלו אחת ולתמיד. הוא אומר באופן די ברור "אני זקוק גואשות לכסף". כל אדם שמגיש תביעה כספית מבין שהבלטת מחסורו היא אמצעי לקידום תביעתו. אבל לאיזו מטרה היה זקוק אדם גאה זה לכסף עד כדי הצגת עצמו בבחינת נזקק? האם הכסף היה אמצעי בריחה מלוונוורת? אולי הוא היה מאפשר מימוש חלום שיט בחוף המערבי של מכסיקו, בעולם שצויר או בחוברות הדרכה לתיירים שקיבלו בריאותו הלקויה אילצה אותו לצאת לפנסיה מוקדמת משירות מס ההכנסה וכדי להמשיך להתקיים, עבד כיועץ עצמאי לענייני מסים (והחל לייצג לקוחות מקנזס סיטי). האם הוא ראה את הכנסתו כתלויה בחסדם של אחרים? הצפיה בתמונות שבאלבומים המשפחתיים איתי, בתו, היתה חלון בריחה לעבר עולם אחר. האם כסף מהעולם ההוא יכול לממן חלום אחר? או שמא היתה זו דרך נוספת לתביעת פיזיו כלשהו או לנקום נקמת מה? מאוחר יותר הוכח כי סבי אמיל הלד, שנותר בברלין מספר שנים לאחר בנו, נאלץ למכור הרבה מרכושו או לוותר עליו כדי לשרוד; הוא עשה זאת (מטעמים בלתי מובנים לנו) מספר חודשים לפני החקיקה הרשמית בנוגע להחרמת רכוש. בכך נחסמה בפנינו האפשרות לתבוע פיזיים. אין בידינו מידע על אודות הפחד שחוהו יהודי זקן שחי לבד בברלין שאחרי ליל הבדולח, אבי נפטר ב-7 ביוני 1957, כשנה אחרי ההתכתבות האינטנסיבית בעניין הפיזיים. בקוראי עכשיו התכתבות זו אני מוצאת את עצמי מוצפת בעצבות. מצבו של אבא נראה כה מעורר רחמים. אף ילד לא רוצה לראות הורה עלוב מעין זה: מלא כאב, סובל, אולי אפילו נאבק ללא סיכוי, כן, אך, לא פתטי!

בזמן מחלתו האחרונה של אבא, הייתי שותפה לשיחה שנסבה על עירוני דם, בחדרו בבית החולים. אחת האחיות הסבירה משהו על דם המגיע מתורמים תמורת תשלום, ובניסיון של ילדה בת שנים עשרה או שלוש עשרה להפיג את המתחיות, סיפרתי בדיחה חסרת טעם על אנשים המוכרים דם. אבא העיר לי, הוא אמר שהשתתפות בצער היא סימן לבגרות. בכל פעם באומרי תפילת "זיכור", בבית הכנסת, אני מוצאת בסידור את המלים "בעבור שאני גותנת צדקה בעד הזכרת נשמתו", אני מרחיבה את ה"נתינה" הזו להבטחנה לנדיבות הנשמה ולחמלה על הנצרכים. מחויבות כזאת לגמילות חסדים נראית לי מתאימה לרוחו של אבא ואולי אף לרוח קהילתו היהודית בברלין, זו שבה הוא עוצב.

אחרי פטירתו של אבא, דמיינתי לעצמי שהוא, ביחד עם אביו ואמו ושאר הקרובים האבודים, חזרו לברלין השמיימית של שנות העשרים, ברלין שידעתי שכבר אינה קיימת עלי אדמות. הייתי יושבת בחדר שלו, באותו החדר בו דפדפנו יחד באלבומים, מאזינה בפטיפון הישן של סבא ל-Egmont Overture או לפתיחת ל-Lohengrin או ל-Tannhauser של ואגנר ומדמיינת לי אותם שוב מקובצים כאחד בעולם שהיה קיים רק בין דפי האלבום.

אחת החברות שלי ביקרה לא מכבר בבית הילדות שלה בווינה וסיפרה על חוויות ההתמודדות שלה עם המציאות הגשמית של חלומותיה וזכרונותיה. האסוציאציות שלי מברלין הן שונות. לפעמים אני מרגישה כמו קרבן של אובדן זיכרון, כמו מישהו שזכרונותיו מקוטעים, שמאמציו להיזכר הם כמו הטחת ראש בקיר או בתקרה של זכוכית כבדה. אני תוהה עד כמה הניסיון שלי משקף את מצב האדם בגלות, את התשוקה לשוב הביתה. לנו היהודים יש היסטוריה ארוכה בגלות וגעגועים עזים לשוב הביתה. לא במקרה פרוד, יהודי וינאי, הוא שהגה את המיתוס של השיבה הנצחית, של

לשמלות נשים ומתוכה עם בעלי החנויות היהודים על המעורבות האמריקאית במלחמת קוריאה. פעם אחרת, בעומדנו על אותה מדרכה, שמעתי את אבא מסביר שלנוורות אינה בית, אלא רק המקום בו הוא "תולה את כובעו". לאוזני הצעירות זה נשמע כאילו הוא דייר זמני השוכר אצלנו חדר.

סבא הלד נפטר בבית האבות היהודי בקנזס סיטי בשנת 1952 ונקבר בחלקה המשפחתית בבית הקברות היהודי בלוונוורת. אשתו, לעומת זאת, נקברה בברלין. סבתא גולדמון לא יכלה שלא לציין את האירוניה בעובדה שמחותנה הברלינאי המכובד נקבר בלוונוורת. לפני שמצבו של אמיל הלד חייב את העברתו לבית אבות, היה אבי מבלה איתו בכל ליל שבת בדירתו הדומה לחדר בפנימיה. היה לו חדר אחד עם שירותים ומקרר שהוצב בסוף המסדרון. על הקיר שמעל מיטתו המוצעת בקפידה היתה תלויה תמונה של סירת מירוץ. זוהי סירת המירוץ איתה זכה אמיל הלד במקום הראשון בתחרות שיט שנערכה באגם וגוזה, בברלין. בתחרות זו ייצג אמיל הלד הצעיר, כשייט, את הקיסר בכבודו ובעצמו. חדרי מגוריו הנוכחיים היו בוודאי צנועים יותר מאלה של משרתי בביתו הברלינאי. כאשר אמי, אני וסבתי ביקרנו אצלי בימי ראשון אחר הצהריים, זכור לי שהיה פורס עבורי תפוחים צהובים ופלחי גבינה ומשמיע לנו תקליטים של בטהובן בפטיפון הויקטוריה הגדול שבתחת העץ. הוא היה מעשן סיגרים ושומע אותי אומרת בגרמנית משוננת היטב, Ich liebe dich ("אני אוהבת אותך").

זמן קצר לפני מות אבי, אמר לי, שהתחזית האופטימית ביותר שקיבל ביחס לזמן שנותר לו לחיות, לאחר התקף הלב הקשה ממנו סבל חמש שנים קודם לכן, נעה בין שבע לעשר שנים. כשפורסמו בשנות החמישים הידיעות על כך שהממשלה במערב גרמניה תשלם פיזיים, הגיש אבא מועמדות. לאחר יום עבודה היה חוזר ללוונוורת ויושב לפרוט את בקשתו מול מכונת הכתיבה הגדולה האפורה מסוג רמינגטון שעמדה בקצה השולחן של חדר האוכל, כשמפת השולחן המקושטת מקופלת יפה אחורנית.

עשרים וחמש שנים מאוחר יותר מצאנו (בעלי ואני) את טפסי הבקשה של זיג הלד מסודרים בסדר שקשה היה לצפות לו ממישהו אחר פרט ליקה. מה עבר בראשו בזמן שישב והדפיס שם ערב אחרי ערב? בעצם כל ההתכתבות היתה בגרמנית, כולל חילופי המכתבים עם נציג ארגון הקהילה היהודית בניו-יורק, שהשתדל לעזור בתביעות מסוג זה. זה היה בערך עשר שנים אחרי המלחמה וכעשרים שנה מאז עזב אבי את גרמניה. בבקשתו הוא הגדיר ותיאר, זיהה שמות, כתובות ומספרי טלפון של אנשים בברלין, שלדבריו, אם הם עדיין חיים ויכולו להעיד על נכסיו. מי היו כל האנשים האלה? גרמנים לא יהודים שהאמין ששרדו במלחמה?

שמורה אצלנו תמונה של בחורה צעירה ששערה השחור קצר וקופצני. אנחנו יודעים שצולמה לא יאוחר מסוף שנות השלושים, וזאת משום שהבחורה מתרווחת בצילום ליד אותלה גלייד, אחת האחיות של אמיל הלד, שברחה לאנגליה לפני המלחמה. הן שטופות שמש ונראה שהן נמצאות בבית הקיט של משפחת גלייד, בסאקרו, אי באגם וגוזה שמדרום לברלין. בגב התמונה צוין שמה: אלי הלד. גם שמה מופיע ברשימה של אבא. אם היא עדיין חיה היום, היא בוודאי בסוף שנות השמונים לחייה לפחות. אך מי היא היתה? האם היתה חברה לא יהודיה של המשפחה שנשאה את אותו שם? או אולי לא יהודיה שנישאה לאחד מבני המשפחה? או... ?

אני זוכרת את אבא מביע רצון לקבל מהגרמנים כל מה שרק ניתן היה לקבל. אך בשעה שכתב ותיאר ב-"Hochdeutsch" את התכולה של הדירה המשפחתית בשרלוטנבורג, מה היה יותר מציאותי עבורו? חייו בברלין הקוסמופוליטית של שנות העשרים, או חייו בלוונוורת?

בובר, רוזנצווייג, גרשם שלום, עגנון, קפקא; עם מי הייתי מדברת על רעיונות? האם הייתי קוראת ספרים שהוזמנו באמצעות קטלוגים של חנויות ספרים מרוחקות ממקום מגורי? האם היה נגזר עלי להעלות שאלות ערכיות בפני כמה ילדים יהודים ב-Sunday School כדרך שעשה אבי? הייתי שואלת אותן שאלות ששאל אבי?

אך היום, בעקבות הגירה הפנימית, מתוך רצון להתקדם בחברה האמריקאית, אין עוד ילדים יהודים בלוונוורת'. בית הכנסת כבר אינו קיים. המוסד היהודי היחיד שעדיין קיים שם הוא בית הקברות.

למרות שהוא קטן לאין ערוך מבית הקברות היהודי המרכזי בברלין, הריהו מטופח יותר מזה הברליני. הכסף שנתקבל ממכירת בניין בית הכנסת, הידוע היום כבית הדידות Temple Arms, מממן דרך-קבע את כיסוח הדשא ואת פינוי השלג ממדרכות בית הקברות. פרות רועות לאטן בצידה השני של הגדר התוחמת את מקום קבורתה של הקהילה היהודית בלוונוורת'.

עתה, שלושים וחמש שנה אחרי שנקבר אבי ז"ל בלוונוורת', הזדמן לי לבקר בברלין ובבית הקברות היהודי שלה. בעלי הוזמן להשתתף בכנס אקדמי בברלין. כפי שסיפרתי לחברי בארה"ב, אני מעולם לא "חזרתי" לברלין. הייתי אחוזת רגשות מעורבים ותירוצים לגבי ה"שיבה" או אי-השיבה לשם. בעלי התעקש. ובכן, הצטרפתי אליו.

השבוע שלנו בברלין פתח בחיפוש אחר קברה של אם אבי. ב-"Neue Synagoge", בניין מהמאה הי"ט שהיה במהלך בניה מחדש, פגשנו עתונאי צעיר, לשעבר ממזרח גרמניה, שהיה אחראי על שיחזור המקום. שאלנו אם ידוע לו על ארכיונים קהילתיים. "במה אתם מתעניינים?" שאל.

"איך נמצא את קברה של סבתא שחשבנו שמקומו בבית הקברות המרכזי Weissensee, באזור המזרחי של ברלין?" השבנו בשאלה. בהחייקו סיגריה ביד אחת, הוא השתמש בטלפון סלולרי וחייג למשרד בית הקברות. "האם בידיכם שמה ותאריך פטירתה?" שאל. בקלות סיפקנו מידע זה. היתה לנו אפילו תמונה של המצבה, שצולמה ככל הנראה על ידי אבי לפני בריחתו. לאחר כמה דקות נמסר לנו שנוכל להגיע מיד. "היא אצלנו" - נאמר לנו.

פניה לתוך רחוב צר הובילה אותנו אל מול קיר לבנים צהובות וגדר של ברזל מעובד ובה שערים גדולים. דרך השער הגענו לחצר בית הקברות המרוצפת לבנים צהובות. כל זה נראה כמו פתח

המשיכה היהודית לחזור לאותו מצב בלתי מאובחן של אחדות ואחדות המאופיינים על-ידי הרחם והקבר. אני הושבת על השאיפות של הערבים הפלסטינים לשוב לבתיהם ביפו ובחיפה, בתים שלא ראו מימיהם. יתכן שאין להם אפילו תמונות כאלה שיש לי. אך למרות זאת הם חולמים על ריחות היסמין בפתחי בתיהם הקודמים. אך אנחנו שונים בכך שלי אין שום מניע לתבוע בחזרה את דירת סבא וסבתא שלי בשרלוטנבורג. אם יש משהו שהייתי רוצה לדרוש בחזרה, הוא קשור כולו בזיכרון ובהבנה, לא בקרקעות וכבר לא ברכוש. אולי אנו שותפים למצבו הכללי של האדם, לרצון לשוב הביתה, אך הבנתנו את הדרך שונה. חלק מאיתנו רוצים לחזור אחורה בזמן, אחרים - במקום. האם יש רק בית אחד? הלעולם נישאר כולנו תושבים ארעיים, הלנצח נהיה זרים על אדמת נכר?

בניסיוני להציג תמונה אמיתית של ניגודים בין חייהם של אבי וסבי בברלין ובלונווורת', חוששתי שקוצר יכולתי להביע זכרונות אלה במלואם, יגרום אי-צדק. אנשים אלה היו, כמו כולנו, בעלי מימדי אישיות רבים. הסיפורים שאני בוחרת לספר יכולים להעיד על גבורת הרוח מזה או על היות האדם קרוב מזה. כל אחד משני אלה, הגיבור הנאבק על כבודו או הקרוב העובר מן העולם ללא קרב, היו קיימים יחד בלבותיהם של אותם אנשים מורכבים כמו אבי וסבי, שעיקר מאוויים היה להציל שמץ מכבודם. אפילו בזמן שלאבי לא היה מה לתת לאחרים במישור החומרי, הוא חש הכרח להישאר נדיב לב. הוא שירת בהתנדבות כ"רב" בית סוהר במשך למעלה משנה בזמן שהרב המקומי השתקם מתאונת דרכים מחרידה. הוא וידא שהרב יקבל את משכורתו הועומה וכן דאג שתישמר עבודו משרתו. אבא גם התנדב לשמש כמורה בבית-הספר היהודי של יום א' במשך מספר שנים. הוא לימד ילדים גדולים, ונמתחה עליו ביקורת מאחר שלא רצה ללמד אל"ף-בי"ת, אלא העדיף לדון ברעיונות. אני זוכרת אותו מסביר לכיתה של כארבעה ילדים, שהנוצרים מאמינים בכוח הגואל של הפיכת הלב בתשובה, אפילו רגע לפני המוות. הוא שאל אותנו: היכן הייתם מעמידים אדם המתאמץ תמיד לעשות טוב, גם אם הוא נכשל לפעמים, לעומת אדם שחיינו מלאים רשעות, אך ברגע האחרון הוא חוזר בתשובה?

היינו הולכים אל בית הכנסת ששכן בבניין ניאו-קלאסי קטן, במרחק שני רחובות מביתנו וחוזרים ממנו. צועדים על עלי השלכת, בדרכנו אל תפילות בוקר ראש השנה בברלין. אך כל שנה, בצהרי היום הראשון של ראש השנה, היו הולכים לשוב בפעם האחרונה באותה עונה. אחר כך אופסנו הסירות במספנה יבשה למשך כל עונת החורף. שנים לאחר מכן תהיתי אם אחד מאבות המשפחה זכר את מנהג ה"תשליך" ושמא זיכרון עמום ממנהג יהודי זה, לרדת למקור מים באחר הצהריים של ראש השנה, עמד מאחורי "מנהג" משפחתי זה.

בית הכנסת בלוונוורת' שכן בראש גבעה. בזמן שפסענו במעלה הגבעה, אבא סיפר לי על כומר שעונה על-ידי הנאצים; הם דחפו את הכומר לתוך חבית עץ, שבתוכה ננעצו שיפודים וגלגלו את החבית במורד ההר. אין לי מושג מדוע סיפר לי אבא את הסיפור הזה. בעוד הקשרו של הסיפור נשכח ממני מכבר, נותר בי הרושם שהוא הכיר את הכומר. אבא שלי למד בברלין בגימנסיה של הישועים. בלוונוורת' הוא התיידד עם הכומר הקתולי, אולי משום שהיו שותפים לאותו חינוך קלאסי. אמא אהבה תמיד לציין את ההקבלה בינה לבין אבא. אף היא למדה במכללה קתולית לנשים - Xavier, בקנזס.

היום, כאשר כבר עברו עלי יותר שנות חיים מחוץ ללוונוורת' מאשר בה, אני שואלת את עצמי מה למדתי מחיי שם. אילו נאלצתי לחזור ולחיות שם שנית, מה הייתי עושה? מחבריה המבוגרים של סבתא למדתי להעריך כל אדם ולגלות שלכל אחד סיפור אישי מקורי ומעניין משלו. מצד שני, כאדם עם גטיות אינטלקטואליות, שקורא

מרוששים.

למיטב ידיעתי, אף בן משפחה לא עלה לקברה של פרידה ה'לד מאז 1939, מועד בריחתו של אמיל מהנאצים. והנה אני עומדת שם, כשידי האחת נוגעת באבן האפורה עליה חקוקים שמה ותאריכי הלידה והפטירה שלה. מצאתי את עצמי מדברת עם סבתא שמעולם לא הכרתי, אך באותו רגע הרגשתי קרובה אליה ביותר. מצאתי את עצמי מספרת לה שהיא אהובה ושני עכשיו שליחת ונציגת האהבה מטעם בעלה, בנה, נכדתה ואפילו בתי, הניגה שלה.

הרגשתי באופן אי-רציונלי, כאילו אשה זו שנפטרה בהיותה רק בכמה שנים מבוגרת ממני היום, נעזבה בברלין. איכשהו השארנו אותה שם והיא שרדה את כל הזוועות והיתה עדה לטרגדיה. אני תוהה אם האדמה בווייסנסיי רעדה בזמן ההפצצות בברלין. פעם, כילדה, כשביקרתי את קברו של אמיל בבית הקברות של לוונורת', שאלתי את אשתו של שמש בית הקברות מה היא חושבת שקרה לגופות שנקברו בברלין בזמן ההפצצות. אותה כפרית מקנזס, שמן הסתם לא הרחיקה בחייה לנסוע מעבר למרכז קנזס סיטי, ענתה לי שההפגזות אינן מפריעות לגופות בקבר.

איכשהו ידעתי, עוד כילדה קטנה, שבזמן הלוויה של סבתא בברלין, השמיעו את היצירה האהובה עליה: הפתיחה למערכה השלישית של לוחהגרין. באותו זמן לא ידעתי דבר על הקשר שבין ואגנר ובין הנאצים, או על הקשר של היטלר עם Beyrouth עירו של ואגנר. גם כשאבי נפטר, דאגתי שישמיעו אותו קטע מוסיקלי לפני מסע הלוויה. נראה שמעט מאוד מהנוכחים, אם בכלל, ידעו מה היתה המוסיקה שהושמעה באופן עדין וחרשי כל כך. המנגינה נשמעה לי כמו מלווה את נשמת אבי ז"ל בפריחתה. מילאתי חובת חיבורו של אבא לעברו. עכשיו, בעומדי בברלין כשידי האחת על המצבה של סבתא, פיזמתי לעצמי את תחילתה של המלודיה מאותה פתיחה. ובכל זאת, כיהודיה מבוגרת, אני מתנגדת בתוקף לנגינת יצירות של ואגנר על-ידי התזמורת הישראלית. המשכנו בעזרת המפה, ומצאנו את המקום ששם אמור היה להיות קברו של היינריך ה'לד. האדמה כבר שקעה כמה מטרים ולא נותר שום מספר או אבן לזיהוי. לא ניתן היה לדעת אם היתה אבן קטנה שקועה מתחת לקיסוס או שכלל לא היתה שם אבן. לאחר ניסיון לפנות חלק מסבך הצמחיה של הקיסוס, השתכנעתי שלא נותרו שריד או זכר לקברו.

לא רחוק מקברו של היינריך היו קבר ומצבה של רב חסידי ממזרח אירופה, שהלך לעולמו בברלין בשנות השלושים. התחלנו להרהר על אודותיו, כשהשערותינו מתבססות על מקום הולדתו ומצאו ואז הכול נעשה ברור. כל אבן, כל קבר, והסיפור שלהם. הכרנו חלק מהסיפורים שלהם כיוון שהם נחלת הכלל, כמו אלה של בטלי בק, אשתו של הרב המנוח ליאו בק, או הפילוסוף הרמן כהן, או מוריץ שטיינשניידר - מאבות חוכמת ישראל בגרמניה, או הסופר העברי מיכה יוסף ברידצ'בסקי. חלק מהסיפורים ניתן אולי לחקור, אחרים לעולם לא יתגלו עוד. רק דבר אחד ברור ב"בית העולם" הוא, באותו בית נצחי: היו זמנים טובים גם למות בהם. אלה שהלכו לעולמם לפני שנות אושוויץ וטרזינשטט ומיידאנק מתו בחסדי שמים.

מעולם אחד של יהדות ברלין עברנו לעולם אחר. בכניין הקהילה (ה-Gemeinde) יש ספריה קטנה. שם מצאנו רשימה משנת 1929 של כל החברים הרשומים בקהילה היהודית של ברלין והמשלמים דמי חבר. בעלי אמר: "יש בין הרשומים כאן כאלה שמספר שנים אחר-כך התחרטו גואשות על הופעתם באותה רשימה". ברשימה מצאנו את שמותיהם, כתובותיהם ומספרי הטלפון של אבא, סבא, דודי ובן דודי (נראה שנשים נכללו ברשימה רק אם היו רווקות). מצאנו גם רשימה, שהיקפה שני כרכים, של יהודים גרמנים שנספו

לארמון קטן משלהי המאה הי"ט, ואולי הפתח לאורוות הארמון או שער למרכבות. ללא ספק שימשה כניסה זו לארונות מתים שהובלו על ידי סוסים. במרכז החצר ניצבה מצבה מודרנית מאבן שחורה עליה חרוט פסוק ממגילת איכה: "זכור ד' מה היה לנו!" בדיוק מולנו ראינו מבנה פתוח, בו קיימו בוודאי את טקסי הלוויה. כיום משמש אותו מבנה לתצוגת תמונות המתעדות את ההיסטוריה של בית הקברות.

מימין ממוקם המשרד של בית הקברות וקצת בהמשך מימין - חנות קטנה לממכר פרחים להניח על המצבות. במשרד ראינו מגירות שטוחות גדושות כרטיסים מצהיבים. שמותיהם של סבתי פרידה ה'לד ושל היינריך ה'לד, אף הוא קרוב משפחה, נמצאו בקלות. נראה שאותו היינריך, שנפטר ב-1932, הותיר רק תיבת דואר ככתובת אחרונה. מצוידים בפיסת נייר שכללה שרטוט של בית הקברות ומידע על השורה, האזור והמספר, התחלנו את מסלול החיפושים. היה זה עולם מלא. הנאצים כנראה התעלמו מבית הקברות, מתוך בחירה לא לבזבז כוח על יהודים שכבר לא היו בחיים. נראה כי גם הממשלה של מורח גרמניה לא נתנה דעתה על בית קברות זה. אך היא אישרה בניית מפעל גדול שגבל באחד מקירות המקום. בכל אופן, ההיסטוריה של יהדות ברלין כתובה שם לאורך קילומטרים של קברים ומצבות: מבנים בצורת מגדלים משיש ואבן בסגנון סוף המאה הי"ט על קברים משפחתיים, עיצובים אמנותיים המזכירים לעיתים את ה-Schloss Charlottenberg של ברלין, קברם של אנשים מלומדים ושל רבנים. קברים כפולים, בעל ואשה, כשאחד מהם נפטר למשל ב-1935 והשני באושוויץ, או בטרוזין או שאבדו עקבותיו בשואה. קברם של חיילים שנהרגו במלחמת העולם הראשונה. מצבה מאמצע שנות השלושים המשבחת את הפטריוטיות ואת האזרחות הראויה לציין של נפטרים. מצבות קברים שעליהן ציטוט מהתנ"ך בעברית וקבר שעליו חרוט משפט מגיתה. קילומטרים של קברים. מישהו, באיזשהו שלב בעבר הרחוק, שתל קיסוס בבית הקברות. היום צמח זה מתפשט לכל עבר ומאיים למחוק את הקברים.

טפטוף של אמצע החורף, אופייני לברלין, הפך לגשם לפני שהספקנו למצוא את קברה של סבתא, שאיש לא פקד זה חמישים שנה. היא נטמנה באיזור של קברי יחידים, כולם בני אותה תקופה. דורכת על הקיסוס, נוכחתי לדעת כי הקיסוס שימש כריפוד, וכי על האדמה עצמה לא ניתן לדרוך. בעוד שבתמונה שצילם אבי נראה הקבר בשטח פנוי כשהוא מוקף ורדים מטופחים, היום הקבר מכוסה בקיסוס ובמעט עשבי בר דמויי שיבולים ומוקף בקברים רבים. בתמונה לא רואים דבר מעבר לקבר, אך היום ניתן לראות בניינים באופק. בעוד ידוע לנו שפרידה ה'לד נפטרה בהיותה בת 55 מסיבוכי סכרת, בעלי חושד שהיה אולי משהו בלתי צפוי במותה, או סיבה כלשהי להעדר חלקה משפחתית. רק היינריך ופרידה קבורים בווייסנסיי. במשך שהותנו בברלין לא היה לנו זמן לחפש קרובי משפחה נוספים שבוודאי נטמנו במקומות אחרים.

סבתי פרידה פרישר ה'לד נולדה בקנזס סיטי, מיסורי, ב-1879. בתם של גודמן וליינה פרישר, מהגרים יהודים מגרמניה. גודמן היה סיטונאי מצליח של מוצרי מזון. אחד מבניו נעשה רופא והשני איש עסקים אמיד. בתו פרידה היתה בעלת כישרון מוסיקלי. היא נשלחה לאוניברסיטת מישיגן, וחזרה אחר-כך לקנזס סיטי שם לימדה במכללה. סמוך לתחילת המאה, שלחו אותה הוריה לברלין להשתלם במוסיקה. שם פגשה באמיל ה'לד, בנקאי יהודי מקומי, המבוגר ממנה בכמה שנים ונישאה לו. פרידה לא ויתרה מעולם על האזרחות האמריקאית שלה, למרות שהדבר חייב אותה לחזור ולבקר בארצות-הברית כל חמש שנים. למרות קשיי החיים בברלין בעת מלחמת העולם הראשונה, היא התמידה בזה, וכשנפטרה ונקברה בברלין, היתה עדיין אזרחית אמריקאית. אילו היתה פרידה ממשיכה לחיות, היתה יכולה להוציא רכוש מגרמניה בעזרת דרכונה האמריקאי. תחת זאת, בעלה ובנה נתנו את רכושם במחיר הישרדותם ונתרו פליטים

חנניות הספרים האיכותיות, כרזות האופרה, הקונצרטים, ההצגות, הסרטים.

מאחורי תצלום מהחופשה של משפחת הלד בבית הנופש שלהם ב-Bad Saarow, שהבאתי מהאלבום המשפחתי כדי להסתייע בה כאיתור המבנה, ושמה סבתי את מספר הטלפון ואת הכתובת של הבית. הגם שמספר הטלפון היה ישן מאוד, בעל שלוש ספרות

בלבד, התפתיתי לנסותו. מי יענה? במשרד בית הקברות, בכרטיסיה המכילה את מיקום קברה של סבתא, צוינה גם כתובתה האחרונה. הפקיד, ששלף את הכרטיס המצוהב מהמגירה, אמר: "אה, את מתכוונת לפרידה פרישר הלד שגרה ב-Droysenstrasse 8? כאילו שזה עדיין בית משפחתי. עברנו במקום אחר-כך ונוכחנו שזה עדיין בית של משפחה, אך לא זו שלנו.

יתכן שהחוויה הכי מוזרה שלי היא מ-Bad Saarow. אין לי מושג מתי נרכש הבית. אין תמונות של זיגפריד הפעוט ב-Bad Saarow. אבל הוא סיפר לי שכאשר היה נוסע לשם לחופשה, הילדים המקומיים שדיברו בניב שונה היו צוחקים ממנו. הוא למד שיר על חתול ומים והוא למד לומר אותו בניב המקומי. הוא שר אותו בהגיעו לשם, וכך נעשה מקובל בחברת הילדים המקומיים. סיפור זה מעיד שמשפחת הלד נסעה לבית ב-Bad Saarow כשאבא היה די צעיר. מסמכים בתיק הפיצויים של אבא מעידים כי הבית נמכר ב-1930. הנאצים החרימו מאוחר יותר את תגמולי המכירה ועקב כך הוגשה תביעת פיצויים. איני יודעת מה הביא להחלטה למכור את הבית.

פרט למספר תמונות מעשה ידי צלם מקצועי, רוב התצלומים באלבומים המשפחתיים צולמו על-ידי בני המשפחה. אחד האלבומים נושא הקדשה המעידה שווהית מתנה לפרידה הלד מקרוב בקנוס סיטי. למעט כמה יוצאים מן הכלל, צולמו התמונות באור, בחוץ, ומשקפות את רמת הציוד שהיה בהישג ידם של צלמים חובבים באותה תקופה. מאחר שאמיל וזיגפריד הלד היו חובבי שיט, ישנן הרבה תמונות של אירועי שיט ואוניות, רובן באגם Wansee. ישנן גם תמונות רבות שצולמו סביב הבית וכן על הסיפון ב-Bad Sarrow.

יום אחד שאלה אשתו של מארגן הכנס שהיה מניע בואנו לברלין, אם ברצוני לצאת לטיול קצר בתחומי ברלין המערבית. ענית: "בעצם... הייתי רוצה מאוד למצוא בית מסוים ב-Bad Sarrow. תחילה חשבתי ש-Bad Saarow הוא פרורר סמוך לברלין, כמו Sacrow, שם נהגו לנפוש חלק מבני משפחתי. מפה מפורטת שהובאה הגיאה אותי מרעיון זה, משום שהבינתי שאני זקוקה לדובר גרמנית עם מכונית. הצעתה של המארכת האדיבה איפשרה

בשואה. כל רשימה כללה שם, כתובת אחרונה עליה ידעו, מועד הקשר האחרון עם אותו אדם, תאריך ומקום הפטירה. היו בערך 1,750 עמודים של רשומות, כמאה שמות בכל עמוד.

בגלל שיטת הארגון של קהילת ברלין, היה סביר שנמצא את בני המשפחה שלי ברשומות חברי הקהילה. לעומת זאת לא סביר היה שנרשמו כחברים בבית כנסת. הגענו למסקנה שיתכן שבני משפחתי ביקרו בבית הכנסת הליברלי הגדול של שרלוטנבורג, ששכן במקום בו נמצא עכשיו בניין הקהילה. הבניין הנוכחי מודרני, אך הכניסה הקדמית משמרת חלקים מהחזית המקורית של בית הכנסת. אבן גדולה אחת מאותה חזית משמשת, כך נראה לי, מצבה לזכר היהדות הברלינאית הליברלית שנחקקו עליה מלים בעברית: "ואהבת לרעך כמוך". אותו פסוק, שנכשל בצורה כה כואבת, החזיק מעמד רק על פני האבן. בעלי תהה: לאיזה "רע" הם התכוונו? איש לאחיו היהודי? לשכניהם הגרמנים? ל-Ost-Juden (יהודי מזרח אירופה) שחיפשו מקלט בברלין? המלומד הגדול גרשם שלום, בעצמו יליד ברלין, כותב ב"יהודים וגרמנים" (כולל בספרו "דברים כגו") שאהבתם של יהודי גרמניה לשכניהם הגרמנים היתה לרוב חד-צדדית...

ישובים במסעדה בקומה השניה של בית הקהילה, אוכלים אוכל נפלא מהמטבח המרכזי האירופאי (שהוכן על ידי טבח פולני), הרגשנו כמו פנסיונרים. אחת לכמה דקות היתה הרכבת העלית שבקרבת מקום חולפת ברעש בדיוק בגובה העיניים שלנו. אי אפשר היה שלא להיזכר ביהודים שקיבצו בתחנת גרינוולד וגורשו ברכבות, או באותה מידה כמהנדסים היהודים שקודם לכן עזרו בתכנון המסילות הללו. בתחילת ביקורנו בברלין, התגוררנו בפנסיון בשרלוטנבורג. משם יכולנו ללכת ברגל שלוש כתובות של בתי דירות בהם התגוררו אבי והוריו, Neibuhrstrasse 8, Clausewitzstrasse 8 ו-1, Droysenstrasse 8. איתור הכתובות בשכונה העירונית העשירה הזו היה באופן מפתיע קל מאוד. שמות ומספרי הרחובות לא השתנו. החזית של אחד הבניינים נראתה כאילו לא השתנתה. השתים האחרות נראו מחודשות, כאילו ההפצצות של בעלות הברית חייבו חזיתות חדשות לבניינים או בניינים חדשים לגמרי. לא ידעתי איזו מהדירות בבניין בן השלוש או ארבע הקומות היתה זו של משפחתי. עמדתי מנגד וצילמתי את הבניינים ואת השלטים עם שמות הרחובות. בעלי שאל אותי עבור מי אני מצלמת. האדם שבאמת היה מתלהב מהן היה אבא שלי שהלך לעולמו לפני שנים רבות. גם אמי וסבתי כבר אינן בין החיים. האם התמונות הללו עשויות לעניין את בתי? איכשהו, הייתי חייבת לצלם. הייתי חייבת למלא חובת ביקור במקומות הללו, גם בלי להבין מדוע. במבט לאחור, אני מנחשת שעיון בתמונות יאפשר לי להבחין בפרטים שאולי לא שמתי לב אליהם באותו רגע לחוץ, או שאולי עשויים היו להיטשטש בזיכרון. התמונות מעידות שהייתי שם, ככל שזה נשמע מפתיע. כך צילמתי כל מה שראיתי, כשליחה ללא שולחים. נזכרתי באמרה של הסופר אלי ויזל, לפיה יש סיפורים אמיתיים שמעולם לא התרחשו, בעוד סיפורים אחרים שאכן התרחשו אינם אמת. הייתי בת נאמנה למשפחתי, ועשיתי מה שהם עשו תמיד: צילמתי. אך האמנם תיעדתי את הדבר האמיתי?

אני זוכרת שלאבא היתה אזרחות כפולה, גרמנית ואמריקאית עד גיל 21, עת נדרש להצהיר נאמנות לאחת מהן. ב-1927 הצהיר על עצמו אזרח גרמני. הוא תמיד טען שהכרעתו התבססה על גורם בטל כמו העדפת מזג האוויר של ברלין על פני זה של קנוס סיטי. על אף שביקר אצל בני משפחתו באמריקה, היתה ברלין מרכז חייו וחיי משפחתו. ההכרעה שנראית כה תמונה במבט לאחור, היתה בזמנה הגיונית. מצד שני, בעוד אני מטיילת בסימטאות של שרלוטנבורג, מציצה בתלונות הראווה ופוסעת לאורך רחובה המרכזי, קורפירסטנדס, ניסיתי להבין מה בתרבות זו ובחברה זו כה משך את לבו של אבי. התרבות הגבוהה של החברה מוחשת היטב: שפע

זאת בעצמנו או אם נשלם לבנם של השכנים". אדניות הורדים שהכרתי מן התצלום כבר לא נראו. אך מלבד זאת הכול נותר כשהיה, ברשותי תמונות של סבתא העומדת באותה פינה בה ניצב עכשיו הגריל, ומחזיקה גורי כלבים. יש לי תמונות של סבא וסבתא בחברת אורחיהם במרפסת, ושולחן נאה וחגיגי ערוך לפנייהם. יש לי תמונה של סבא בגיל העמידה, סגן-נשיא הבורסה של ברלין, בתפקיד של "איכר ג'נטלמן" המפורז בקפידה זרעונים לכמה תרנגולים משוטטים על הדשא.

המשכתי לצלם בעוד ידי רועדות מקור. הרוח נשאה חלקיקי קרח, נתזי מים קפואים, מהאגם הסמוך. הנהגת-המארכת שלי קראה לעברי: "תני לי לצלם אותך על רקע הבית". כיוונתי עבורה את המצלמה ועמדתי על-יד הדלת הקדמית. בהביטי משם, לאורך השביל, אל מאחורי השער, מעבר לכביש, ראיתי בית דירות אפרורי, נמוך ומודרני בסגנון סובייטי. הנוף ממנו נהנתה משפחתי גו ונעלם. אחרי שהיא צילמה, נזכרתי שיש לי תמונה של אבא, אז, קצין צעיר בחיל-הים הגרמני, בעת חופשה בבית, ניצב באותה תנוחה בדלת הקדמית. רק שישים שנות היסטוריה מפרידות בינינו.

מצד אחד היה יתרון בכך שלא היה איש בבית. אילו הדיירים היו חשים מאוימים מנוכחותנו, לעולם לא היינו יכולים לבדוק את המקום. מצד שני, באלבומי התמונות שלי אין תמונות של פנים הבית. אולי משום כך לא הרגשתי דחף להיכנס פנימה, ואילו היתה אפשרות לכך... אך ישנו גבול מסוים שמעבר אליו לא אוכל להבין לחלוטין את החוויה היהודית-גרמנית דאז: עמידתי מחוץ לבית נראתה לי ביטוי הולם לכך. כאשר שבתי למקומי בפילדלפיה, נזכרתי בחלום החוזר על עצמו כבר שנים. בחלומי, אני עוברת בין חדריים רבים בתוך בית, בדרך כלל חדרי השינה שבקומה העליונה של בית ובהם מיטות בסגנון אירופאי, אולי דומות לאלה של בית בובות שראיתי בתור ילדה. בחלומי, לפעמים אני עוברת בין מסדרונות מסתוריים של בניין ישן שבו טיילתי עם אמי בילדותי. לפעמים אני מטפסת על שורשי עצים סבוכים יוצרים כעין חדריים ליד מאגר מים. שילוב של זכרונות משורשי עצים שהיו בחצר בית הספר היסודי שלי, אלה שראיתי בטיולים עם אבא ליד נהר המיסורי, ובהם גם כאלה שנתקלתי בהם שנים מאוחר יותר בטיולים בחופי מסצ'וסטס ומיין.

אחרי שסיימתי לזהות את המקומות שצפו בחלומי, פתאום התייתי: אולי אחד מהבתים שראיתי בחלומי מתאים לפנים הבית מ-Bad Saarow? לא, לא יתכן, אמרתי לעצמי בהיגיון, ואז נתתי דעתי לכך שמשחקי ילדותי בחצר האחורית של ביתנו בקנוס, בשעה שאבא טיפל במכונית או עסק בכלי עבודה במוסך, אולי לא היו שונים כל כך ממה שהיו אילו הייתי משחקת לידו על החוף ב-Bad Saarow בעת שטיפל בסירתו. בעוד חיי אבי השתרעו על פני שתי יבשות, גורה ההיסטוריה הפרדה גמורה בין אלו לאלו.

מהות היהודית-גרמנית היא ייחודית מהרבה בחינות, אפילו עבור בתו של אחד ממהגריה או פליטיה הרבים, המנסה ליצור מארג מן החוויות הכרוכות בה. מהי משמעותה של "שיבה מאוחרת" זו אל השיירים המוחשיים של חיי משפחתי? גרשם שלום, באוטוביוגרפיה של שנות נעוריו - "מברלין לירושלים", מדבר על חפצים משפחתיים מימי ילדותו, המוחזקים עתה לאחר כבוד בבתייהם של בני המשפחה ברחבי העולם: שמיכה של אמו בביתו בירושלים; שעון-בטבעון; תמונה בסדיני. באופן דומה גם לי יש חפצים שנשלחו על-ידי סבי בארגונים גדולים באוניה, על חשבוננו של אבי המסכן.

כשחזרתי לאמריקה, גיליתי שסוליות הנעליים שנעלתי בברלין נשחקו לגמרי. לקחתי אותן בתוך שקית פלסטיק לסנדלר לתיקון. כשהוא הושיט לי בחזרה את השקית, שמתי לב שבתוכה היו שאריות

סיוור. זה. בתמורה הצעתי לה הזדמנות לחויה שתעניק משמעות ותוכן לסיוור. מדוע רציתי כל כך לאתר את הבית הזה? כל מקומות מגוריה של משפחתי אבי בברלין היו בבתי דירות. אפילו עם הכתובת בידי, לא יכולתי לדעת איזו היא דירתם. ב-Bad Saarow מדובר בבית פרטי. ואילו אכן יכולתי להיכנס לביתם של אמיל, זיגפריד ופרידה, אולי הייתי מרגישה עדיין את הדי נוכחותם ומכירה אותם יותר או מבינה אותם יותר. בעלי הזהיר אותי: ספק אם תוכלי למצוא את הבית. גם אם ימצא המקום, יתכן שהבית נהרס מכבר. המארכת שלנו אמרה שאפילו אם נמצא את הבית, עלולים דיירי המקום לחשוש שמא באנו להוציא מידיהם את רכושם ויתנהגו בעוינות. אמרתי שמהתמונות למדתי שבני משפחתי הולד נטעו עצי פרי חדשים; רציתי לראות אם הם הניבו פירות. מלוות בשתי נשים ישראליות, בנות זוגם של שניים ממשפחתי הכנס, נכנסו לזולכו של המארכת והתחלנו לנסוע. פיטפטנו בעברית לאורך כל הדרך, מה שהיווה ניגוד מוחלט לנוף הגרמני של יערות אורן צפופים מכוסים שלג קל. נסענו בכיוון דרום-מזרח, בתוככי פרוורי ברלין. Bad Saarow נמצא במרחק של כשעה נסיעה ממרכז העיר. ירדנו מהכביש הראשי, ככל הנראה ניסיון של גרמניה המזרחית לבנות אוטוסטרדה משלה. ומיד הגענו לרחוב צר שהולך אותנו לישובים הבנויים בין מים ליערות. במפתיע ראינו מיד שלט המכוון ל-Bad Saarow. נסענו אל תוך הכפר וראינו מספר נשים עומדות ליד קבוצת תיבות דואר בצד הרחוב. עצרנו ושאלנו את המבוגרת שבהן, אשה בשנות השישים לחייה, היכן נמצא Kronprinzessinstrasse, ומהו שמו היום. הראינו לה צילום של הבית. היא זיהתה את הבית, הסבירה שעכשיו הרחוב הוא Marxdam וכיוונה אותנו אליו.

התקדמנו לפי הוראותיה. בנסענו ברחובות מפותלים ראינו כיכר כפרית בצמידות לתחנת רכבת. הגם שאין לי מושג אם עדיין פועלת רכבת מאותה תחנה לברלין, היה ברור לי שזו היתה דרך הנסיעה של משפחתי לברלין וממנה. הארכיטקטורה של הכיכר ניתנת לתיאור רק על ידי השוואתה לבית ממתקים מן האגדות. עברנו גם על יד מבנה עץ עתיק, שנראה כאילו נוצק בתבניות סקנדינביות של עוגיות חג המולד, אולם בחזיתו היה שלט: "בית מקסים גורקי". בסופו של דבר, ולאחר עצירה בדוכן למכר נקניקים בצד הדרך, על מנת לאשר את הכיוונים שבידינו, מצאנו את עצמנו נוסעים לאורך רחוב Karl Marxdam. היו אלה בתים פרטיים די גדולים במרחק מה מהמים. סגנון הבתים היה שונה כשהרחוב היה ידוע כ-Kronprinzessinstrasse. הבית שלנו היה מספר 17 עכשיו עצרנו ליד מספר 19. הנהגת-המארכת סובבה פניה מהמושב הקדמי ואמרה: "זהו". ללא ספק זה היה הבית. אחת מאיתנו החזיקה בידה את התצלום. כל אבן של הבית התאימה בדיוק. עצי הפרי אכן ניצבו בחצר הקידמית. סדר נטיעתם היה זהה לזה שבתצלום. אך עדיין היו הבדלים. הגענו לשם ברגע מסוים מחיי הבית, בין קיומו תחת השלטון הקומוניסטי לבין הרגע בו ברלינאים עשירים יגלו מחדש את המקום. הפעם על מנת להופכו לפרוור יוקרתי.

בבית לא היה איש. מסקירת פני השטח הסובב את הבית הגענו למסקנה שלדיירים הנוכחיים לא היה כסף לתחזוק ולשפר את "החצר" ואת פני הבית. על השטח שמשני צדי הבית הוקמו מבנים קטנים ודי עלובים שצמצמו את מרחב המקום. נעליים מרופטות, עמוסות בוץ, ניצבו בכניסה. כנראה חלצו אותן לפני שנכנסו פנימה. החצר, בייחוד מאחורי הבית, בכיוון המים, כבר לא היתה מטופחת. אך עדיין ניתן היה לראות את המוח שעל שפת המים. סידות משוטטים הפוכות היו מונחות על החוף ובכך אישרו כי הדיירים נהנו עדיין מהיתרונות הספורטיביים של המקום. פרטים רבים הצביעו על מצב כלכלי ירוד: אבנים סדוקות שביניהן צמח עשב על מה שהיה פעם מרפסת, תריסי עץ מאחורי דלת זכוכית, גריל היבאצי קטן בפנינת הבית ועליו נשען מקל אלומיניום חסר צורה. כבעלת בית אמריקאית, זיהיתי את כל הסימנים המעידים על תקציב מצומצם: "נוכל לחסוך יקירי, אם נעשה

לי היתה לפחות אפשרות כלשהי, אם גם פגומה, להתמודד עם מציאויות שעליהן הושתתו הפנטזיות שלי. הכול היה תלוי בגורלן של ההתרחשויות במלחמה. הנאצים הרי לא הפציצו את בירתם ברלין. הם נהגו כמו כלבים שאינם רוצים לזוהם את המאורות שלהם. ההפצצות של בעלות הברית נחתו על רחוב אחד ולא על אחר. וכך היו גם בתי יהודים שלא נחרבו; וכך רסיסים של חיים יהודיים, מנופצים, נשארים חקוקים באבן ובכללם גם הפסוק החקוק באבן: "ואהבת לרעך כמוך".

כולנו נושאים סיפורים משפחתיים, זכרונות מיתיים של המשפחה או השבט שלנו. תחושת המקומות מהם באנו מעוצבת על-ידי סופרים, אמנים וצלמי קולנוע. את מזרח אירופה אנחנו יודעים בעיקר דרך עיניהם של מנדלי מוכר ספרים, עגנון, שלום עליכם, ויזל, זינגר, רומאן וישניאק, בובר ודובנוב. אנו יודעים שורשה ווילנה, לבוב וויטבסק עדיין קיימות. אך החיים היהודיים שסערו בהן קיימים בעיקר בלבותינו ובמחשבותינו. היתה זו חוויה מזעזעת לבקר בברלין ולהיווכח שאכן קיימת מציאות המתאימה לתמונות שבאלבום המשפחתי.

זמן קצר לאחר שאבא נפטר, ואני בת שלוש עשרה, נהגתי לעיין באלבומים ולדמיין לעצמי את החיים שקפאו לעד בין דפייהם. דמיינתי את ברלין של שנות העשרים. האמת ההיסטורית היא שהיתה זו עיר בתקופת תהפוכות כלכליות, חברתיות ופוליטיות. אך בתמונות שלנו כולם נראים מאושרים. אני יודעת מה סבא שלי, שהיה חבר בבורסה, חשב על המצב הכלכלי. היה אופטימי או שמא חשש? באביב של שנת 1922, כשאבא היה בן 16 הוא שבר את רגלו. היה עליו להיות מרותק למיטתו, וצ'רלי (מלח נודד שעבד בקיץ אצל סבא) שעשע אותו בבניית מודל של אחת הספינות שלהם. עדיין שמורים איתנו חלקים מאותו מודל, מאוכסנים בעליית-הגג, ביחד עם קערות פלזי זולות, מתנתו של צ'רלי לפרידה הלבד בשוכו מהפלגה במזרח הרחוק. דמיינתי את ברלין ממנה הגיעו אבי וסבי שאליה שבו כשכבר לא היו בחיים, מעין ברלין-של-מעלה, כגן עדן. רק מזכרות אישיות שסבא הביא עמו לאמריקה, יותר מסיבות רגשיות ולא כלכליות, וכן מספר קרובים אהובים, שרדו עלי אדמות. מי יודע? אולי בסופו של דבר נצטרף אליהם. עכשיו בעלי ואני הגענו לברלין-של-מטה. שם הם לא היו.

כשהייתי ילדה, בלוונוורת', כאשר נשברו כוס זכוכית או כלי חרס, נהגה סבתי להצהיר: "איבדתי דברים חשובים יותר בחיים שלי". וידעתי שהיא מתכוונת לקרובים או לחברים שמתו. לפני מספר שנים, כשגרנו בפילדלפיה, פרצו לביתנו. הפורץ גנב מספר גביעי כסף בהם זכה סבא כפרסים בתחרויות שיט בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה. מה שלא הצליחו לקחת הנאצים נלקח על-ידי גנב אמריקאי. עכשיו אני יודעת. אנו חיים בהרכים שבין האנושי לבין הדברים הגשמיים שיש להם חיים רק בדמיוננו. אנו נוגעים, אנו אבלים, אנו מתארים את עברנו ומשרטטים תוכניות לעתיד. אני מביטה בחיבה על הפרחים הנאים המעטרים את ספלי התה ואת הצלוחיות מחרסינה תוצרת "מייסן", שהיו שייכים לסבא-רבא שלי מצד הלבד. דמותו בתמונה דומה באופן מדהים לנכדו, הלא הוא אבא שלי. בידי אני אוחות בחפצים הללו, מתנות שנצלו מעולם שהוכחד. זה זמן רב שבני המשפחה אינם בין החיים, ועדיין חפצים מעין אלה שורדים. הייהם היו יקרים ושברים יותר מחפציהם אלה. "איבדתי דברים חשובים יותר בחיים שלי".

סייעו בהבאה לדפוס: אברהם שפירא, ארט גרין ושלוש רצבי.

קתי גרין, סופרת ומחנכת יהודיה, מתגוררת בנוסטון. בראשית שנות ה-60 היא נמנתה עם "חבורת שלום" (חבורת-קהילה רליגיוזית, שהוללה תוך שנים ספורות מפנה בעולם הרוחני, התרבותי, והחברתי, של יהודי ארה"ב). במרוצת השנים מילאה תפקידים שונים בתחומי החינוך היהודי ובחיים הקהילתיים של יהודי ארה"ב. כעת עוסקת קתי גרין בהרחבת הזכרונות המופיעים בואת, מתוך כוונה להוציאם לאור כספר.

בוץ יבש שנשר מהנעליים, בוץ מבית הקברות בברלין. איכשהו היה לי משונה לזרוק את הבוץ היבש. באופן מחוסר היגיון, זה הזכיר לי את המסורת של קבורת גופות עם מעט מעפר ארץ-ישראל. אך בכל זאת קיים הבדל משמעותי. אדמה מארץ הקודש ארוה בדרך כלל בשקיות קטנות ומסודרות. הבוץ מבית הקברות, אותה אדמת גלות, דבק בעקבי עד שיבש והתפורר. נזכרתי באותם רגעים, בנדודי בני ישראל במדבר במשך ארבעים שנה ובזכרון שנות העבדות שדבק בהם. משום מה הרגשתי צורך לשמר אותם פירווי בוץ. קיפלתי את השקית כדי להניחה על מדף בחדר העבודה שלי. תחבתי אותה בין שני חפצים אחרים על המדף. אחר כך עלה בדעתי: אחד החפצים הוא קופסת כלי תפירה מעץ שעדיין משמשת אותי, קופסה שנעשתה על ידי פרידה הלבד ושימשה אותה. החפץ השני הוא משקפת "זייס" של אבי. האם יש משהו יהודי-גרמני במיוחד בבעלות על חפצים מעין אלה? האם יש כאן צירוף מקרים של זמן ומצב כלכלי שאפשרו לנו לשמור על חפצים אלו? או, האם משהו אופייני באישיות שלנו הוא שמביא אותנו לרצות להחזיק בהם?

האם אין הכול אמור להיות שונה לאחר קטסטרופה כזו? האם אין משהו גרוטסקי ביכולתי לאתר ולמצוא רחובות, כתובות בתים בברלין ובסביבותיה? כמו דבר לא השתנה שם מאז. אך מה פירוש הדבר שגם ברשותי חפצים מאותו עולם אחר? אנשים אינם שורדים, רק הפציהם נותרים אחריהם, ואפילו אלה נופלים לידיים זרות. מי היא משפחת אמברג, ששמה מופיע על תיבת הדואר של הבית ב-Bad Saarow? האם היו דיירים בבית מאז שנות השלושים? שמא היו קומוניסטים שהבית הוענק להם על-ידי המדינה? האם הם יודעים בכלל ששם, "אמברג", הוא כשמה של עיר בבווריה שאוכלוסייתה היהודית הושמדה על-ידי הנאצים? מה הייתי רוצה לומר להם, שסבא וסבתא שלי ואבא שלי אהבו את הבית והיו מאושרים שם? שסבא שלי, בהביאו את אלבומי התמונות לאמריקה ואבא שלי - שככל הנראה לא התאקלם בקנוס ולא היה מאושר בה, סירב להיפרד מחיי העבר שלו וטיפח בי פנטזיה של הבית והחיים שחיו בתוכו? האם יש משהו יהודי-גרמני מובהק ביכולת זו שלי לאתר את המקומות הללו, ובכך שיש בידי ניירות המכילים שמות וכתובות, בשיטה הגרמנית של שמירת רשומות ותיקים?

בשנות ילדותי, יסודות רבים בתרבות הגרמנית הוגדרו כ"טובים", כמו למשל אמנות אירופאית יפה, ולעומתם היו גם ה"גרועים", כמו "עבודה אמריקאית זולה". אולם היום, הידיעה שהמאפיינים הגרמניים הם חלק ממני אינה מניחה את דעתי. אפילו בעת שאני כותבת שורות אלה, אני מודעת לכך שכאשר אני מתעייפת, האנגלית שלי, שהיא שפת אמי, ושאיני בדרך כלל שולטת בה, נעשית למשפטים במבנה תחבירי גרמני מעין זה ששמעתי כילדה קטנה. רבות ממעט המלים הגרמניות שידעתי נשכחו ממני, אך המבנה הלשוני של השפה הגרמנית הוא חלק ממני. אני יודעת שאני מיטיבה מאוד למלא הוראות, כאשר אני עוקבת אחריהן בדקדקנות בספר בישול. אך אני גם יודעת שאותה יכולת למלא הוראות בדקדקנות אצל אחרים היא שאיפשרה את ההשמדה המונית. בעזבנו את ברלין, ישבתי עם בעלי במטוס העושה דרכו לניו-יורק. בעלי הזכיר לי את אחד ממשפטי המובהקים של אבי אותה נהגתי לצטט: "אני עזבתי את גרמניה במהירות גדולה יותר מזו הנדרשת לך לארוז חפצים לשם טיול יומי בקנוס סיטי". עכשיו חזרתי על פעולתם של אבא וסבא: עזבתי את גרמניה. להם נדרש לכך יותר זמן, הם יצאו באונייה, אבא סיפר לי שבמחווה של אצילות, העניק למשרת באוניה את הדולר האחרון שלו לפני נחיתתו באליס איילנד. אני עתידה להיות בנוי-יורק בעוד שמונה שעות, כשדרכון אמריקאי בידי.

באמצעות הביקור בברלין ניסיתי להחזיר לעצמי חלק עולם שבי. מצאתי שהיה במציאות הפיסית בסיס כלשהו לזכרונות הילדות שלי. אולי זו הזכות הייחודית בלהיות יהודי גרמני. בעוד שכל כך הרבה חיים ודרכי חיים נמחקו, וקיומם נמשך רק בדמיונות של צאצאיהם,

נמו דמעז שחורות

צבי אייזנמן

מיידיש: יהודה גור-אריה

לד"ר לנג בהוקרה

רשון עומד לפני הראי. מביט בפניו הנבולים ואיננו מרוצה. אף שאינו חש עצמו זקן ואינו מתנהג כזקן, בכל-זאת הוא צובע את שעריו, מעט השיער שנותר לו עדיין מבלוריתו לשעבר. משחיר את שפמו הדק ואת הגבות.

בצעירותו היה שעריו בלונדיני-בהיר. עיניו תכולות והוא לא נראה בכלל כיהודי (הודות לכך הוא חי! הודות לכך הוא חי!). עכשיו, תכלת עיניו דהתה והחווירה. לא פעם הן מגלות את סוד משא האימה והסבל שנשא אז. באותם ימים חשוכים.

שתי שורות השיניים התואמות, הוזהרות בלובנן הבהוק, האומרות ביטחון עצמי, מתוך פיו הפתוח-למחצה, יש להן חלק במראהו הצעיר-יחסית.

אך בלילה, כאשר גרשון שוכב לישון, הולכות גם הן לישון, אבל בנפרד: הוא על הספה, הן - בתוך כוס מים. הכלבלב שלו, חברו הנוכחי, רוטן בקוצר-רוח, כאשר בעליו מתעכב יותר מדי מול הראי בחדר האמבטיה ואינו מתייחס אליו.

הו, הכלבלב! הכלבלב עם הנקודה השחורה על האף והכתם על פרוותו השחורה. אלמלא הכלבלב, יודע הוא, גרשון, לא היה טורח לקום, להתלבש, להכין לו אוכל ולצאת עמו לרחוב.

מאז שמתה עליו אשתו, ושלושת בניו התעופפו להם, כל אחד לכיוון אחר, נותר רק הכלבלב הזה בלבד. הכלבלב מסתובב בבית, כמוהו חסר-מנוח; נתקל בפנינות, מתחכך בקירות, קירות שאינם חדלים מלתהות על הדממה הפתאומית שאפפה את הבית.

מכל קולות הבית, מן הדיבורים והמולת חיי המשפחה נותרה קבוצת הכסאות הריקים, שולחן חורק, ארון גונח ומיטה, שפתאום נעשתה כה גדולה ורחבה. לכן נמנע גרשון מלישון במיטה ומסתפק בספה שבסלון.

הספרים שבמדף כבר לא בטוחים שהם נחוצים למישהו.

התמונה ובה גוף יערי מביטה נבוכה ומבולבלת מן הקיר ומחפשת את היד שתלתה אותה וניגבה ממנה את האבק.

השטיח שעל הרצפה, בעל הצבעים העוים, איננו יודע כיצד להתנהג בבית המזנוח והפיקוס רחב-העלים, בלא טיפת מים, הולך ומחוויר ומאבד עלה אחר עלה.

הדירה הנרחבת והנוחה נהפכה לו לגרשון למעין אכסניה בלבד, מקום לעבור בו את הלילה. רק בכלבלב הוא ממשיך לטפל כמו קודם, דואג להאכילו ומוביל אותו לטיולים קצרים.

עם סיום עיסוקיו בחדר הרחצה יוצא גרשון החוצה, הכלבלב לצידו. דרכו מובילה אותו אל מועדון הגימלאים, שם יושבת האשה בעלת העיניים הגדולות, הירוקות. ירוק שהוא גם רך, גם פראי.

למענה צובע הוא את שעריו. בגללה מרבה הוא לבקר במועדון. מבט אחד שלה מצית בו שוב את החשק לחיות.

לאמיתו של דבר, מחליף הוא עמה מלים ספורות בלבד. הוא יושב בחברתה שעה קלה ודי לו בכך, והוא יקום וישוב הביתה מאושש, ואפילו יחלום עליה. באחד החלומות היא אמרה לו:

- היום אתה מקבל ממני כנפיים ושנינו נתעופף מאן.

אולי לא בדיוק כך אמרה. אותו לילה הוא ישן גרוע ומפאת עייפותו איננו זוכר את דבריה במדויק. דיוק או לא, אך המלים "כנפיים"

ו"לעוף" הוזכרו לבטח.

למועדון באים אנשים שונים - גברים ונשים. חלקם עם אותות של בדידות חרותים על פניהם. באים לבלות שעה קלה על כוס קפה, להתבדר, להעביר את הזמן ליד שולחן הקלפים. יש רצון להימצא יחד עם אחרים. מחפשים ידידות, חברה. מתוך רשמקול נשמעת מוסיקה, בקול רם קצת יותר מדי.

עד לאחרונה היה גרשון אחד מהם. מאז שהאשה בעלת העיניים הירוקות הגדולות הופיעה (שמי אווה - הציגה את עצמה והושיטה יד נשית, חמימה בתוספת חיוך חם), המועדון הוא המקום היפה ביותר בעיר.

היום - חושב הוא לעצמו - היום הם יצאו, אווה והוא, בפעם הראשונה, לטיול בשניים. כך סיכמו בשבוע שעבר. כל השבוע כולו הוא חי רק לאור המחשבה הזאת והתכונן לקראתו כמו נער בר-מצווה לדרשה שלו.

- בואי! - יאמר לה - בואי! הבה נצא יד ביד אל המרחבים. בואי נרד אל הים ונפטפט עם הגלים. או נשב סתם כך, תחת עץ, ויחד עם העלים והציפורים נפגוש את השמש. לא, לא זו השוקעת, אלא השמש

היא לא נחרתה בזכרונו. חלק מבאי המועדון אף אינם יודעים במי מדובר, ומי מחכה למי. איש מהם איננו יכול לומר לו את שם משפחתה או כתובתה. היא לא התיידדה כאן עם איש; לא הצטרפה אל שולחנו של מי מהם. את הקפה שלה שתתה בגפה. לא קשרה שיחה ביוזמתה עם איש. מששאלו אותה דבר-מה, היתה עונה. תמיד תשובות קצרות ולעניין, מתוך קימוץ במלים.

הבעיה כבר לא היתה האשה, שאחד הגימלאים מחכה לה, אלא החתולה העיקשת, שאינה רוצה לעזוב את מקומה, לא בטוב ולא באימים.

קורה לפעמים שחתול נתעה לכאן. בדרך-כלל מסתובב יצור כזה בין השולחנות, הכיסאות והכורסאות, מצפה שיזרקו לו משהו לאכול. מתחכך ברגליהם של משחקי הקלפים, של הנשים הסורגות, מקשית את גבו ומגרגר בהנאה כאשר מישוהו מלטף את פרוותו הרכה. אבל החתולה הזאת מתנהגת לגמרי אחרת, עד שממש פחד להביט בה. והזמן חולף ועובר, ואווה איננה.

גרשון יוצא בצעדים כושלים מן המועדון. הוא לא יחסר כאן לאיש. מוטב כך. שלא יראו את גבו שנכפף פתאום. שלא יראו את ידיו הרועדות. מבטיו החשוכים מגששים ביציאה ובקושי מוצאים אותה.

בחוף כבר מחכה לו הכלבלב ובחברתו הוא משרך את צעדיו בלי דעת לאן הוא רוצה ללכת. הם משתרכים כמו בהלוויה.

ממצחו ניגרות טיפות של זיעה. הן מתערבבות בצבע השחור של שערותיו. כאשר הן מגיעות אל עיניו וזולגות ומתגלגלות על פניו, הן נראות כמו דמעות שחורות.

העולה, שהתעוררה זה-עתה משנתה. כך הוא מדמיין לעצמו. כך הוא מתכוון לומר לה. כך שיגן לעצמו כל הדרך.

כאשר הגיע גרשון למועדון ולא מצא את אווה, התווירו פניו. במקומה של אווה יושבת על הכיסא שלה חתולה גדולה, שחורה.

האמנם חתולה היא זו? האין אלה הבזקי עיניה הירוקות של אווה? נייע ראשה, רטט שפתיה?

גרשון נחרד. מניין באות לו מחשבות כאלה? הוא ניגש אל הכיסא ורוצה לגרש את החתולה. עיניה הרצחניות של זו עוצרות בעדו. הן רושפות זעם. זה לא נותן לו מנוח. הוא חייב לשחרר את הכיסא מנוכחותה של החתולה, מהר ככל האפשר. הוא משכנע את עצמו, שברגע שייפטר מן החתולה, תופיע אווה. אולם החתולה אינה משה ממקומה ואווה לא באה.

כמה גברים, אמיצים ממנו, באים לעזרתו. הם מקימים רעש, מנפנים במטאטא כדי להפחיד את החתולה, אך כל זה כמעט ואינו עושה עליה כל רושם. היא משמיעה קולות משונים ומאיימת בציפורניים החדות של כפות רגליה הקדמיות.

גרשון מוותר. הוא עצוב ועייף. הזמן עובר. אווה לא באה. אווה לא תבוא עוד.

מחשבות שונות מתרוצצות במוחו: האם לכעוס עליה? האם היתה כוונה כלשהי בכל מבטיה וחיוכיה? האם הבטיחו הללו דבר-מה?

גרשון שואל אצל זה ואחר על אווה. כן זוכרים ולא זוכרים אותה.

חגי הופר

המלה האחרונה

אני אמרתי את המלה האחרונה
כבר בהתחלה אמרתי סוף

אין סוף - טרח לצין
מדוע אין סוף - שאלה

אני זוכר - אמר -
את הלילות הכחלים בהם שאלתי מדוע אין סוף

אני נזכרת - אמרה -
בימים הרחוקים הבהירים
בהם הבטתי בחלון ושאלתי מדוע סוף

אם כבר התחלנו נמשיך - אמר הוא
אם כבר התחלנו נמשיך - אמרה היא

די - צעקתי די

סוף כל סוף
אני אמרתי את המלה האחרונה
כבר בהתחלה אמרתי סוף
די - צעקתי די
סוף כל סוף אפשר גם לשותוק.

הלילה אישן על המדרכה
למרות שקר
ושצריך לעבור. אם משהו
ידרוך עלי אדמין תתול
לא אכפת לי
אני אוהב תתולים
גם אם הם דורכים עלי בלילה.
כלבים אני לא אוהב
ולכן גם לא קר
לא קר
ולא הלילה
ולא שחודר לעצמות.
אך הנה אני כבר נרדם
ולא כמו בכל הלילות
האספלט - פר
שיר הערש - יללות.
אך הנה אני כבר נרדם
הלילה על המדרכה
ובבקר לא יעיר אותי אדם
שיאמר:
על הספסל צריך לשבת.

של 'רומנסות', נרתעות מאי-אילו סיפורי-אהבה חילוניים מפני שנהיו יותר מדי גראפיים", אומרת עורכת מדור ספרי הדת בשבועון הביקורת הנפוץ 'פאבלישרס וויקלי', "וכן רבות מהקוראות האלו הן נוצריות פונדמנטליסטיות, המבקשות משהו שיתמוך בהשקפת עולמן ולא יקרא עליה תיגר או יתקפנה."

"השוק הנוצרי מגלה בשנים האחרונות כוח קניה גדל והולך ו'הארלקין' ושאר מו'לים חילונים הבחינו בזאת", אומרת אליס קאנאדיאו, עורכת סידרת "אהבה עם השראה".

על-פי הסטטיסטיקה של אגודת "מחברי הרומנסות של אמריקה" הרי ב-1996 היו הרומנסות 55% מכלל הספרים בכריכה רכה שנדפסו באותה שנה והסוגה הזאת הכניסה למו'ליה מיליארד דולר. שנה קודם לכן עמד חלקן של "הרומנסות" בשוק הספרים בכריכה רכה על 49% וההכנסה מהן הגיעה ל-884 מיליון דולר. לכך יש להוסיף את המספרים שמספקת "אגודת המו'סים הנוצרים" ולפיהם מכרו באותה שנה שבעה מו'לים של סיפורת נוצרית חמישה ורבע מיליוני עותקים של סיפורת כזאת והרוויחו יותר מארבעים ושלושה מיליוני דולרים.

"הרומנסות" הנוצריות הולכות בעקבות החילוניות במה שנוגע לחוקי היסוד: חייב

להיות סופטוב, והבסיס הוא מערכת היחסים בין גבר אחד לאשה אחת. אך ברומנסה הנוצרית אין קללות, אין מלים גסות, אין יחסי מין לפני הנישואים ואין מיניות מפורשת. הטיפוסים מגלים את האמונה, או תוורים ומגלים אותה לאחר שאבדה להם בתוקף נסיבות החיים. הם לא רק חותרים להתאהב ולהחזיק באהבתם אלא גם מנסים ללמוד משהו על עצמם ועל אלוהיהם וכיצד מתייחס הדבר לחייהם בזמן הזה.

דומה שכדאי שהאורתודוקסיה הישראלית תתעניין ברומנסות "בעלות השראה". חוקה על שלומי-האמונים שלנו שיפיקו טובת הנאה - כלכלית ופוליטית - מהו'אנר "הכשר" של סיפורי האהבה. למשל, בחור-ישיבה חסיד וחוזרת בתשובה...

ואם כבר "רומנסות", לאו דווקא עם השראה: מו'ל של סוגה זו מהעיר ראליי שבמדינת צפון-קארוליינה מציע, בעבור 40 דולר בסך הכול, לעשות אותך, הקוראה, לכוכבת אחת משש הרומנסות שלו - בטקסט יוכנסו לא רק השם שלך ושל אהוב לבך, אלא גם עיר הולדתכם, מקצועותיכם, צבע שערכם, הבושם החביב עליך, כינויי החיבה השגורים בפיך וכך הלאה. תינתן לך זכות הבחירה בגירסה "מתונה" של הרומנסה או "פראית"...

אוהבים אך לא קונים

הילארי רודמן קלינטון, הגברת הראשונה של ארה"ב, אהובה - לדברי התקשורת והסקרים - על הרוב המכריע של הציבור האמריקאי.

אך כשזה מגיע לארנקים שלהם, מעדיפים רוב האמריקאים להשאירם סגורים.

הילארי קלינטון ערכה ספר בשם "גרבנים יקרים, 'באדי' היקר" (באדי הוא כלבו של הנשיא), אוסף מכתבי ילדים לחיות-המחמד הראשונות במעלה של אמריקה והספר ראה אור, לקראת עונת החגים של סוף השנה, בהוצאת "סיימון את שוסטר". מסתבר, כי היה זה כישלון חרוץ. המו"ל הודיע שידפיס את הספר בחצי מיליון עותקים, חשב פעמיים וצמצם זאת לשלוש מאות אלף... ולאחר זמן-מה מילא פיו מים וסירב לדווח על מספרי התפוצה. ואל נא נשכח, כאשר יצא הספר הראשון של הגברת הראשונה, "מה שדרוש הוא כפר", הוא נמכר בכ-400 אלף עותקים בכריכה קשה.

מה קרה? אולי הקונים הפוטנציאליים פשוט לא ידעו על הספר. ראשית, הילארי לא יכלה להשתתף במסע פרסומת, כי היה חשש שהמראיינים יציגו שאלות לא על הספר אלא על המערכה להרשעת הנשיא בעלה. שנית, על גב הספר לא מופיע תצלום של הגברת הראשונה.

ואין זה מפני שספרים פוליטיים לא נמכרים. ספרים התוקפים את הנשיא קלינטון או מגינים עליו ועושים חשבון דמים עם תוקפיו נמכרו היטב ואף הגיעו לרשימת רבי-המכר. אפילו קובץ הבדיחות של בוב דול, המועמד לנשיאות מטעם הרפובליקאים שנכשל בבחירות 1996, "חידודים פוליטיים גדולים: צוחק (כמעט) כל הדרך לבית הלבן", הפתיע את מו"לו ונמכר פי ארבעה מתחזית המכירות הראשונית.

תואר כבוד לאלבר ממי מטעם אוניברסיטת בן-גוריון

אלבר ממי, הסופר הצרפתי-יהודי ממוצא תוניסאי, יקבל תואר של כבוד מאוניברסיטת בן גוריון בנגב, ביום ראשון, 6 ביוני, במסגרת מושב חבר הנאמנים של האוניברסיטה.

ממי, סופר, הוגה דעות וחוקר ספרות, עוסק בהוויות ובתת זהויות, ובמורכבות של הזהות היהודית המודרנית, מה שהופך את יצירתו לרלוונטית לחברה הישראלית.

מהרומנים החשובים שכתב: "הגזענות", הרומן האוטוביוגרפי "נציב המלח", וספר ההגות "שחרורו של יהודי".

ביום רביעי, 9 ביוני, ישא ממי הרצאת אורח במסגרת אירועי חבר הנאמנים, ביחד עם חבר סגל המחלקה לספרות עברית של האוניברסיטה, עמוס עוז. ההרצאות תתקיימנה באולם אברהם-קוריאל, בניין קרייטמן.

בקוב

בספרי עתון 77

עדינה בן חנן

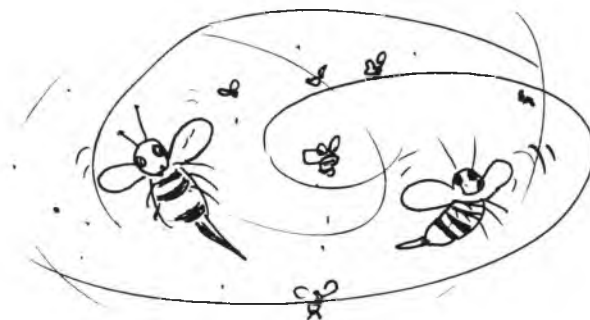
בשפה שאינה שפת אמי

ספר ראשון

צבי עצמון

כלי דם וכלי קודש
(סינקדוכה פיסיולוגית קטנה)

גרוי מתאים למח
שולח אימפולסים
לחלק התחתון, הפרסימפתטי, של השרה. וכך
מתרחבים סעיפי אב-
העורקים היוצא מן הלב, ודם נצבר ברקמות הספוגיות
שבזקפין, הלא הוא השפכה, דהינו - האמה, כלומר - איבר
הזכרות. זו הזקפה, שהוא מחדיר מבעד לערוה.
כמה תנועות אגן, חכוך שמעורר מרכז של עצבים,
ובתגובת רפלקס כוונן שרירים
לא רצוני - הורע מעבר אל השפכן, ובכוונן נוסף
נתו
בנרתיקה של האשה. פרקן, תחושת רחוף במוך של תדלון.

אדמיאל קוסמן

שיר למוחמד

מחמד הו מחמד האם אתה עוד ער?
החילים ישנים, ועל הכפר המכרבל
הרוח עובר, ואני - שליח או שומר.
משהו כזה.

אבל מוזר: האם אני שומר-עור?
צריך שמישהו שם למעלה יקום ויברר.
אולי היה מחדל.
אולי החליפו תיק שלי בתיק אחר.

זה מגתך. הרי אני הממונה מטעם, ולמפלגה
שלי אני שליח, גם שומר, וגם פרש, וגם נוטר,
ציר נאמן, אחד ויחיד, הו הו תזנה, מחמדי,
לא לגלות לה את סודי. ושלא תעורר.

מי יודע? תשמע, תשמע אותי: אם אתה תקיץ
לי בטעות מחר מתים וישני-עפר
מתוך אדמת הכפר, נובר
בחול שבועבר, הכל
בפנים ילך ויתפורר.

למי כוננתך?
לאדמו"ר שליט"א**
וגם לזיונים.

* החלק הראשון כולל תרגום מקוטע מתוך:

Cohen & High: Essentials of Human Physiology, 7th ed., p.
26. MedicPress, 1998

** אדוננו מורנו ורבנו שיוכה לימים טובים אמן

עוזר רבין

■
יושב קפה, צופה
המון עובר ושב
והם צללים סתומי פנים ואפרים
על סביבותיו.

רגע מבטו נצת
רגע - ככה.

יושב בגאות בדר
האנשים עוברי ברחוב מפנים
לרגע
את מלוא נפשם להביט
בפנים האלה
הנפלות וחזקות אבל חומקות
עד פלא.

אך גם איש אחד לא יקרב.

ממרחקים של צעד, עד מה מרתיע
פחד חיי-פתאום, פן יתלקח
בחייהם האפרים.
מי שמעודו לא נגעה ידו
בחם או בקר - לא יקרב הלום,
להביט בו רגע - לא ירהב.

אחד מקהלים, לכאורה כמו כלם, אבל
זאב בודד, גרום, אכול
חמת-רעב, תאוות הדם. ממקומו
איננו זע.

את גבורי הלהקות שזה על זה
מזה על זה
מגביהים ילל למען יפירום
גם במבט של בוז לא יזכה

בצהריו של יום אפר, מלא אנשים
מתלבשים בכעין דמותו
וברעש של חיים כבויים

מתלהבים להתלהב -

הוא לבדו, נפש נדרכת בחמת
התגלותה לפניה
להבה בלהבה של חשכה יוקדת
אותה, רק אותה יראה:
צלם מותו.
לה, רק לה חכה מעודו
קורא בנהמה בל תשמע
שרק אליה מחבו בוקעת:

אתה, אתה יער-עד באיש אחד
שרשי תהום של דממה,
חפת הרוח בה הגשקפת ממה
ממרומה,

הצפיה המאריכה להיות צפית

מבט למבט מחכה
דם אל דם קורא

עתה בהועד טורף עם טורף,
ציד עם ציד,
הצד בהיותו נצוד,
המלה המועד נפש להכות

למועד קרבן השנים
בקרב האחד
חושף הלב אל שנים.

שיר זה, בגירסה שונה, ראה אור באחד מגליונות
"פרוזה" בעריכת ישראל הר.

כאן הוא מופיע בגירסה מחודשת, על-פי בקשתו של
עוזר רבין.